

Жаббур Дуейги
Надруковано в Бейрутi

Присвячується Фаресу Сассiну

1

У розпал літньої спеки, що охопила Бейрут одного року другого десятиліття двадцять першого століття, молодий чоловік із високо піднятими бровами (так, наче він увесь час говорить «ні») вийшов з громадського автобуса, на борту якого було оголошення: «Не забувайте викрадених, примусово виселених та скалічених війною». На грудях коло серця він тримав грубий зошит із червоною обкладинкою, через що нагадував людину зі зламаною чи простреленою рукою на перев'язі. Він ішов швидко і рвучко, стукаючи каблуками свого нового взуття об тротуар, і здавалося, що прив'ялі дерева на набережній та неквапливі перехожі перешкоджають йому дістатися туди, куди він так прагне.

Він зайшов у будівлю, фасад якої був оздоблений різьбленням по темному базальту. Колись у той фасад влучив артилерійський снаряд, що тільки більше підкреслило абстракціонізм дизайну. Хлопець поправив яскраву червоно-жовту краватку перед дзеркалом ліфта і зайшов у кабінет до чоловіка, чий вік складно було визначити. Стіну його офісу прикрашала німецькомовна афіша вистави «Трикопійчана опера». Сам він, у товстих окулярах, сидів за письмовим столом і з самого ранку був у поганому гуморі. Йому доводилося напружувати пам'ять, про яку серед його друзів ходили легенди, аби пригадати й набрати одним пальцем муаллаку^[1] Зугейра бін Абі Сульма. Він проставляв діакритичні знаки і вибирав для кожного бейта новий шрифт, аж доки вичерпав усі можливі опції, які пропонувала «Windows». Він саме набирив шрифтом «Andalus Medium» відомий рядок із цієї муаллаки:

Війна – не що інше як те, що ви пізнали й прожили,

А все, що про неї говорять, – просто слова, яким віри немає.

Коли високий хлопець виріс просто перед ним, вказівний палець правої руки завис у повітрі і чоловік поглянув на гостя. Той представився:

— Добрий день! Я Фарід Абу Шаар!

— Абу Шаар? Себто «довговолосий»? Це що, ваш псевдонім?

Хлопцеві не сподобався цей жарт видавця, який узяв у нього зошит, пильно вглядаючись в обличчя Фаріда. Чоловік відкрив першу сторінку, присвиснув від здивування, звів брови, прочитав уголос: «Майбутня книга», — і розчаровано зреагував:

— Та це ж назва твору Моріса Бланшо!

Він повернув зошит хлопцеві, пояснюючи, що ось уже щонайменше десять років видавництво не приймає рукописів і перестало публікувати поетичні збірки. Склад забитий ними, і їх роздають безкоштовно всім охочим. Молодий чоловік хотів заперечити, що це не поетична збірка, але видавець за письмовим столом випередив його рішучим вердиктом:

— Прозу ми також більше не приймаємо!

Фарід Абу Шаар стиснув правий кулак і вийшов. Дошкульну відповідь, якою він вчасно не почастивав цього гладкого грубіяна, що додруковував муаллаку Зугейра бін Абі Сульма на своєму комп'ютері, він бубонів собі під ніс на задньому сидінні таксі. Авто везло його додому, до околиці Форн аш-Шеббак, неподалік звідти. Як тільки він приїхав, його мати стала скаржитися на біль від варикозу: сині вени обплітають її ноги після того, як вона народила його, найменшого з її трьох синів, а важив він нівроку — п'ять кілограмів.

Мати нагодувала його баранячими тельбухами, скропленими лимонним соком і щедро начиненими цибулею та сосною глицею, — усе так, як він любить. Після цього Фарід приліг на канапі, аби віддатися приємному денному перепочинку перед телевізором.

На наступний день у нього була запланована зустріч у бейрутському порту біля маяка, який так і не запрацював, хоча ремонтні роботи на ньому закінчилися. Заново пофарбований у чорне й біле, маяк сяяв у світлі вранішнього сонця. Фаріда зустріла жінка, що курила довгу тонку сигару і вже замовила для нього каву, навіть не запитавши його. Великим пальцем вона погортала сторінки його зошита з кінця і спробувала визначити вагу. Перед нею на столі лежало фото її батька, чоловіка з зачесаним назад густим волоссям, який стояв поряд із Максимом Роденсоном, спираючись на двері Сорбонни. Це він передав видавництво своїй доньці, яка тепер випускала легеньку хмарку диму з сигари та нотувала цифри в записник із пожовклими сторінками.

Коли вона підвела голову, то побачила, що молодий чоловік мовчки, очікувально спостерігає за нею. Упевнена в собі, смаглява, виклично вродлива — сильна бейрутська жінка, — вона одразу перейшла до справи:

— Чотири тисячі доларів. І ти зможеш отримати двісті примірників безкоштовно.

Помітивши розгублений вираз на обличчі хлопця, вона додала:

— Друк, набір, редагування...

Він спробував заперечити, але вона підвелася, чим змусила його замовкнути, схопила за руку і потягла до дверей, пояснюючи:

— Ніхто зараз нічого не читає. Або ми закриваємо наші книгарні, або поводимося, як повії...

Ідучи звідти в розпачі, Фарід втішав себе тим, що той, хто посправжньому зацікавиться його книгою, говоритиме з ним інакше.

Він піднявся сходами на п'ятий поверх. Його долоня спітніла так, що залишила темну пляму на червоній обкладинці зошита. Аведіс, власник видавництва «Дім шедеврів», пояснив йому гучним голосом із вірменським акцентом: мовляв, вибачте, але він спеціалізується тільки на виданні «старомодних» книжок, таких як «Запашний сад», «Дарунок нареченим», оригінальна еротична версія «Казок тисячі й однієї ночі», тобто на найбільш популярних серед жінок. Аведіс підморгнув йому, розраховуючи на розуміння, але Фарід Абу Шаар пішов, навіть не усміхнувшись.

Ще один видавець, якому власне авто правило за офіс, призначив зустріч у кав'ярні. Стрімко увійшовши, у чорних окулярах, він відкрив ноутбук перед собою на столі і сказав, що цікавиться електронними виданнями. Фарід вибачився і відповів, що хотів би, аби книга була паперова. Видавець встав і розчинився в повітрі, наче його тут і не було. Після нього залишився липкий аромат чоловічих парфумів, що вже змішався із запахом людського поту та хвої.

У кабінеті, обладнаному кондиціонером, Субх аль-Джабарі взяв у Фаріда зошит, поклав його перед собою, і сплівши над ним пальці, почав розповідати свою історію, яка мала б стати передмовою до його автобіографії, що він задумав написати. Його засудили до смертної кари в Алеппо, коли він виступив проти від'єднання Єгипту, тож він у жіночому одязі утік від розвідслужб до Бейрута:

— Вони переслідували мене до самого Бейрута, стріляли в мене на вулиці Хамра, намагаючись убити. А я все одно жив, як мені підказувало серце: закохувався в жінок, курих кубинські сигари, пив віскі й видавав журнал, у якому говорив усе, що думаю.

Він не додав, що публікував переклади романів Маркеса і твори Нагіба Махфуза, «забувши» заплатити правовласникам.

Аль-Джабарі провів Фаріда до дверей ліфта і попрощався з ним, так і не відкривши зошита.

Єдиним, хто поспівчував Фарідові, був Селім Хайят, бо Фарід нагадав йому про дружину. Власне, будь-який твір нагадав би йому про неї. Вона писала вірші в гірському санаторії, борючись із хворобою. Своє видавництво Селім заснував на її честь, аби видавати її поетичні збірки та твори її друзів, і тепер постійно був там уже заради того, щоб відчувати її дух. Він подарував Фарідові її останню книгу «Спомини серця», укладену з аркушів із її шухляди.

Спускаючись сходами, Абу Шаар навмання відкрив сторінку і прочитав:

*Бейрут, рожево-трояндове місто,
Де звільняються думки й каравани,
Остання твердиня Сходу,
Де для Сина людського приготована одіж зі світла.*

Неначе потужна хвиля вдарила його в груди. Він злякався, що ця покійна вишукана поетеса перевершить його! Фарід закрив книжку і пішов шукати урну для сміття, щоб позбутися збірки.

Уже коли сонце сідало між мінаретами великої блакитної мечеті, його похід закінчився в «Друкарні братів Карамів, з 1908 р.». Він простував угору вузьким шляхом, а тоді зайшов в оазу бузкового гаю і неначе опинився геть поза містом. Хлопець побачив двох кицьок, що грались у дворі, і відчув запах друкарської фарби. Його зустрів чоловік зі шрамом від глибокої зашитої рани на щоці, — Абдалла, або ж Дудуль, останній спадкоємець друкарні. Він вислухав хлопця, уважно його роздивляючись.

Коли Фарід сказав, що хотів би видати книгу, позаду нього, з кутка кімнати, ламаною арабською пролунало у відповідь:

— Що в тій книзі?

Коли він заходив, то не помітив, що там була жінка. Вона сиділа в шкіряному кріслі й читала роман «Убити пересмішника» французькою

МОВОЮ.

— У ній — сама суть мого ества!

Сказане Абу Шааром Абдалла переклав французькою для дружини, яка вимогливо простягла праву руку до рукопису так, наче ця сама «суть» стане очевидною, якщо просто погортати сторінки.

— Ми шукаємо коректора з хорошим знанням арабської мови...

Така пропозиція хазяїна друкарні спантеличила хлопця. Він відчув, як погляд жінки вп'явся йому в спину, і попросив час на роздуми. Абдалла ж висловив сподівання, що роздуми будуть недовгими.

* * *

Фарід повернувся на початку наступного тижня, несучи з собою зошит. Кицьки гралися там же, але чоловік сидів в офісі сам — жінки ніде не було. Фарід побачив маленьку ікону Богородиці — Заступниці моряків, приклеєну на новий величезний цифровий друкарський верстат. Йому показали стіл коректора, що стояв посеред просторої зали, до краю забитої верстатами, столами й працівниками. Фаріду подумалося, що він ніколи не звикне до запаху друкарської фарби. Але врешті таки звик.

2

Звик він і до похмурого обличчя чоловіка на чорно-білій світлині, що висіла в позолоченій рамці на центральній кам'яній колоні. Фуад Карам, патріарх, засновник друкарні.

Фуаду було вже за тридцять, коли влітку 1914 року звідусіль почали приходити звістки про війну. Тоді він домовився зі старшим братом, що один із них виїде з Бейрута, щоб у лиху годину вони не перебували вдвох у тому самому місці. Той один поїде й завершить таким чином мандрівку свого батька, що колись зупинився в Лівані по дорозі з Алеппо до країни Нілу. Тут, у Лівані, він закохався в їхню матір, доньку свого дядька, який гостив його в себе, й осів у Бейруті, задовольнившись цим.

Здавшись на ласку долі, брати вийшли на ринок Айяс: якщо в них попросить милостиню жебрак, то рішення прийме старший брат; якщо ж вони зустрінуть продавця газет, їхню подальшу долю визначить Фуад. Коли вони наблизилися до фонтана, до них кинувся обшарпаний хлопець із занепокоєним поглядом. Їм здалося, що це жебрак, але він підсунув під піджак Фуада примірник газети «Терези», забороненої губернатором Бейрута Бакіром Самі-пашею, і щез у провулку, не попросивши плати. Щойно вони прочитали заголовок «Французький протекторат і приєднання Бейрута до Гірського Лівану», то наввипередки почали намагатися порвати й викинути її, весь час озираючись зі страху, що десь поблизу чатує донощик. Брати вирішили вважати хлопця продавцем газет, тож Фуад став переможцем у цьому жеребкуванні. Він не встиг до кінця сформулювати думку, затнувся на мить, а тоді раптом почув себе ніби збоку:

— Я залишаюся в Бейруті!

Віддавши Фуадові ключі від свого будинку, старший брат попрощався з ним і вирушив на борту італійського пароплава «Сиракузи» до Александрії разом із дружиною. Вона без упину плакала через розлуку з родиною і продовжувала махати білою хустинкою всім родичам, які прийшли їх провести, навіть коли ті вже пішли додому, а місто зникло за небокраєм.

Ну а війна не забарилась: у день, коли моряки німецького фрегата «Гебен» отримали звістку про загальну мобілізацію в їхній країні, вони на radoщах підняли адмірала Сушена на прізвисько Морський Лис на плечі й носили по палубі, вшановуючи його і залишаючи великі масні плями на його чистій білій формі. Вони вирушили до Стамбула, переможно співаючи гімни, брали участь в обстрілі Севастополя, кепкуючи з говірки, якою їхні союзники, турецькі офіцери, обмінювалися наказами над палубою крейсера. Османська імперія також оголосила мобілізацію, зібрала в різних куточках держави три мільйони добровольців, з яких близько трьохсот тисяч загинуть у боях, а ще півмільйона будуть приречені на хвороби, погане харчування, нестачу спорядження та неякісний одяг. Британці перекрили море, і Бейрутом поповзли чутки. Його мешканці-мароніти взяли з собою все легке й цінне і на гарбах, запряжених кіньми, повернулися до своїх гірських селищ. Багато мусульман понабивались у вагони потягів, прагнучи доїхати до Дамаска, а друзі^[2] шукали прихистку у своїх родичів поза Ліваном, у Хаурані. В горах видобували кам'яне вугілля, а також вирубали тутові дерева, щоб полегшити хід потягів. Простому люду було непереливки, а турецькі офіцери пили шампанське в будинках багатіїв, грали у бридж в оточенні вродливих жінок та скрипалів.

Фуад Карам, який на той час усе ще представлявся як Фуад Каррум, завжди думав, що його старшому братові пощастило більше. Він проводив ночі в тривозі за запаси харчів у домі, дивлячись на свою сонну дружину, і його не полишала настирлива думка покинути все і поїхати таємно до Хайфи, потім до Аріша, а звідти — до Каїра, назустріч новому життю замість того, яке стало таким тяжким у Бейруті. Але він проганяв це марення, адже поряд його вагітна дружина, і він не може її покинути. Він уставав і йшов до вікна, аби в тисячний раз перерахувати свої заощадження, і не лягав спати, доки монах із молодії братії не бив у дзвін, сповіщаючи про ранішню службу в церкві святого Йосифа при єзуїтському монастирі на протилежному боці вулиці.

Джемаль-паша, у військовій формі та високій хутрянній шапці, приїхав у містечко Алей, де люди, що вийшли його зустрічати, постелили червону доріжку на кількадесят метрів. Він звернувся до них зі словами, що велика держава — це їхня мати, яка дбає про них і

рятує від іноземців, тож вони мають коритися її законам задля мирного життя. Наступного року він повернувся в Бейрут разом з Енвером-пашею, міністром військових справ. Поразка, якої йому завдав генерал Джон Максвелл на Суецькому каналі, що його паша намагався завоювати з п'ятьма тисячами верблюдів (не рахуючи мулів), пролягла глибокою зморшкою на його обличчі. Юрби виснажених бідняків з гір були вигнані з вулиць, аби не навернулися на очі високопосадовцям «Комітету єднання і прогресу». Джемаль-паша прийняв запрошення на вечерю від ювеліра Юсефа аль-Гані, куди прийшов зі списком засуджених до страти. Один з його офіцерів по секрету повідомив йому на балконі, що хазяїн вечора був серед тих, хто підписав петицію з проханням іноземного протекторату, яку знайшли у французькому консульстві за кілька годин до того. Джемаль-паша зблід, потиснув руку господарю та його дружині і пішов з вечірки, а через кілька днів наказав повісити аль-Гані.

У ті дні Фуад боявся заснути вночі, щоб до нього не прийшов знову той самий сон: він марно намагається впіймати дивного птаха, що боїться його, і коли він розкриває руки, то бачить, що вони в крові. Уночі він почув голосну розмову з монастиря: накази, що віддавалися турецькою та арабською, відповіді на них французькою та італійською, звук дверей, якими щосили грюкнули, погрозу, після якої запанувала тиша, що її порушувало тільки рипіння солдатських чобіт у дворі монастиря. Уранці згорблений отець Ламбер з Бельгії побачив, що Фуад читає, сидячи коло церковних сходів, і повідомив йому, що скоро оберуть американського монаха, отця Маккорта, країна якого не бере участі в цій війні, за охоронця майна єзуїтів, яких уже попередили про неминучий від'їзд. Близько полудня люди повилазили на дахи будинків, діти плескали в долоні, а дорослі забороняли їм це й дивилися в бік обрію, очікуючи військового корабля з невідомої країни, який, подекували, має обстріляти Бейрут у час заходу сонця. Про зникнення борошна почали говорити ще до того, як воно зникло, і про голод знали ще до того, як з'явилися його перші жертви. Риболовлю заборонили, на вулицях почали з'являтися жебраки, що принесли з голодних сіл у Бейрут тільки свої виснажені тіла.

Єзуїти роздали золоті чаші, терези, інструменти для розтину тіл з медичної школи, килими, одяг священнослужителів та молитовники родинам набожних маронітів, що жили поряд і ревно ходили на

літургію до церкви святого Йосифа. Близько восьмисот монахів і монахинь — маріаміти, лазарити, капуцини, францисканці та члени інших орденів, що прибули з різних куточків Палестини та Сирії, — зійшли на корабель, розрахований тільки на п'ятдесятьох, і вирушили до грецьких берегів. Щойно вони відійшли від бейрутського порту, одразу заспівали всі латиною «Аве Марія», просячи порятувати їх від неминучого потоплення.

У той час Фуад часто зустрічав чоловіка на возі, запряженому мулом. Чоловік перевозив померлих від хвороби чи голоду, яких знаходив посеред дороги, накриваючи тіло плащем і неспішно доправляючи до цвинтаря Башура. Фуад зазвичай бачив його пополудні, а одного разу перестрів на вузькому шляху. Чоловік усміхнувся до нього, і Фуад відвернув обличчя й прискорив крок, поспішаючи забратися, поки той мугикав сам до себе багдадську пісеньку, везучи небіжчика, що лежав позаду нього. Цього разу Фуад уздрів його вночі, до того як його здолала дрімота. Він помітив з вікна, що той зупинився перед дверима монастиря разом із високим чоловіком з фескою на голові, а невдовзі прибув загін солдатів, і вони, наче примари у світлі місяця, проникли в монастир. Фуад перевірів, чи дружина спить, зачинив за собою двері й вислизнув на вулицю, щоб наздогнати їх.

Якщо вони схоплять його, то він удаватиме, що це монахи доручили йому бути охоронцем до свого від'їзду. Чоловіки запалили ліхтар і увійшли в тилу прибудову, а Фуад притиснувся до стіни й прислухався.

— Ти хочеш забрати оцей різак для паперу, літографічний верстат і все обладнання для зшивання, позолоти та переплетення?

— Усе, усе!

— Цей великий подвійний друкарський верстат не можна перенести так просто, потрібно його розібрати. Ти працюєш тут і знаєшся на цьому, Хальвані. Розбери його зараз, їдь у Дамаск і збери його там. І не забудь шрифти, губернатор наполягав на десяти мовах: англійській, французькій, латинській, вірменській і так далі. І книги, всі книги. — Мовець завагався трохи й рішуче додав: — Ви переправите їх за два-три рази до залізничної станції в Карантині. Збираємося там усі в цей же час. Закінчимо до світанку, і ділу кінець!

Фуад почув достатньо і нишком забрався звідти. Вони прийшли за п'ять днів, із возами та цілою армією тягонош, яких супроводжувала дивізія солдатів. Прийшли вночі, але не знайшли того, що мали б транспортувати. Місце було порожнє. Їм не залишалося нічого, крім як повернутися назад, щоб сповістити про це губернатора.

Наступного дня турецькі офіцери були зайняті новими відомостями про французькі військові кораблі, які прямували до берегів Лівану. Надходив день, коли вони мали покинути Бейрут і країну, яку їхні діди завоювали в 1516 році. Візник, що правив возом для мерців, приберіг гроші для тягонош та власників інших возів, яких він привів, щоб перевезти друкарню, але ніхто його не спитав про оплату.

3

«Друкарня братів Карамів, з 1908 р.».

Фуад змінив прізвище своєї родини з Каррум на Карам під час першого перепису населення, що його 1922 року проводили французи і бойкотували мусульмани. Так одним розчерком пера син алеппського торговця зерном уроздріб став ліванцем, прописаним у кварталі аль-Мудаввір у Бейруті, хоч і не жив там жодного дня. Він удав із себе мароніта, бо відчув, що група асирійців-католиків, до якої належала його родина і чією мовою вільно володів його батько, дуже нечисленна і не матиме голосу в новій державі Великий Ліван. Працівник реєстратури записав його маронітом на основі посвідчення, виданого якимось бейрутським старостою. Так він пов'язав себе і своїх дітей із родом Карам. Це прізвище було дуже поширене в містах Машріку^[3] та поміж його етноконфесійними спільнотами — настільки, що годі й намагатися розібратися в родинних зв'язках його носіїв.

Сто років тому друкарня розпочала свою роботу поряд із російським консульством у Бейруті, де Фуад працював удень з напарником Абдельхамідом аль-Хальвані, а вночі на зароблені гроші відкорковував пляшки шампанського для молодих грекинь. Вони ж намагалися навчити його танцювати хасапіко, сміялися з його опасистості та підморгували одна одній за його спиною після того, як він змінив феску на європейський капелюх. Вони наввипередки намагалися зустріти його, як тільки він з'являвся у дверях кабаре. Додому він повертався пізно, і якимось, перебравши з випивкою, отримав удар по голові в темному провулку й лежав після цього непритомний до самого світанку. Коли його знайшли, то виявилось, що в нього поцупили піджак разом із золотими лірами, які він завжди носив про запас у кишені. Фуад розтринькував доходи, а дружина намагалася залякати його погрозами, які не могла реалізувати. Йому щастило: після війни знову відкрилися школи і почали видаватися газети. І хоч перестав виходити «Світільник», замість нього з'явився журнал «Нова жінка», за ним — «Знання» й «Корисні факти». Прибутки Фуада подвоїлися, прийшли нові працівники, для яких друкарня стала

затісною, і він переїхав у південно-східному напрямку на просторий перший поверх будівлі на Дамаському шосе.

Там він почав друкувати календарі, прикрашені зображеннями святих, візитки та іншу продукцію для влади французького мандата. Працівники, які укладали літери та нарізали папір, спостерігали з вікон за похоронними процесіями на мелькітському греко-католицькому цвинтарі і вже звикли бачити вродливу білошкіру вранішню відвідувачку, яка щодня несла букет ромашок між хрестами та мармуровими янголами. Саме туди стривожений Фуад насилу дістався вранці того дня, коли Бейрут охопила небувало дощова зима і змусила хвилюватися за друкарню. Його страх підтвердився: він уздрів воду, що залила верстати та склад паперу. Обличчя Фуада потемніло, коли він побачив на власні очі грубий примірник Корану із текстом з оголосами, надрукований на рідкісному папері, і книгу «Золота квінтесенція в коротких життєписах царів», що плавали в калюжі, і чорнило їхніх текстів уже почало розчинятися. Фуадові стало важко дихати, і він вийшов на вулицю, на свіже повітря, під зливу, а тоді впав на землю. Він помер через кілька днів у лікарні «Отель Дьйо де Франс» неподалік.

* * *

Оплакуючи батька та остерігаючись нової повені, син переніс друкарню на північ, у місце, яке нещодавно стало називатися вулицею Абдельваггаба Англійського, котрого турки повісили в Дамаску і котрий став одним із мучеників за незалежність Лівану. До робіт друкарні додався щотижневий випуск лотерейних квитків і газети про кінні перегони, що викликало скарги мешканців будинку та сусідніх помешкань через постійний шум від верстатів, які працювали вдень, а деколи і вночі, будили їх вранці і порушували відпочинок по обіді. Жінки на балконах сварили працівників, які виходили з друкарні. Потім приходили чоловіки зі служби безпеки, але швидко відступали, отримавши хабар від родини Карамів, що давало друкарям змогу не мати з ними справу кілька місяців. Тоді гора сміття з осель сусідів виростала перед дверима друкарні, а вночі його підкидали всередину через відчинене вікно. Сипалося дедалі більше звинувачень різного штибу і нарікань, що хворі, які мешкають у будинку, не витримують шуму. Тоді син Фуада Карамі вирішив утекти від цієї народної війни

проти нього, та й приміщення знову стало затісним, коли в друкарні з'явився верстат офсетного друку нового зразка. Йому вдалося проникнути в кола бейрутської знаті, коли він одружився з дівчиною, чия сім'я була першою серед продавців американських автомобілів та власників арабських скакунів для участі у кінних перегонах в Бейруті.

«Друкарня братів Карамів» розташовувалася понад двадцять років по сусідству зі «Школою мудрості», для якої вона друкувала навчальні матеріали, серії книжок, учнівські табелі та відомий літературний журнал, що носив ім'я школи. Місто процвітало, тож процвітала й друкарня, і єдине, що затьмарювало успіх, — це конфлікт між двома онуками Фуада, який так і не вдалося згасити після передчасної смерті їхнього батька. Брати, молодики, не змогли перетворити сімейну справу на комерційне підприємство за законом «що твоє — тобі, що моє — мені», тож коли друзі-адвокати запропонували їм відкрити компанію з обмеженою відповідальністю і запросити двох представників з Бейрута від маронітів та інших християнських конфесій, щоб розв'язати їхню суперечку, прірва між ними вже розрослася до відкритого обміну звинуваченнями. Молодший брат обзивав старшого, Лутфі, жмикрутом, що розставляє пастки, і молив Бога не потурати його жадібності. Старший брат відмовляв молодшому в будь-яких здібностях після того, як той припустився кількох помилок у роботі, що дорого обійшлися друкарні. Усе це відбувалося не без допомоги їхніх дружин з різними проявами вигаданих ревнощів, доки врешті молодший брат не погодився покинути друкарню.

Плачучи від гніву, він продав свою частку за велику суму, намагаючись таким чином компенсувати біль від розриву, який навіть змусив його радитися з адвокатом щодо позову про зміну прізвища. Старший брат узяв кредит, щоб викупити частку молодшого, а той наполіг на продажі своєї частки будинку матері та магазинів, які вона залишила їм у спадок на ринку Нурійя. Він прийшов на похорон матері, як чужий, не сів за поминальний обід із сім'єю свого брата, яка доглядала стару жінку в її останні дні, і пішов, як тільки черга з охочих висловити співчуття почала розходитися. Його дружина надіслала вінок, перепрошуючи за свою відсутність, адже ось-ось мали настати пологи: вона народила дівчинку на наступний день після смерті свекрухи. Віддалившись, брат намагався заснувати власну друкарню,

щоб довести свою першість, але батько дружини переконав його працювати з ним у сталевій індустрії, де він непогано заробляв, і продовжити цей бізнес.

* * *

Лутфі ж керував друкарнею сам і заохочував свого сина Абдаллу здобути спеціальність в управлінні бізнесом. Він також орендував на північному заході просторий ангар у кварталі Жумейзе, де завдяки своїй кмітливості непогано співіснував з різними силовими структурами під час війни. Коли трапився обвал ліванської валюти, його власні борги в банках, а також ті, яких він набув у процесі залагодження конфлікту з братом, перетворилися на символічну суму, яку він легко зміг виплатити. Останнім його рішенням стало перенесення друкарні до будинку, успадкованого від матері, і передача її синові Абдаллі, Дудулю, що одружився з дівчиною, яка, на думку Лутфі, краще б була трохи менш вродливою. Він продовжував навідуватись у друкарню разом зі своїм ціпком і своєю гострою проникливістю, нудьгуючи через те, що йому нічим зайнятися цілими днями, окрім тих кількох годин, коли він грав у карти в клубі по обіді.

Ось так вищий таємний промисел, неначе інженер з невідомими намірами і з величезним циркулем у руці, креслив долю друкарні братів Карамів упродовж десятиліть, коли військові кораблі обстрілювали Бейрут з моря, а артилерія — з гір; коли місто потерпало від армій, що захоплювали його й чинили сваволю, від повітряних атак та вогню революцій, що мали власні цілі, від зведення барикад у протилежних напрямках; коли тут пізнавалися розкіш, радість життя, ліниве байдикування днів над морем та гамір ночей, що покривали всіх: бідних, знаменитих, танцівниць і шпигунів. Друкарня вписалася в коло з радіусом від центра, яким була церква святого Йосифа, заступника єзуїтських отців. Вона прилаштувалася під цим високим склепінням, оточеним бузковими квітучими жакарандами, і саме туди прийшов Фарід Халім Абу Шаар, гарячково й відчайдушно прагнучи видати свою книгу, а його безробіття і матеріальна нужда разом із зацікавленням поглядом жіночих чистих блакитних очей виявилися достатніми, аби він пристав до друкарні і став незрівняним коректором арабських текстів.

4

Фарід сумлінно працював на новій роботі. Він ні з ким не заприятелював, надаючи перевагу розмовам із собою, а не пустопорожнім балачкам та силуваним жартам колег. Він і не підозрював, що кам'яні склепіння, під якими він працював, були достатньо просторими, щоб умістити десяток породистих арабських скакунів, які мали свідоцтва про чистокровне походження й родовід. Ці підвали були прихистком для двох тренерів та конюхів, що, вдягнені в спеціальну форму, по неділях сіддали коней для показової прогулянки по околицях після того, як поверталися з іподрому. Жакаранди, які мати Лутфі привезла з Буенос-Айреса на пароплаві (десять саджанців із ґрунтом), розрослись, і їхній запах у період цвітіння, як подекували, збуджував коней, завдяки чому вони мчали ще швидше і демонстрували всю свою хвацькість на сезонних перегонах. Над підвалами вивищувався широкий житловий поверх із високою стелею та окремим головним входом, ковані залізні двері якого вели до просторого майданчика, який прикрашала статуя оголеної зі спини Венери. Навколо статуї обвився, частково закриваючи її, пагін виткого запашного білого жасмину. Мати Лутфі успадкувала будинок, а її брат отримав табун дорогих коней, який він переправив на ферму в долині Бекаа. Підлога склепінчастого підвалу була вимощена гранітними плитами, а стіни зашпаровані піском і ретельно вимиті від моху, щоб показати камінь та перетворити це місце на відкриту залу для друку завдовжки близько тридцяти метрів. Було збудовано дві стіни-перегородки, які розмежовували два адміністративні кабінети, один з яких займав Абдалла. Він виділив один задній підвал під музей історії їхньої друкарні: там поставили перші друкарські верстати, коробки з гарнітурами шрифтів, що набиралися вручну, та рідкісними книгами, які вдалося врятувати від повені в друкарні на Дамаському шосе.

Житловий будинок поєднувався із залом внутрішніми вузькими кам'яними сходами, що неочікувано приводили того, хто ними піднімався, просто на кухню у верхній частині будинку, якраз між холодильником і мармуровою мийкою. Ті ж, хто сидів унизу за своїми комп'ютерами, занурившись у процес верстання сторінок, спочатку

бачили ступні людини, яка спускалася сходами згори. Власника друкарні Абдаллу, який приходив уранці рівно о восьмій тридцять, можна було впізнати за тихими товстими креповими підошвами та важкими кроками в напрямку офісу, особливо після аварії, що мало не забрала його життя. Його дружину, яка з'являлась у друкарні нечасто, було видно за високими підборами та білими стрункими ногами в ті дні, коли вона не вдягала брюк. Ну а сміхотунку Флер, яка часто пробігала то тут, то там, упізнавали зі швидкого бігу, який одного разу коштував їй падіння й розбитої голови.

Флер, чорношкіра служниця родини Карамів, приїхала з Марі-Галан, «острова ста вітряків» у Гваделупі, і зустрічалася зі співвітчизницями у дворі церкви Вознесіння Богородиці після недільної служби. Вільною французькою вони обмінювалися новинами з далекого архіпелагу та цікавими історіями про бейрутські родини, у яких прислужували. Флер любила говорити, що вона всім задоволена: вона допомагала своїй «мадам» одягати її близнючок та проводжала їх до зупинки, де чекала з ними шкільного автобуса вранці. Потім поверталась і бачила, що хазяйка сидить за вікном, курить і говорить з кимось по мобільному телефону, стримуючи сміх та гаряче по секрету шепочучи щось у слухавку. Флер праглося розказати більше. Їй хотілося розповісти подружкам, що вночі вона прокидається від шарудіння в будинку: це «мадам» походить вітальною з кутка в куток, голосно зітхаючи. Одного разу Флер почула, що та відчинила двері кухні і спустилася до друкарні, але служниця втомилася чекати її повернення і знову заснула. Флер заглядала в очі своїм землячкам, щоб упевнитися, що їм можна довірити таємниці Персефони, але згадувала доброту господині до себе і додаткову плату, яку та давала їй з приводу і без, передумувала й в останню мить виходила з церковного двору.

Персефона Мелькі, або ж Персо серед друзів, отримала ступінь з дизайну інтер'єрів у Ліванській академії образотворчого мистецтва. Вона вийшла заміж за Абдаллу Карама незабаром після випуску і до того, як спробувала працювати за спеціальністю. Її шлюбний дім над друкарнею, який відкрився визначною вечірною, був її першим мистецьким досягненням. Вона завершила його, готуючись до одруження, і журнал «Дім і робота» присвятив йому статтю з фотографіями на чотири сторінки, де розповідалося, як Персефона

розфарбувала гіпс на стелі та стінах відтінками рожевого — кольорами, пігменти для яких вона змішала власноруч, а зверху додала, виявивши вершини терпіння та майстерності, шар прозорого воску, тож стіни можна було мити водою. Вона повісила глибокі дзеркала в різьблених рамах при вході, у вітальні, і попросила свого друга Нубара, у чий художній талант, крім неї, ніхто не вірив, намалювати у вітальні цілого павича в стилі наїв на пів стіни. Це був той Нубар, який волів розтрачувати свою енергію на сольні виступи зі східним танцем, а Персефона ходила до нього на репетиції та допомагала організовувати ці виступи в одному з театрів міста. Крикливий птах із заокругленим хвостом мав стати однією з рідкісних робіт цього хлопця — хлопця, якому не судилося прожити довго. Його тіло знайшли у шахті ліфта в недобудованій будівлі неподалік місця, де він жив. Казали, що він посварився з партнером через звинувачення в зраді. Судовий лікар припустив, що смерть настала відразу, а його друг утік у невідомому напрямку.

Персефона купила мідні чайнички й таці на блошиному ринку на іншому кінці столиці та змайструвала обідній стіл з деревини дикої вишні — це був один масивний брусок, на якому проглядалася структура дерева і навколо якого стояли стільці з білої неіржавкої сталі. Вона також відреставрувала яскраву позолоту на прекрасній іконі Богородиці Вратарниці, що їй дісталася від матері.

Уранці зі свого вікна Персефона могла бачити море — синій прямокутник, затиснутий між величезною та похмурою будівлею Електричної компанії Лівану і новими офісними скляними спорудами, чий фасад відбивав світло вранішнього сонця.

Персефона проводила вільний час за читанням детективів з «Чорної серії», які перейшли їй у спадок від батька, що рано почав збирати ці книжки з темними палітурками та жовтими заголовками. Вона старалася тепер докуповувати всі новинки, що виходили в цій серії. Їй подобалося те, що написано на задній сторінці обкладинки: «Це історії, у яких поліцейські виявляються більш корумпованими, ніж злочинці, а професійному детективу не завжди вдається розгадати загадку. Інколи тут немає ані загадки, ані детектива». Крім цього, вона також слухала музику і бавила своїх доньок-близнят, Сабін і Ніколь, які, копіюючи її, мастили свої тендітні тіла захисним кремом і лягали поряд з нею засмагати в яхт-клубі, в купальниках та сонцезахисних

окулярах. Раз на місяць вона ходила на жіночий обід зі шкільними подругами послухати їхні новини за рибним супом буябес та ельзаським білим вином у ресторані «Кокто». Подружки дорікали, що вона завжди мовчить: «Будеш супитися, Персо, з'являться зморшки»... Їхні шлюби були нещасливі, але сміялися вони все одно дзвінко.

Вранці вона відповідала на телефонні дзвінки, на які в неї не було сил відповісти ввечері, спостерігала, як вантажний пароплав заходить у бейрутський порт, а якщо опускала очі, могла розважитися тим, що дивилася на працівників, які стікалися до друкарні. Вона їх бачила, а вони її — ні, і з порядку, у якому вони приходили, було видно, хто вони. Одягнені найбідніше, найнужденніші з вигляду, ті, які працюють найближче до верстатів з матеріалами, рідинами та чорною фарбою, приходять найраніше. За ними з'являються менеджери, а от дівчата-графічні дизайнерки, поспіхом піднімаючись дорогою, запізнюються. Що ж до начальника цеху Аніса аль-Хальвані, друга сім'ї ще з часів батька й дідуся, то вона жодного разу не бачила, щоб він прийшов знадвору вранці, наче проводив ніч тут, у друкарні.

Вона роздивлялася нового молодого працівника і його зошит. За всі тижні спекотної пори він жодного разу не зрадив своєму костюму та широкій червоній краватці й навіть приніс із собою дерев'яні плічка, на які вішав свій піджак. Контраст між його простою посадою і тим значенням, яке він надавав зовнішньому вигляду, коли працював, був очевидним, тому одного дня, коли він прийшов без краватки і з розстебнутими двома верхніми гудзиками сорочки, які трохи привідкрили густе темне волосся на грудях, можна було подумати, що напередодні вночі якась несподівана подія надзвичайно вразила і пригнітила його, а вранці по пробудженню він не зумів зібратися з духом. Широкоплечий, він не був схожий на працівника друкарні чи взагалі працівника.

5

В уяві Фарід уже все розпланував. Для обкладинки майбутньої книги він вибрав відоме зображення зближення вказівних пальців Господа і людини з фрески «Створення Адама» Мікеланджело на стелі Сикстинської капели у Ватикані. Він хотів, аби присвята була коротка: «Мені». Для матері на її примірнику він гарним почерком введе кілька слів: «Моїй провідній зорі в шаленому вирі життя». Нікому, крім неї, він від руки присвяту не напише.

Коли грубий чолов'яга з видавництва приголомшив його, заявивши, що вибрана ним назва «Майбутня книга» вже існує французькою (і Фарід у цьому переконався, коли дослідив питання), він почав схилитися до того, щоб скоротити назву до простого «Книга». А чому б і ні? Він написав своє ім'я вгорі на білому аркуші й вивів великими літерами назву: так він уявляв собі першу сторінку. Потім спробував додати лаконічне визначення змісту і дописав «Тексти», потім «Текст», далі змінив це на «Слова», а тоді — на «Диван». Він навіть наважився на «Аяти»^[4], але зрештою відкинув усі варіанти та повернувся до найпершого: «Книга».

Він бажав би, щоб сторінки були великого розміру, як у церковних книгах, наприклад у Посланнях апостола Павла, які він читав у церкві Матері Божої Ангелів і які надихнули його на висновки, що не спадали на думку святому отцеві. Фарід уперше почув, як священник читає цю книгу, на весіллі свого брата. Відтоді він почав читати її виразно, наскільки міг, і його голос бринів під куполом церкви по неділях та на свята над головами сімей, присутніх на урочистій літургії.

Він хотів, щоб його книга була недоторканною, щоб її нерозрізані сторінки захищали її і в них не вдерся випадковий читач-пройда, який проходить повз полиці книгарні. Щоб той, хто придбає цю книгу, повинен був скористатися тоненьким канцелярським ножом із ручкою, інкрустованою слоною кісткою, і пил її сторінок розпорошився, осідаючи на одяг читача і навколо.

Він не розмістить ніякої анотації на задній обкладинці, тому що його книга не підлягає скороченню: вона вже є суттю. І жодних уривків: вони не дозволять розкрити стиль і тематику отак з першого

погляду. Він не зазначить дати свого народження — не бачить жодного сенсу в цій інформації. Не додасть імені батька, не згадає дипломів і решти пустопорожніх відомостей. Він тільки сумнівався, чи написати про те, що походить з родини Абу Шаар, про ці сумнівні, але невідступні сімейні узи. Врешті-решт він прийняв рішення: не бути зобов'язаним комусь незалежно від того, як розвиватиметься його літературна кар'єра. Він сам по собі, і крапка. А задня обкладинка його книги залишиться повністю чистою, на ній навіть не буде написано ціни за примірник.

* * *

Фарід та рід Абу Шаар походили з села, де білих кам'яних будинків було більше, ніж його п'ятдесят жителів у зимовий сезон; а близько шести тисяч душ роз'їхалися по обох Америках, за статистикою Бюро ліванської діаспори. Село було маленьке, але мало великі земельні ділянки, за минулі десятиліття засаджені сортовим виноградом з Франції для потреб виноробних заводів: виноград висаджували на східчастих схилах долини Бекаа. Закинуті землі, присвячені святому Іллі, використовувалися також для військових цілей. Одного дня туди прибула бригада робітників, які виявилися солдатами й почали будувати табір, який потім покинули за одну ніч. Табір призначався для людей, що приїхали на двох критих військових вантажівках. Це були японці та японки, і їхні вигуки рідною для них мовою долинали до плоскогір'я, що оточувало село, коли вони тренувалися прориватися через вогняні кола чи стріляти бойовими набоями над головами своїх товаришів, які повзком наближались до них. Це тривало, доки військовий табір не атакували два ізраїльські літаки, коли двоє партизанів з Червоної армії Японії підірвали себе в аеропорту Лода у Тель-Авіві, вбивши 26 осіб і поранивши ще 80; їхній третій спільник був затриманий. Ті японські бойовики, що вціліли під низкою послідовних обстрілів з винищувачів «F-16», утекли з табору, а на їхнє місце прийшли ревні курди, чоловіки й жінки — члени Робітничої партії, які сформували там тилову базу для боротьби з турецькою державою.

Рід Абу Шаар спочатку носив прізвище аш-Шидьяк, і його засновник був вродливим чоловіком, як свідчили перекази та малюнки вугіллям. Він був поетом, співцем заджалю^[5], ходив із села в село,

наспівуючи свої вірші, і пасма довгого світлого волосся спадали йому на плечі. У рік голоду й посухи, які трапилися в Гірському Лівані, він висміяв у своїй поезії еміра Абдаллу аш-Шегабі III, який був настільки зайнятий розведенням голубів, що не мав часу на справи свого народу. Поет склав про нього два гострі сатиричні рядки, які потім цитувалися всюди від Батруна до долини Ваді ат-Тейм. Аш-Шегабі викликав його до себе і наказав обрізати його волосся, щоб покарати таким чином за зухвалість цього Абу Шаара, поглузувати з нього, «довговолосого», і так це прізвище пристало і до нього, і до його нащадків.

Нащадки ці працювали в різних галузях, але всі мали вроджений хист до усного і писаного слова. Ліван став затісним для них, тож вони морем вирушили в Бразилію і заснували вулицю 25 березня в Сан-Паулу, де продавали й купували все, що можна було продати й купити. Вони відкрили літературний клуб, який назвали «Андалузька асоціація», де зустрічалися, пили арак та змагалися в поетичній майстерності. Ті покоління, що народилися вже там, облишили арабську, але продовжували римувати, нехай тепер і португальською. Поговорювали навіть, що один видатний письменник, який обрав Амазонку, її мешканців та її природу єдиною темою своїх романів, завдячує своїм талантом матері, що походила з роду Абу Шаар.

Ще раніше в Каїрі інший представник Абу Шаарів філігранно віршовано переклав арабською Гомерову «Іліаду» — тисячі римованих ритмічних рядків, «позбавлених жодного мовного огріху». Його син почав працювати над перекладом «Божественної комедії» на «мову курайшитів^[6]», та в розпачі зупинився, коли дійшов до опису брами Пекла, що промовляє: «Звели мене Могуття, що все родить, Найвища Мудрість і Першолюбов. Лиш після мене світ став брами зводить. Ніщо не вічне, я ж на всі віки. Лишайте сподівання всі, хто входить...»^[7] Вони відкривали школи, видавали газети і навіть започаткували укладення величезної енциклопедії різноманітних наук та загальних знань: вони хотіли, щоб вона стала «словником на будь-яку тематику і на будь-який запит». Їхні роки спливали, сили вичерпувались, але вони не спромоглися просунути далі за літеру *sa* (ث), четверту в арабському алфавіті: останній упорядник енциклопедії помер над нею, якраз коли закінчував біографію Абу Мансура аль-Нісабурі, видатного арабського філолога, прозваного ас-Саалібі, тобто «лисячий», бо його батько був кушніром і зшивав хутро диких тварин.

Був у їхньому роду також чоловік, якого відлучила від себе маронітська церква через те, що він перейшов у протестантство. Його старший брат вирушив до Дамаска, а молодший поїхав у Єгипет, де вивчав мусульманське право в Аль-Азгарі і навернувся в іслам. У Лондоні той чоловік був сусідом Чарльза Дікенса, у Парижі — Гюстава Флобера; у Стамбулі він видавав газету, а помер у Тунісі. Вони працювали командою вдвох чи втрьох, розділяючи та групуючи правила арабської мови і впорядковуючи їх за рівнями складності, щоб учням було легше її вивчати, і таким чином прізвище Абу Шаар стало синонімом підручників з арабської мови (діти просили в книгарнях «Абу Шаар, підручник другого етапу середнього рівня» чи «Вправи Абу Шаара для четвертого класу»). Вони створили наслідування макама^[8] аль-Гамадані і навіть спробували оживити такі жанри арабської римованої поезії, як гаджа (сатира), мадіх (панегірик) та ріса (елегія), але згодом їхні зусилля перестали давати плоди з нікому не відомих причин. Нове покоління і в еміграції, і на батьківщині схилилося до комп'ютерних наук та ринку комерційної реклами. Були в тій генерації і знаний власник галереї живопису на вулиці де Сен у Парижі, і командир чоти перекладачів з арабської на англійську мову, які служили в підрозділах американської армії під час її вторгнення в Ірак.

* * *

Ось так Фарід завершив книгу, на якій уперше за останні тридцять років застою було зазначено ім'я автора, що належав до роду Абу Шаар. Працюючи над нею, він дуже виснажився. Він не читав її нікому, а одного дня відчув, що задоволений книгою і в ній уже не потрібно прибрати чи додати бодай літеру. Отоді він і пішов з нею по видавництвах. Він не розлучався з книгою і не залишав її вдома: не хотів, щоб вона потрапила до рук котрогось із братів і щоб вони читали її одне одному, висловлюючи захват тільки тому, що Фарід їхній брат, а не тому, що вони заглибились у суть написаного. Він клав книгу на свій робочий стіл у «Друкарні братів Карамів», і вона залишалася в нього на очах, поки він редагував найрізноманітніші арабські тексти.

Та все ж настав день, коли він забув свій зошит у друкарні. На нього тоді навалилося багато роботи, і в кінці зміни він узяв стос

паперів, щоб попрацювати вдома, і вийшов. Якби він ішов з порожніми руками, то помітив би, що йому не вистачає постійної ноші. У ту мить, коли він збагнув, що забув свій рукопис, він мало не повернувся до друкарні посеред ночі, але все ж дочекався ранку; а коли пішов по зошит, то ще з дороги побачив незвичайну картину: повнопривідний позашляховик із військовими номерами перегородив вузький прохід до друкарні.

6

У ніч, коли Фарід Абу Шаар повернувся додому без свого рукопису, Персефона прокинулася о чверть на третю ночі, після того як провотузилася сама в ліжку. Безсоння приходило до неї тоді, коли більшість людей глибоко спить, і вона вставала, готова зайняти себе якоюсь справою, хай навіть лягла в ліжку опівночі. Наближався кінець липня, спека ще не поменшала, світло ліхтарів з парку лилося крізь високі вікна до кімнати, вбираючи павича на стіні в химерні шати, зовсім не схожі на його денний убір. Воно вкривало різкими кольорами вітальню разом із мальтійською болонкою, що згорнулася калачиком на софі, і цю різкість посилювало блимання та потріскування електричного відлякувача комарів. Одразу після пробудження Персефона запалювала ароматичну паличку, яку її чоловік гасив перед сном, щоб запах сандалу допоміг подолати відчуженість неонового світла та її безсоння. Вона безшумно привідчиняла двері спальні своїх доньок-близнючок, щоб помилуватися на них: Сабін, яка мимоволі тулилася ніжною до стіни, та Ніколь, яка натягувала подушку на голову і так засинала. Вона усміхалася, заходила до кімнати, щоб перевірити, як вони сплять, цілувала їх і знову вкривала легкою літньою ковдрою.

Потім вона поверталася у вітальню, падала з книжкою в руці на софу в кутку, де її не побачить камера спостереження, і починала читати. Вона залишала книжки по всьому будинку: здається, вона читала їх усі одночасно. Вона не закривала їх і не повертала на місця на полицях, а залишала розкритими й перевернутими на столах та подушках. Детективи, альбоми з картинами великих художників та історичними містами чекали на неї, і вона наказувала Флер залишати їх там, де вони лежать. Вона читала рядки з «Собору» Раймонда Карвера, але відчувала, як і під час кожної такої нічної спроби, що книги не заспокоюють її, що слова, які вона бачить перед собою, плутаються і починають нестерпно тиснути. Вона кинула читати і вийшла на балкон. Кицька нявчала і стрибала в темряві. Персефона прислухалася до звуків ночі, до бентежного джазу Джона Колтрейна, зустрічаючи світанок, що мав скоро зайнятися. Вона насолоджувалася короткою миттю сп'яніння, яку переривало відлуння далеких

кулеметних черг у супроводі голосів із барів на сусідній вулиці. Їхня музика не стихне до самого сходу сонця, аж доки завсідників не здолає дрімота після довгої нічної п'ятики.

Персефона знову вийшла в коридор між спальнями. Вона вже переробила все, чим зазвичай займалася, коли не спала вночі, але так і не відчула втоми чи сонливості. Вона попрямувала на кухню, випила охолоджену воду, відчинила маленькі дверцята і прислухалася перед тим, як спуститись у друкарню, тримаючи капці в руці. Прислухалася до голосів, які могли б долинути звідти до неї, якщо кілька працівників залишилися там допізна. Уже вдруге вона спускалася вночі до зали з верстатами та офісами. Їй було страшно побачити те, що вона бачила там минулого разу рік чи два тому, у таку ж спекотну ніч, — або їй привиділося.

* * *

Троє чоловіків були освітлені знизу вгору, світло йшло від ламп, розставлених на сортувальному столі. Вони стояли навколо столу, поринувши у жваве обговорення, а смуги світла й тіні перекреслювали їхні обличчя, малюючи на них зморшки. Вона побачила батька свого чоловіка, Лутфі Карама, майстра Аніса аль-Хальвані, а між ними — молодика з жіночим голосом, який говорив арабською, але вона не зрозуміла ні слова. У нього в руці був аркуш, він показував зображення на ньому. Він тримав його вказівним і великим пальцями так, щоб відчувати на дотик, і порівнював з іншим аркушем. Троє чоловіків не бачили Персефони: вони стояли далеко від сходів, сильне світло ламп засліплювало їх, а ще вони були повністю поглинуті розгляданням аркушів перед ними. Вони підняли один аркуш проти світла лампи й почали перешіптуватись і кивати головами, і тільки дивний хлопець говорив голосно. Вона також почула шум та інші голоси з боку великого друкарського верстата, але не бачила, хто говорив. Вона знову піднялася в будинок, і ця картина час від часу з'являлася в неї перед очима: троє чоловіків, що ніби зійшли з полотна, виконаного олійними фарбами, — у них видовжені обличчя й пильні погляди, і вони радяться про щось в одному з королівських дворів. Або ж це апостоли з картини Караваджо, на якій зображена остання вечеря в Еммаусі і яку вона бачила в музеї у Мілані під час поїздки з Академією мистецтв, коли студенти докладно вивчали мову світла і тіні.

* * *

У цю ніч у залі тихо, тільки різнокольорові індикатори світяться на сучасних машинах і невпинні та безсонні тріск електрики й шум вентиляції порушують тишу. Вона все ще чує саксофон Джона Колтрейна в супроводі завивань п'яних молодиків на яскравий повний місяць, що зійшов над містом, і босоніж спускається кам'яними сходами.

Вона йде поволі, босі ноги пристають до підлоги. Їй подобається тепло кам'яних плит, і вона вбирає його тілом. Ось вона провела нігтями руки по всій довжині залізного боку друкарського верстата і, дійшовши до офісу Дудуля, розвернулася, пішла в протилежному напрямку, наче нічний охоронець, який перевіряє, чи все на місці. За секунду її увагу привернув стіл коректора: чорні очі цього молодого хлопця спалахували щоразу, коли він проходив повз неї вдень. Вона рушила до столу, уважно досліджуючи його, і в тьмяному світлі помітила червоний зошит, що лежав на паперах. Ось його таємниця, його зошит, з яким він не розлучається, на якому він залишив запах свого тіла та піт долонь. Напевно, пішов додому і навмисно залишив його тут. Вона взяла рукопис і повернулася з ним у свою спальню. Потім зайшла у ванну, помила з милом ноги, що почорніли від бруду підлоги друкарні. Безсоння минало, вона знову могла б заснути.

Персефона нанесла кілька крапель легких парфумів на ший та під пахви, потім спокійно зняла з себе сатиновий рожевий пеньюар і бюстгальтер. Вона залишилась у короткій прозорій сорочці, також рожевій, запалила боковий нічний світильник, що стояв на приліжковому столику, і поклала червоний зошит на голі зведені коліна. Усміхнулася до назви книги й посвяти, хоч не зрозуміла ні значення, ні сенсу цих двох вступних слів — «Книга» та «Мені». Перегорнула сторінку і спробувала прочитати. Вона ковзнула поглядом по поверхні слів, розуміючи хіба окремі вирази: прекрасні звуки, які, однак, не складаються в слова. Літературна арабська мова мала на неї гіпнотичний вплив ще відтоді, як вродливий учитель говорив нею з характерною урочистістю на тих кількох уроках, що Персефона встигла відвідати перед тим, як покинула арабську й зосередилася на отриманні французького бакалаврського диплома. Вона тішилася, слухаючи арабську мову, і потайки насолоджувалася звучанням ассирійської заупокійної молитви в маронітській церкві святого

Георгія, куди приходила з чоловіком, коли хтось із родичів помирав. З цієї молитви вона могла розібрати лише кілька знайомих слів, як, наприклад, із пісень мовою урду, які вона вважала любовними. Вона не розуміла, але надавала власних сенсів. Якби вона спробувала дізнатися справжнє значення тих слів, то виявилось б, що вони значно простіші, ніж їй здавалося, і чари б зникли. Вона гортала сторінки, списані гарним почерком: усі літери однакової висоти, що робить їх схожими на друковані. Але мова вислизнула з них, слова коливались і залишились підвішеними в її уяві.

Вона чекає на сон, роздивляючись багряне покривало, а з вулиці до неї долинають голоси, але тепер вони не порушують її спокою. Вона знає, що наближається сон, коли з голови, починаючи з потилиці, її охоплює характерне оніміння. Воно приходить так рідко, і вона не в змозі йому опиратися. Вона опускає тіло глибше в ліжку, останнім порухом розсуває подушки, розштовхує їх ногами і розкидає по підлозі з різних боків ліжка, перевертається на правий бік, лягає на плече і кладе руку під торс, як і завжди в останні хвилини перед сном, через що стає видно делікатне татуювання квітки лотоса на лівому плечі. Вона трохи розводить ноги і неквапливо міркує, що могла б зробити з цим рукописом. Думає про всі ці ігри Дудуля. Як би вона хотіла порадитися з ним! За кілька хвилин вона піддається млосному онімінню і поринає в сон, а рукопис лежить на подушці.

7

Як здалося Фаріду, коли він підіймався до друкарні, двоє поліцейських не були на сторожі. Один, худий, прихилившись до стіни, дивився в екран телефона: щось читав, усміхався і завзято й швидко набирав відповідь. Його старший і спокійніший колега тримав на плечі гвинтівку М-16 та роздивлявся маленький жакарандовий гай. Він також не очікував побачити посеред міста таку простору місцину в соковитих відтінках пурпурового кольору, з котами та вранішніми птахами.

Їхнім завданням було забороняти входити до друкарні, тож працівники зібралися в тіні дерев, обговорюючи подію, та розважалися спробами прочитати з облич своїх колег, що приходили, яке враження це все справляє на них. Двоє підсобних робітників вважали, що це чийсь жарт, а секретарка власника друкарні, яка наближалася дрібними кроками на високих підборах, розридалася, коли дізналася про те, що трапилося. Вона широко розплющила очі і прикрила рукою рота, щоб стримати крик, а потім відійшла в сторону і запитала в колег, що відбувається, але так і не отримала чіткої відповіді, доки майстер Аніс не вийшов із дверей з двома охоронцями. Його голос був спокійний, але вираз обличчя траурний. Він попросив усіх, хто очікував на вулиці, розійтися по домівках:

— Сьогодні вихідний!

Він також додав, що виникла проблема з бухгалтерією, але вона саме вирішується, і таке вже траплялося два роки тому.

Він заспокоїв їх, а це було саме те, чого вони хотіли. Але один із тих, хто читав газети, здивувався напису «Відділ боротьби з фінансовими злочинами» на машині з військовими номерами посеред дороги. Ця машина була одним із чотирьох повнопривідних всюдиходів, новенький чорний «форд експлорер». Їх американське посольство подарувало Лівану у винагороду за дотримання, хоч і з запізненням, спільних стандартів фінансової робочої групи з боротьби з відмиванням грошей. Хоча для тих, хто знався на цьому, не було таємницею: уникання податків — спеціальність міністерства фінансів,

а його ледачі інспектори гортають бухгалтерські журнали і тільки вказують, як виправити їх, замість того щоб стягувати штрафи.

Натовп розійшовся, десятки працівників спустилися до паркінгу, щоб сісти у власне авто чи взяти таксі, адже в них несподівано з'явився цілий вільний день, і вони почали його планувати.

Фарід Абу Шаар нікуди не пішов. Він один залишився стояти в тіні жакаранд, тримаючи документи, які відредагував напередодні ввечері. Трохи згодом він нетерпляче підступив до дверей, і поліцейські не знайшли жодної законної причини, щоб вимагати забратися геть цього настирливого молодика, який підійшов і намагався нишком зазирнути всередину й побачити саме те місце, яке було повністю від нього приховане, незважаючи на високий зріст і те, що він зіп'явся навшпиньки й витягнув шию вправо, щоб усе-таки розгледіти. Один охоронець напружився, остерігаючись непередбачуваної поведінки Фаріда, тому, коли один із сержантів вийшов з друкарні, несучи в обох руках величезну скриню, це стало достатнім приводом для двох охоронців попросити непроханого гостя від дверей. Абу Шаар відійшов на кілька метрів, але все одно розвернувся до друкарні, стараючись здалеку роздивитися поверхню свого столу, захаращеного паперами і папками, серед котрих, як він гадав, і лежить забутий червоний рукопис.

Він так стояв і дивився, доки інспектори не закінчили завантажувати конфісковане у свою чорну машину і найстарший за званням офіцер не насварив молодого військового, постійно зайнятого своїм мобільним телефоном:

— Годі гратись і крутити романи, ви тут представляєте державу!

А потім вони поїхали.

Фарід підійшов до дверей і почув, що всередині говорять, але не зміг розібрати, що саме, через сильне відлуння в спорожнілій друкарні. Коли він увійшов, голоси стихли. Усередині було троє.

Перший, Абдалла Карам, власник бізнесу, стояв на порозі свого офісу, спираючись плечем на одвірок. Одну руку він тримав у кишені, а другою відтягував підтяжку вперед, а потім відпускав, і вона лякала його по грудях. Перелякана Флер розбудила його о шостій ранку, лепечучи французькою, що «поліція» грюкає у двері й вимагає розбудити його, аби він впустив поліцейських до друкарні. Проте на тлі решти спантеличених Дудуль мав спокійний вигляд.

Ще однією особою була Персефона Мелькі, яка поспіхом вбралася, перед тим як спуститись і дізнатися, що сталося. Вона сиділа, неначе готова оборонятись. Персефона роздивлялася коректора з тієї миті, як він увійшов, і вже майже зібралася заговорити до нього. Фарід уперше почув слово «Персо» в друкарні і думав, що це один із не зрозумілих йому технічних термінів, доки його увагу не привернуло питання Абдалли Карама до секретарки: «Це пошта Персо, як вона потрапила сюди?» Тоді Фарід зрозумів, що ім'я «Персо» тут відоме. Через тиждень він довідався, що так скорочено називають дружину власника друкарні. І нарешті, повне її ім'я він відкрив, коли попросив надати інформацію для заявки на участь в аукціоні і знайшов його в паспорті Абдалли Карама: ім'я його матері було Соня, і він одружений з Персефоною Джордж Мелькі. Старий каліграф пояснив, що бейрутські родини грецького походження тримаються за свої давні імена. У «Довіднику з грецької та римської міфології» Фарід прочитав, що Персефона була донькою Зевса, бога неба та грому, її також називали Кора, і вона могла навіть бути самою Венерою. І ось зараз вона перед ним, бентежить його ніжним і чистим поглядом. У неї трохи втомлені очі, а коротке волосся блищить так, наче вона намочила його і воно не встигло висохнути. На ній просторе невибагливе вбрання, а перед нею лежать білі аркуші, на яких вона олівцем креслила об'ємні геометричні фігури саме тоді, коли відбулося вторгнення відділу боротьби з фінансовими злочинами.

Третім серед них був майстер Аніс аль-Хальвані. Це була та рідкісна мить, коли він стояв мовчки, спираючись на шафу і також схрестивши руки. Зазвичай він справляв враження весь час зайнятого, поривався в різні боки, від чого здавалося, що він постійно ставить перед собою безкінечні дрібні завдання; проте цього ранку він наче розгубив усю свою рвучкість, заціпенівши від того, що сталося. Однак він знав більше, ніж здавалось.

Фарід завагався, чи переривати ці збори, щоб пройти своєю дорогою. Він не побачив зошита з того місця, де зупинився, і йому треба було підійти ближче, щоб упевнитись, але він відчув, що перервав палку суперечку. Розмова зависла в повітрі: вона почалася до того, як він зайшов, і поновиться після того, як він піде. Фарід обминув усіх трьох, щоб пройти до свого столу, і подружжя провело його поглядом: Абдалла так і грався підтяжкою, з якою не розлучався

відтоді, як видужав після вибуху, а Персефона тримала в руках олівці, якими почала малювати куби, але зараз уже не малювала нічого. Прихід Фаріда дав їм невеличкий перепочинок від того виру подій, у якому вони опинилися. Хлопець оглянув поверхню столу, шухляди, нахилився й зазирнув під нього, обійшов навколо і зупинився, роздивляючись місце. Майстер Аніс сказав йому:

— Можливо, вони забрали твій зошит із собою. Хто знає? Вони брали таке, що й на думку не спаде взяти...

Фарід зреагував на ці слова попри те, що виглядав недоумкувато:

— Як ви дізналися, що я загубив свій зошит?

— Уперше бачу тебе без нього.

Персефона різко підвелася, наче протестувала проти насмішки, яка їй вчулась у словах Аніса, чи раптом згадала про важливу зустріч. Коли вона розверталася, щоб піти, то зачепила якусь важку річ, що впала і розбилася з гучним, майже як вибух, звуком. Це була снігова куля, що прикрашала стіл одного з дизайнерів. На мить Персефона озирнулася, але не знайшла достатньої причини повернутися, пішла до кам'яних сходів і швидко піднялася: спочатку сховалася її голова, а потім ноги.

Аніс пішов додому. Щодня він пішки діставався до площі Мучеників, а там брав таксі, яке довозило його до околиць району Баста ат-Тахта.

Фарід Абу Шаар крокував, наче вишколений солдат, до Головного управління внутрішньої безпеки з надією повернути свій рукопис. Час від часу в його думках зринав образ Персефони Мелькі і Персефони з міфу, а інколи він стискав кулаки від гніву на самого себе за те, що навіть не зробив копії своєї книжки.

Абдалла Карам зайшов у свій офіс, щоб пограти в техаський холдем-покер онлайн, намагаючись так відволіктися від того, що його непокоїло. Він грав з кожної «руки»^[9], яка йому випадала, навіть якщо комбінація карт була не найвдаліша, наче кидав виклик самій грі. Так тривало, доки нарешті удача не усміхнулася йому і він не продемонстрував свою «руку», вигукнувши «Ва-банк!» Йому вдалося зірвати чималий куш чотирма королями і побити суперника, який назвався в мережі «Дитям із Цинциннаті» з американського штату Огайо і якого він засліпив стрейт-флешем із п'яти карт підряд. Абдалла Карам заробив п'ятсот доларів на додачу до того, що покрити свої

попередні втрати. Він виглянув із дверей свого офісу, щоб пересвідчитися, що в друкарні нікого нема, і повернувся до екрана подивитися десятихвилинне відео перед тим, як вимкнути комп'ютер і піти.

8

Абдалла виріс на іграх у слова: не було слова, значення якого він би не знав, через що друзі називали його «Малий Робер»^[10]. Він був безсумнівним авторитетом у розгадуванні загадок та каламбурів і переможцем у грі «Знайди слово». Він познайомився зі своєю майбутньою дружиною на чемпіонаті зі скрабл. Метушіння дівчат, розмова французькою, розкішна вечеря й осяйна дівчина з ледь помітним відблиском смутку в очах, що привернула його увагу. Він запитав у господині вечора, як звати цю красуню, і підготувався: коли почався чемпіонат, зібрав усі маленькі дерев'яні фішки з літерами, потрібними для її імені — «Персефона», — яке він виклав ними перед собою. Присутні зааплодували, а дівчина зашарілася.

З того вечора він не відступав. Таємно від батька, який готував Абдаллу до управління друкарнею, він орендував у рекламного агента, що був одним із клієнтів друкарні, п'ятдесят рекламних бордів зі знижкою. Він вибрав для них місця у кварталі, де жила його нова подруга, і на перетині найважливіших доріг столиці. На бордах було зображено руку з білим манжетом сорочки і позолоченим гудзиком, що тримає букет квітів, над яким було написано «Білі троянди для Персефони». Перехожі та водії думали, що це один із видів рекламної кампанії, і через незвичність імені вважали, що йдеться про німецьку марку пральних машин або дорогу французьку спідню білизну. Коли Персефона побачила цю рекламу, то одразу зрозуміла, що, окрім неї, в Бейруті немає дівчини, яка б носила ім'я її бабусі-грекині, і цей романтичний вчинок звернений саме до неї. Проте не поспішала вірити, що саме вона є його адресаткою, до ранку наступного дня, коли кур'єр постукав у двері, тримаючи саме такий букет білих квітів з борда, обгорнутий у прозорий нейлон, на якому десятки разів було витиснене її ім'я серед розсипаних навколо червоних маленьких зірочок.

Майбутнє Абдалли Карама було визначене наперед. Його чекала хороша робота, адже в батьків він був єдиним спадкоємцем сімейного статку. Його ім'я з'явилося у списку, що опублікував один із журналів під заголовком: «До уваги панянок: десять найбажаніших холостяків

Бейрута». У нього були стосунки з дівчиною: вони зустрічалися кілька місяців, а потім розсталися, не оголошуючи причини. Абдалла мав приязне обличчя, а його опасистість виглядала приємно й викликала довіру, і це заміняло вроду і витонченість, яких йому бракувало. Він ніколи не був неуважним чи в поганому гуморі. На зустрічах із друзями більше слухав, ніж говорив про ризики, які загрожують країні, про нерозсудливість її політиків і про «диявола, що осів на Близькому Сході», як висловлювався найкрасномовніший із них. Він продовжував бавитись у свої ігри з Персефоною. Так, він прикріпив штрафний талон до лобового скла її машини, а всередині вона знайшла любовний лист, що складався зі слів, вирізаних із газетних статей: він пояснював це тим, що власник друкарні має використовувати друковані букви. У кінці він попросив її руки через есемеску, яку написав їй на мобільний одразу після того, як вони вийшли з нового суши-ресторану в торговельному центрі столиці. Персефона не очікувала від нього нічого такого в ту мить, коли вони щойно розійшлися, задоволені побаченням. Повідомлення було складене так, що можна було подумати, наче Абдалла не надто переймався тим, щоб виразити свої почуття: «Зустріч із тобою стала новим поворотом мого життя, і ось сьогодні я вирішив попросити твоєї руки, щоб ми поєднали наші долі перед Богом і людьми, я тебе кохаю», наче він повністю списав його з книжки «Як отримати посаду? Як написати офіційний лист-вибачення? Як освідчитися дівчині, яку кохаєш?».

Персефона не погодилася на його пропозицію, вона чекала. Чекала, що Абдалла доб'ється виникнення кохання в її серці і стане її героєм. Вони усамітнювалися в куточку одного з ресторанів, проводили багато часу в її кімнаті, але стіна між ними залишалась. Абдалла говорив, і говорив багато. У нього був талант перетворити будь-що на маленьку історію, яку він легко прикрашав деталями. Вона якось запитала його про стосунки з матір'ю, а він усміхнувся і розвів руками, наче відповідь очевидна і стосунки дитини з матір'ю однакові в усіх. Після цього він перевів розмову на походження його матері, на своїх релігійних родичів, на історію життя його бабусі по материній лінії, яка була власницею будинку і стаєнь для коней. Коли вона наважилася запитати його про те, що конкретно його приваблює в жіночому тілі і як він більше любить кохатися — при світлі чи в темряві, ввечері чи

вранці, чи, можливо, у морі, — то вперше за ті кілька місяців, що вони зустрічалися, він майже розсердився.

Після всіх цих спроб Персефона подумала, що її вимоги — це витвір її уяви і проблема в ній самій. Саме це вона чула, коли жалілася на когось із своїх залицяльників. Вона не знаходила свого ідеалу серед тих хлопців, з якими хотіли зустрічатися її подруги. Можливо, вона вимагала від закоханих у неї хлопців того, що вони не схвалювали, чи шукала в чоловіках те, що вони не могли їй дати. Врешті вона здалася. Перед нею постали образи її батька й матері, вона згадала ті довгі вечори, особливо в дні сутичок у Бейруті, коли уривчасті звуки снарядів заважали їм спати в їхньому будинку, розташованому неподалік лінії вогню. Згадала, як спливали години, а батько читав старі газети, і в нього не виходило розгадати кросворд, а мати дивилася телевізійні програми без звуку.

І тоді вона погодилася вийти за Абдаллу Карама. Кремезний і заможний, він розважав її своїми забавками та сюрпризами, і вона прикрасила його дім над друкарнею так, наче то її власна оселя. Вона не дізнається, як це — скласти іншу історію кохання, з іншим чоловіком; історію, яка б закінчилася шлюбом, що його, як виховувала її мати, треба брати якнайшвидше.

Їхнє весілля було елегантним та скромним, але Абдалла прикрасив його демонстрацією літака «Cessna», який орендував в аероклубі. Літак розітнув небо саме тоді, коли молоді вийшли з церкви, у якій щойно повінчались і на якій висів великий банер з їхніми іменами. Вони повернулися з подорожі після медового місяця й оселилися в новому домі над друкарнею. Персефона швидко завагітніла, і за три місяці лікар повідомив, що в ній «ховаються» двоє здорових дівчаток-близнючок. Проте одного ясного зимового дня, а саме в День закоханих, небо впало на їхні голови.

Абдалла саме повертався з довгої зустрічі з директором одного банку в центрі столиці, де вони обговорювали ризики отримання більшої кредитної лінії, проєкт з розвитку друкарні і його високу вартість з огляду на нестабільну безпекову ситуацію, а також намагалися визначити суму, необхідну, щоб гарантувати закупівлю сучасного обладнання, на чому наполягала родина Карамів. Вони домовилися про остаточну й вирішальну зустріч через тиждень. Коли Абдалла зробив крок від дверей будівлі до своєї машини,

припаркованої неподалік, усе обвалилося. Пізніше він казав, що не чув вибуху, але відчув беззвучний удар, який відкинув його тіло до стіни. Ледь живого, його доправили до лікарні, голова була залита кров'ю. Його поранило осколком, який зачепив черепну кістку та обличчя, у нього було зламане плече. Як розповідали потім, вантажівку з вибухівкою вів смертник, через неї загинуло двадцять шість осіб і ще близько сотні були поранені.

Абдалла видужував важко. Його тіло було понівечене, а обличчя спотворене. Він став більше залежний від комп'ютера й сидів у ньому годинами, вибравши собі пароль «Gutenberg9»: усі таємниці та рахунки друкарні він зберігав там. Через комп'ютер його втягнуло в азартні ігри: тоталізатор на французький футбол, американський баскетбол, шотландські кінні перегони, навіть боксерські поєдинки. Він послідовно вбивав час за різними іграми: в слова, в числа, sudoku — і дійшов врешті-решт до покеру онлайн, а від нього — до порносайтів, які переглядав навіть удень, у робочі години. Ті, хто заходив до нього в кабінет, інколи звертали увагу, що він різко закривав комп'ютер, коли хтось наближався до столу.

9

Фарід Абу Шаар вийшов з відділу боротьби з фінансовими злочинами розчарований. Він зупинився на тротуарі навпроти тієї будівлі, наче упосліджений і голий. Думка заново писати книжку нагадувала йому про розігріту їжу, яку мати переконувала його з'їсти в ті дні, коли не мала настрою готувати нові страви. Він ішов безбач, намагаючись пригадати сторінки початку книги. Повільно цитував те, що було в його пам'яті, гучно вимовляючи оголоси й закінчення, що привертало увагу перехожих. Щоразу, коли він збивався, його охоплював глибокий страх, що забуте речення чи уривок потоне у вічній чорній безодні і вже не вдасться витягти його звідти. Він пішов на захід, до моря, і почув різкий гул, що розітнув небо, за ним — попереджувальну сирену, а за кілька секунд — знову той самий гул. З'явилася машина швидкої допомоги, затиснута щільним затором, перед якою їхала чорна «хонда». З її правого переднього вікна висунувся чоловік у цивільному, який уривчасто стріляв у повітря з автоматичного кулемета, змушуючи водіїв поступатися дорогою. Машина швидкої проїхала просто навпроти Фаріда: обличчя її водія не виражало того страху, який навіювали звуки пострілів і безперервні сирени.

Ноги самі принесли його до «Друкарні братів Карамів». Перед тим як увійти, він уважно подивився на вікна Персефони, розчинені навстіж у літню спеку. Фарід дуже ревно ставився до своєї чоловічої елегантності: він не міг пройти повз дзеркало і не заглянути в нього, щоб пересвідчитися, що виглядає так, як хотів би, або пригладити волосся, або поправити комірець сорочки. У верхньому домі не було ніякого руху, тільки вітерець колихав білі прозорі штори і грався з хмаркою комарів, наче ловлячи їх сіткою, що простягалася в різні боки.

Фарід зайшов у порожню друкарню і знову почав марно обшукувати поверхні столів. Він саме збирався повисувати шухляди, коли здаля почув стукіт цівка по підлозі, після чого з'явився його власник. Це був чоловік років сімдесяти, який вийшов із заднього підвалу і тримав у вільній від цівка руці маленьку книжечку. Вбраний

у чорне, неначе таємничий мандрівний дух, він випередив Фаріда питанням:

— Що ти шукаєш, синку?

— Я працюю тут віднедавна, а вже загубив, можливо, найцінніше, що в мене було!

— Ти знайдеш це, не хвилюйся. Тут речі не зникають, вони обов'язково повертаються і з'являються знову. Уяви, щойно перед тим як ти зайшов, я надібав ось цю книжечку, вона лежала покинута в кутку заднього підвалу. Перше видання нашої Конституції, сто дві статті, французькою та арабською мовами...

Він відкрив останню сторінку книжки і прочитав:

— Від 1 вересня 1926 року держава Великий Ліван називається Ліванська Республіка, без жодних відхилень. Це положення набуває чинності одразу після опублікування цього конституційного закону в офіційній газеті. Оприлюднено 23 травня 1926 року, надруковано... — тут він зробив маленьку паузу, щоб підігріти цікавість, і продовжив: — ...«Друкарнею братів Карамів». Фуад Карам, засновник друкарні, набирав слова чорнового варіанту першої ліванської конституції власноруч, один, уночі при світлі лампи, коли решта працівників пішли додому. Директиви вимагали, щоб ніхто допитливий не бачив статей цього установчого документу до того, як його затвердить шляхом голосування представницька рада держави Ліван. Він друкував і редагував документ не один раз, роз'єднуючи сторінки, після того як вніс десятки виправлень у перекладі. Вони намагались уникнути буквального копіювання статей конституції Третьої Французької республіки і домовилися щодо низки правок про необхідність заснувати сенат поряд із палатою депутатів, потім відмовилися від двопалатної системи, а тоді знову повернулися до неї, зійшовшись на тому, що міністри разом нестимуть відповідальність за загальну політику уряду й індивідуально — за свої особисті вчинки. У друкарню на Дамаському шосе прибув Верховний комісар Франції Анрі де Жувенель, щоб прискорити роботу: «Моя місія в Бейруті закінчується через п'ятнадцять днів, потім я вирушаю в Париж». Він посварився з Мішелем Шиха, членом комісії з укладання Конституції, який закричав йому в обличчя: «Ви хочете зробити для нас демократичну парламентську республіку з урахуванням усіх наших

особливостей, конфесій, спільнот, політичних і торговельних свобод — і все це за якихось три місяці?»

Чоловік у чорному походжав друкарнею, його тіло завалювалося на один бік, а він підтримував рівновагу за допомогою ціпка і продовжував говорити, поки Фарід водив поглядом туди-сюди.

— Ти виглядаєш стривоженим. Що це за річ, яку ти загубив?

Фарід вдарив кулаком по столу, біля якого стояв:

— Сто п'ятдесят... сто п'ятдесят дві сторінки!

— Ти напишеш іще. Не бійся, у тебе все життя попереду, і ти виглядаєш тямущим.

— Але це частина моєї душі, і в мене немає іншого примірника.

— Хто тут украв би рукопис поезії?

— Хіба я казав, що я поет?

— Ні, але є в тобі щось від них...

Фарід не зміг заперечити і дав чоловікові договорити.

— Вони приходили до нас. Їхні аркуші були списані від руки, погляд — загублений. Вони платили невеличку суму наперед, брали свої примірники під пахву і йшли. Я завжди робив їм поступки, вони доплачували вартість друку після того, як продавали свої збірки. Один із них сам роздавав їх перехожим на вулиці безплатно. Вони були такі кумедні зі своєю незрозумілою писаниною та заголовками, з яких потішалися працівники друкарні: «Зелений фонтан слів» чи «Небо у фартушку». Одного дня прийшла вродлива жінка зі збіркою «Я заявила тобі про свою любов». Вона була смілива, стала відомою, а книга перевидавалася кілька разів. Але мені розповіли, що їй не пощастило з чоловіком: він зраджував їй зі служницею...

Чоловік демонстративно іронічно засміявся і підійшов до Фаріда, наступивши на скляні друзки, розсипані по підлозі:

— Що це таке?

— Скляна куля, яку зачепила мадам Персефона, — Фаріду подобалося називати її ім'я.

Це була снігова куля-сувенір, всередині неї — Бейрут. Скло розбилося, рідина витекла, і залишилася тільки об'ємна модель міста, як воно виглядає згори, з вікна літака, що підлітає з боку моря, щоб приземлитися в аеропорту, з нього видно готелі на узбережжі: «Сен-Жорж» та «Фінікія», а праворуч — Французький бульвар та корпуси Американського університету з його зеленим студмістечком.

Чоловік посунув ціпком скляні друзки і запитав:

— Дружина Абдалли скинула її навмисно?

— Не знаю.

— А що вона сказала?

— Нічого.

— Ти був у друкарні, коли прийшла поліція?

Раптом Фарід відповів питанням на питання:

— А ви хто?

— Я Лутфі Карам, батько Абдалли. Це друкарня мого батька, а заснував її тяжким трудом мій дід Фуад. А ти хто?

— Фарід Абу Шаар.

— Поліція тебе про щось запитувала?

— Вона зупинила нас на вулиці, всіх працівників. Я чекав, поки вони підуть.

— Абдалла був у друкарні, коли вони прийшли?

— Так, стояв тут і мовчки спостерігав за ними.

— Що вони взяли?

— Взяли скриню, але я не побачив, що в ній.

— І ти залишався тут із самого ранку?

— Ні, пішов за ними у відділ внутрішньої безпеки, думав, можливо, вони взяли мою книгу разом з усім іншим, що винесли. Мене відправили до полковника, який не дав і слова сказати й голосно мене висварив. Сказав, вони знають, що роблять, і взяли тільки «підозрілі речі»; а потім прогнав мене.

Лутфі Карам вибухнув гнівом, піднявши ціпок у повітря:

— «Підозрілі речі»? У нас з'явилися «підозрілі речі»? Друкарні Карамів упродовж усіх цих років, ще з часів французького мандата, довіряли друкувати поштові марки, фіскальні марки, не кажучи вже про національні лотерейні квитки. Тільки уяви, які це були гроші і яка довіра! А ще була офіційна газета: усі її номери зберігаються в шафі отам; а ще журнали з правилами проведення публічних аукціонів; а ще офіційне фото президента республіки з шарфом у кольорах прапора на грудях, яке вішають у всіх державних установах одразу після його обрання. Ми завжди були друкарнею держави, а сьогодні невідомо звідки приходять якісь люди, збиткуються з нас і дають контрабандистам та грабіжникам вільно тинятись і винюхувати тут, як би нас обібрати. А що буде з ними всіма, якщо друкарня закриється?

— він показав рукою на пусті стільці та столи. — Це більше сотні сімей!

Трохи заспокоївшись, він пригадав очевидне запитання:

— Я тебе раніше тут не бачив. Ким ти працюєш?

— Редагую тексти арабською. — Фарід додав маленький обман, прагнучи додати собі ваги в його очах: — І ще інколи перекладаю.

10

Робочий набір Фаріда складався з нарукавників, які він використовував, щоб зберегти чистими манжети своєї білої сорочки, великої кількості червоних ручок фірми «Бік» та довідника «Найпоширеніші помилки в арабській мові» Мухаммада Зейда аль-Кахтані, виявленого в одній із шухляд столу в перший день роботи. Він не знайшов у ньому чогось корисного, але залишив і тримав під рукою на випадок, якщо трапиться якийсь мовний виняток, щодо котрого він не матиме певності.

До нього на посаді коректора працював старий, чії руки не знали, як обходитися з клавіатурою. Він уникав друкарських машинок у роки юності й залишився осторонь комп'ютерів. Роками він сидів за столом, який виділили потім для Абу Шаара, а тоді несподівано пішов з друкарні. Його називали Професор, бо він пішов на пенсію з державного викладання, де був фахівцем із навчання в середніх класах. Він жив сам: був одружений кілька тижнів, а потім його молода дружина втекла і не повернулася, а причина її втечі так і залишилася таємницею, про яку заборонялося говорити. Свій олівець він завжди тримав за вухом, готовий виправити ним будь-що, навіть рахунок за електрику, ще до того, як понарікати на суму в ньому. У нього була одна невелика праця, так і не надрукована: вона називалася «Трактат про коми та крапки». Він поблажливо ставився до всіх помилок і неточностей, які мав виправляти, але одного дня його терпець урвався і він пішов без жодного попередження. Піднявся зі стільця, тримаючи в руці стос паперів, які переглядав із зусиллями, що явно виснажили його. Тоді кинув свої окуляри на підлогу, наступив на них каблуками і почав топтати, аж доки повністю не розмолотив. Потім розірвав папери й кинув їх у сміттевий кошик, сказавши, що те, що на них написано, — «не слова, а послід мушви», а також попросив попрощатися з «мес'є Карамом» від його імені (він промовив це в'їдливо, французькою, вперше і востаннє) і сказати йому знайти на це місце когось іншого. Він жодного разу не повернувся, навіть щоб запитати, що йому належить із зарплатні. Пішов із друкарні, щоб натомість осісти в кав'ярні Ніколя аль-Хажжа, де бамбукові стільці та

столи, накриті блакитно-білими скатертинами, нагадували йому дні молодості: він грав там у короткі нарди, презирливо відгукувався про газети й висміював помилки в них. По собі в столі він залишив бурштинову вервичку, трохи «арабського» тютюну і машинку для скручування сигарет, а ще в'язку ключів різного розміру, які зберіг, хоча вони відмикали тільки двері будинків, з яких він давно виїхав.

Очікувалося, що його місце, хоча б тимчасово, займе каліграф друкарні. Старезний пан аль-Бейруті почав свою кар'єру з того, що переписував рядки Корану, щоб їх вішали в будинках та магазинах. Він успадкував любов до них від батька, муедзина мечеті аль-Омарі. Його батько будив людей, читаючи висповідом аяти Корану, а син їх писав. Він розмальовував петлі й вигини їхніх літер, прикрашав почерком «губар» посуд та дерев'яні вироби, навіть золоті персні. Проте коли йому довелося поринути в редагування арабської брошури з інструкціями для холодильників фірми «Дженерал Електрик», він виявив, що, попри всю майстерність у писанні почерками «сульс» та «мухаккак», не знає, як розставляти оголоси в арабській мові. Можна було з упевненістю сказати, що Омар Абдульлатиф Базербаші з вулиці Клемансо блискуче вмів малювати літери та слова, але зовсім не знав правил письма.

Він здався і передав цю роботу п'ятдесятилітній пані, одній з працівниць «Друкарні братів Карамів», яка здобула собі славу інтелектуалки тим, що придбала зелену дошку, яку повісила коло свого столу, і щодня писала на ній крейдою видатну цитату якогось світового авторитета. Вранці вона охоче взялася за редагування, але вже по обіді прийшла в офіс Абдалли Карама, щоб повідомити, що капітулює; і власник друкарні попросив її попрацювати ще трохи, доки йому вдасться знайти нового постійного коректора.

Наступного дня саме у слушний час нагодився Фарід. Пані передала йому роботу, усміхнулась і запитала, чи він є у фейсбуці, «книзі облич», як вона дослівно назвала арабською, — у місці, де вона зазвичай видобувала афоризми та відомі вислови, які потім писала на дошці. Його негативна відповідь була рішучою, він ігнорував подібне — не хотів відкриватись і давати будь-який доступ до свого приватного життя. Пані пішла, так і не зрозумівши, що він має на увазі під «приватним життям»: вона була щаслива оголосити про народження першого внука на своїй сторінці й лайкала кожного, хто розділяв з нею цю радість. Вона продовжувала дивитися на Фаріда Абу Шаара з-за

свого столу, а наступного дня написала на зеленій дошці вислів Віктора Гюго: «Жінка поєднує реальну силу та оманливу слабкість».

Фарід Абу Шаар не просто не знався на комп'ютерах та соціальних мережах — усе в його зовнішності відгонило старомодністю, хоча йому було не більш як тридцять, що не сховалося від очей Абдалли Карам, коли він уперше прийняв його в друкарні й позбавив надії видати книжку. Його костюм був пошитий із сірої картої тканини, яку можна було знайти хіба що у кравця з якогось закинутого кварталу, котрому одного разу пощастило дешево купити англійське костюмне полотно, і він узявся переконувати своїх нечисленних клієнтів убраться в цей «натуральний» матеріал. Він носив широку червону краватку, зачісував назад волосся і говорив з такою природною літературною красномовністю, наче читав зі старої книги. Коли Дудуль запитав його, чи добре він володіє арабською, Абу Шаар відповів, наче його образили, що він «народжений у мові племені Тагліб», і спадкоємець друкарні зрозумів, що він має на увазі, але не збагнув згадки про плем'я, яке заснувало ринок Оказ та одним із перших підтримало Пророка Мухаммеда.

У день, коли йому запропонували роботу коректора, Фарід гадав, що однозначно відмовиться від неї, але потім трохи завагався, коли нашвидку оцінив своє становище: він живе з матір'ю, останній, хто залишився з нею в домі їхньої родини після того, як його брати одружились і оселилися зі своїми сім'ями окремо. Вона витрачала на нього частину своїх заощаджень, але заперечувала це перед його братами, кажучи, що це він дає їй гроші, а не навпаки, адже він працює і має дохід. Фарід працював нестабільно і за маленьку зарплату: на вітринах магазинів та книгарень у Форн аш-Шеббаку, де мешкав, він вішав оголошення, що дає приватні уроки для школярів, і батьки не барилися телефонувати йому, скаржачись на низькі оцінки дітей. Фарід приходив до їхніх осель, де діти неквапом відкривали свої ранці та зошити, поводитися без належної поваги, яка вимагалася від них у школі, а він почувався винним, якщо вони провалювали випускні іспити.

Фарід попросив дати йому час подумати, і Абдалла Карам вирішив, що той набиває собі ціну, та оскільки йому нагально був потрібен коректор, то запропонував Фарідові вельми спокусливу зарплату. Однак Абу Шаар наполіг на відтермінуванні з гордості. Він провів

тиждень, намагаючись переступити через те, що вважав образою свого таланту. Він вирушив у своє село, де два дні намагався розібратися в собі, стоячи на балконі будинку і спостерігаючи, як міниться кольорами рівнина перед ним. Потім повернувся до Бейрута і загасив свою тугу та сумніви в клубі «Лос Латинос» із приязною звабливою білявкою, яка старалася сумішшю мов, жодної з яких не знала добре, дати йому зрозуміти, що серед усіх клієнтів віддає перевагу саме йому. А наступного дня він прийшов до друкарні, прийняв пропозицію і вирішив розгадати таємницю жінки, яка курить, читає і дивиться незнайомцям просто у вічі.

Фарід почав працювати, переконаний, що він тут тимчасово. Він не бачив себе на цій посаді і довго приховував те, чим займається, від матері, братів та друзів. На запитання: «Де ти працюєш?» — коротко відповідав «У друкарні», — закриваючи на цьому тему. Якщо співрозмовник наполягав і розпитував далі, то він казав, що працює завідувачем виробництва, менеджером, навіть редактором, усіяко уникаючи слова «коректор».

Отже, він почав працювати, і, попри молодий вік, його скоро стали називати «професор Фарід» через попередника, від якого йому перейшов стіл, а також через його витриманість і володіння арабською мовою. Він швидко дізнався те, що знали всі: робота друкарні залежить від нього або від того, хто сидить на його місці. Кожна правка, дизайн, кожна деталь, перед тим як її відправляти до великих друкарських верстатів, повинні були пройти через його руки, щоб він перевірів та відредагував їх і підтвердив згоду словами «до друку».

11

Він читав буквально все. Вичитував інструкції на упаковках ліків, які приносили йому вже перекладеними з місцевих дистрибуторських компаній, наприклад «ксатралу XL», ліків для симптоматичного лікування гіперплазії простати; читав пояснення та описи на кшталт «Прийміть одну таблетку препарату антипрогестеронної дії міфепристон, через 24 години покладіть під язик чотири таблетки мізопростолу на 30 хвилин, після чого можете ковтнути слину» чи докладні описи лікування геморою бджолиним медом. Одразу ж після цього, в той самий день, йому приносили характеристики та інструкції до експлуатації патрульних гелікоптерів «Супер Пума AS332M», присланих з Франції ліванській армії наперекір запереченням Ізраїлю. Абдалла Карам сам передав йому в руки запечатаний файл із грифом «цілком таємно» і наказав повернути йому в офіс до того, як Фарід піде з друкарні. Були також ресторанный меню трьома мовами, газетні оголошення, в яких Фарід не знаходив вакансій, що підходили б йому більше, ніж робота в «Друкарні братів Карамів», оголошення про продаж меблів через переїзд, про приватні уроки гри на фортепіано, а також про пошук вродливих дівчат на посаду секретарок у компанію, що мала філії в Перській затоці. Йому приносили сповіщення про смерть та запрошення на весілля, довідник з нічного життя в Бейруті, брошуру «Сто простих способів запобігти Альцгеймеру та деменції», страхові угоди на машини та життя, набрані надзвичайно дрібним шрифтом (подейкували, що це робилося навмисно: клієнтам, які укладають ці угоди, важко читати, і вони підписують документи без зайвих розмов). Були також журнали («Краса», «Сучасний чоловік», «Твоя елегантність») у яких фото на глянцевому дорогому папері затьмарювали тексти: «Ідеальне тіло лише за десять хвилин на день», «Повний посібник із жіночої фертильності», «Як кохатися під час вагітності», «Твій надійний шлях до отримання прибутку» або «Як забезпечити собі дохід, купуючи та продаючи акції вчасно». А також тисячі речей для немовлят і старших дітей, каталоги з плетіння...

Фарід поринав у роботу охоче, не гребуючи нічим. Жирні закреслення його олівця над помилками відвертіше виражали його

зневагу до текстів, з якими йому доводилося працювати, та до їхніх невідомих авторів. Ці тексти змушували його йти до вбиральні чотири чи п'ять разів на день і щедро намилювати руки, повністю занурюючи їх у піну, наче він хотів відмитися від тієї нікчемності, над якою працював, а не просто змити фарбу, що відбивалася на його правій руці від постійного притискання її до паперу з текстом, надрукованим чорним. Водночас він працював з рідкісним завзяттям та продуктивністю, і щоразу, коли доставниця приходила і клала йому на стіл новий матеріал для коректури, він брався за нього, не піднімаючи голови і не відступаючи, доки не закінчить роботу. Якщо завдання нагромаджувалися перед ним і не могли чекати, тому що їх потрібно було надрукувати швидко, а коректур — зробити більше, ніж він міг за робочий день, він брав їх додому разом із власним рукописом, з яким не розлучався, та опрацьовував їх, вечеряючи перед телевізором, де мати дивилася турецький серіал «Кохання в оренду», хвалила його і скаржилася на свої хронічні болі.

Або ж він забирав папери в клуб «Лос Латинос», назва якого аж ніяк не відповідала дійсності. Його завсідниками були винятково араби — мусульмани і християни, — а біляві жінки зі світлими очима походили зі східних холодних слов'янських країн. І тут, у тьмяному світлі, під гучні поп-пісні, один університетський студент, який часто приходив у це місце і заявляв, що досконало знає арабську мову, виявляв неабияку допитливість. Він кліпав очима так, наче без упину підморгував, втручався в роботу Фаріда, засипав його питаннями про його посаду і про те, скільки він отримує. Фаріда обурювала ця поведінка, і через постійні підморгування студента йому здавалося, що той нишком змовляється з іншими проти нього. Коли він учергове втрутився без запрошення і почав перечити Фарідові, вважаючи, що той помилився у виправленні, Фарід суворо відповів, цитуючи один старий довідник з граматики:

— Дієслово, що вимагає від додатка знахідного відмінка, має обов'язково скорочуватися, якщо наявний віддієслівний іменник, якщо воно вводить інформацію про те, що відбувалося до нього, якщо віддієслівний іменник повторюється і стосується власної назви, або якщо інший віддієслівний іменник приєднується до нього, або ж якщо віддієслівний іменник підсилює сам себе.

Так Абу Шаар відбив у студента з клубу бажання пхати носа в його роботу.

Він був дуже категоричний у тому, що стосувалося так званих поширених помилок, і сміявся зі спроб зробити їх допустимими в пресі та літературі. Але як тільки він закінчував правки, що забирали в нього майже всю ніч, коли він спав від сили дві години, то, прийшовши до друкарні вранці на наступний день, виявляв на своєму столі нову теку, ще товщу за попередню, щойно закінчену. Його уста кривилися від досади, коли він розумів, що протистоїть невичерпному морю. Він бачив море вві сні — цілий океан, хвилі якого переливалися зеленим, а в дні шторму вони збивали не піну, ні, а мовні помилки, що густо вкривали їхню поверхню. Море було всіяне гамзами над *алифами* (ا) та під *алифами* (ا), перехідними і неперехідними дієсловами, прямими додатками та віддієслівними іменниками, а також складеними формами числівників «два по десяти» і «тридцять вісім по ста», кличним відмінком, що кричав і кликав на допомогу. Його охопила «помилкова лихоманка»: він почав бачити помилки на торговельних вивісках, партійних плакатах та в назвах магазинів і щоразу, коли помічав їх здалеку, рукою перекреслював так, як перекреслював гамзи (ء) на своєму робочому місці червоною ручкою від фірми «Бік».

Навантаження на роботі збільшилось, а відчай посилювався, відколи Фарід втратив надію знайти свій рукопис, який сподівався надрукувати у братів Карамів, щойно його зв'язки з керівництвом зміцніють. Тепер прихід на роботу став для нього повинністю, на яку він погодився, і прибутком, який позбавляв від голоду. Якось він зустрів одного з товаришів по навчанню в університеті і щиросердно поділився з ним почуттями. Той радив не триматися за дрібну посаду, на якій немає можливості росту, пообіцяв допомогти з публікаціями в одному часописі й підбадьорив, сказавши про перспективне майбутнє в журналістиці. Що довше Фарід залишався в друкарні, то тяжчим випробуванням це ставало. Він міг би прийти в кабінет до Абдалли Карама і рішуче повідомити, що йде: чи то під приводом від'їзду, чи тому що знайшов роботу, яка його цікавить більше; але залишалась остання ниточка, яка тримала його на цьому місці. Вона притягнула його в перший день, вона повертала його потому, ця єдина світла в його повсякденні мить, коли Персефона спускалася кам'яними

сходами і осявала залу своєю усмішкою, здавалося, призначеною йому одному. Хай що вона робила, в усьому він вбачав обіцянку продовження, наступного розділу, і це змушувало його залишатися пильним і мало не з очима на потилиці стежити за її рухами. Її присутність поблизу або хоча б саме знання того, що вона тут, у своєму домі нагорі, змушувало його і далі сидіти в кріслі, тримаючи її образ в уяві та сподіваючись на ймовірність уловити нові ознаки того, що він стає ближчим до неї, і давало сили закінчувати роботу й редагувати численні тексти.

Але Фаріду Абу Шаару не судилося так легко покинути підвал «Друкарні братів Карамів». Через місяць після того, як безслідно зник його рукопис, а він так і не зміг переконати себе написати хоч один рядок знову, вранці він прийшов на роботу і знайшов перед собою нову книгу. Він подумав, що, напевне, хтось поклав її сюди помилково, тож вирішив не відкривати й відклав на край столу, щоб узятися за роботу. Дві години він працював, потім пішов у вбиральню помити руки і побризкати водою на лице, щоб збадьоритись і повернутися на робоче місце, де знову побачив книгу прямо на паперах. Він роззирнувся, шукаючи секретарку, яка приносила йому документи на правку, щоб запитати, чи ця робота термінова, але не побачив її поблизу, тож відкрив книжку й одразу звернув увагу, що на дотик її аркуші відрізняються від аркушів інших книг: папір був цупкий, вощений і важко згинався. Він прочитав першу сторінку і зрозумів, що читає власну збірку. Це було перше речення його рукопису.

У Фаріда запаморочилася голова від цього вступного речення, викарбуваного на серці; пишучи і вдосконалюючи його, він порвав десятки сторінок, адже розумів, наскільки важливий початок. Він підвівся зі стільця, продовжуючи читати і переконуючись, що перед ним саме його книга, надрукована так, як він і хотів. Він подивився навколо, чи, бува, не стежить хто за ним чи таким чином з ним грається, і мало не скрикнув від несподіванки та подиву. Атмосфера в друкарні була звичайна, усі працівники сиділи на своїх місцях. Він помітив, що майстер Аніс підійшов до кабінету каліграфа Базербаші, і йому здалося, що вони говорять про нього, тому що аль-Хальвані дивився на нього краєм ока і загадково усміхався.

12

Аніс був сином Мустафи й онуком Абдельхаміда аль-Хальвані (з наголосом на останню «і», як вимовляли мешканці бейрутського району Баста). Це був рід вправних ремісників, які працювали тяжко, а заробляли мало. Останній з них, Аніс, не так боявся, що війна знову повернеться в Бейрут і від держави не залишиться й сліду, як очікуваного обговорення в парламенті нового закону про оренду, який би мав значно підняти старі, ще помірковані ціни, і він з родиною не зміг би залишатись у своєму теперішньому житлі на вулиці аль-Насраві в нижній частині Баста — Баста ат-Тахта: вони б мусили шукати прихистку деінде, він не міг навіть передбачити де.

Його дідусь Абдельхамід працював у «Друкарні братів Карамів» з дня її заснування: він навчив Фуада та його помічників, як нею управляти, але ці двоє часто сперечались і сварилися через дрібниці, бо були різної вдачі. Щоразу, коли Абдельхамід сердився, він ішов працювати в друкарню єзуїтів, але потім, після того як чоловіки зустрічалися в одному з кафе на площі Вежі і мирилися, повертався до друкарні Карамів. Фуад глибоко переймався тим, що в день, коли Абдельхамід аль-Хальвані помер, вони були у сварці, причини якої він навіть не пам'ятав.

— З дідом обійшлися несправедливо, — казав його онук Аніс, супроводжуючи співрозмовника до заднього складу «Друкарні братів Карамів», де зберігалися старі інструменти й приладдя.

Він починав оповідь про життя Абдельхаміда тільки після того, як брав у руки одну з арабських літер, відлитою на дерев'яних кубиках. — Що це? — запитував він себе і сам же відповідав: — Це літера *'айн*, а над нею дві фатхи (Ė), а це — *аліф* із гамзою під нею (!). Раніше діакритичні знаки відливали окремо від літер. Його дідусь вигадав це — відливати літеру і її оголос на одній моделі. Він не знав, чому цей шрифт назвали «стамбульським» і чому єзуїти приписали його винайдення собі. Отець Луїс Шейху не згадав Абдельхаміда аль-Хальвані у своїй книзі «Історія друкарства та друкарень Лівану», але дід Аніса був благородним чоловіком і не схотів сваритися з тими, з ким працював.

В останні дні Першої світової війни до його будинку прийшов турецький офіцер з кількома військовими. Вони дочекалися, доки Абдельхамід повернеться додому ввечері, і наказали піти з ними, проте він відповів, що не вчинив нікому нічого поганого і є вірним підданим султана. Розгорілася суперечка, і коли офіцер не зміг переконати його, то неочікувано висунув звинувачення в зраді, адже Абдельхамід працював у друкарні французів-єзуїтів, ворогів імперії. Держава ж потребувала його послуг, тому Абдельхамід мав керувати конфіскацією католицької друкарні. Він почав опиратись, і його дружина ще багато років потому розповідала, як офіцер, втративши надію вплинути на її чоловіка словом, вдарив його прикладом гвинтівки і збив додолу феску. Кілька мешканців району зібралися на крик, але військові не підпустили їх. Вони забрали Абдельхаміда під конвоєм уночі, і дружина боялася, що вже ніколи не побачить його. Однак він повернувся на світанку і повідомив, що вони зібрали вози з кіньми в Бейруті і передали йому, аби він вивіз устаткування з католицької друкарні до залізничної станції в Карантині з тим, щоб переправити це потім до Дамаска за розпорядженням згори, від Джемалія-паші. Можливо, вони примусом повезуть і його туди, щоб він зібрав і запустив його в роботу. Але аль-Хальвані був метикуватим: він удав, що готовий співпрацювати з ними, і запросив винагороду. Військові подумали, що йому можна дати хабар, і відпустили додому без нагляду. Аніс не знав, що сталося з його дідусям тієї ночі, але йому подобалося говорити, що дід не міг стерпіти самої думки, що йому доведеться брати участь у посяганні турків на друкарню, у якій він працював. Можна було також припустити, що плач дружини та її страх, що його вивезуть до Дамаска, утримали його від допомоги солдатам. Тож він вийшов з дому вночі, попри те що в ті дні це було ризиковано, не сказавши навіть дружині, куди йде. Невідомо, що сталося потім, але ніхто не прийшов по нього вранці, а Бейрут сколихнула новина про закінчення війни та перемогу союзників над турецькою армією, яка за кілька днів утекла з міста.

Батько Аніса рано перейняв справу свого батька. Абдельхамід почав відливати літери, а Мустафа займався їх упорядкуванням у ряди. Він також став працювати в родині Карамів і працював доти, доки не відпала потреба в його роботі. Він мав важкий і запальний характер. Розташовував літери на полицях та в коробочках у власний спосіб. Так,

він клав сонячні літери *даль* (د), *заль* (ذ), *сад* (ص) і *дад* (ض) на найвищу полицю, а під ними в паралельно розташовані коробочки клав місячні літери *ха* (ح), *ха* (خ), *мім* (م), *га* (ه). Це був його винахід, і якщо Мустафи не було чи він ішов з роботи, то складачеві, який його заміняв, було важко призвичаїтися до цього унікального порядку.

Мустафа аль-Хальвані був, як говорили про нього, «справжнім дивом, на яке варто подивитися». Він був одним з найшвидших складальників арабського тексту і в молодості брав участь у змаганнях в Каїрі, де вразив комісію і зірвав довгі оплески глядачів. Він брав залізну лінійку за край правою рукою, ставав перед шафою з літерами і починав роботу, наче поринав у запеклий поєдинок. Він не дивився на кубики і вкрай рідко припускався помилок, вибираючи літери, якщо вони були розкладені у віконцях, які він для них виділив. Літера *та* (ت) у всіх можливих варіантах написання: довга (ت), зв'язана (ة), коротка на початку слова (ت) та в кінці (ت); літера *аліф* так само у всіх своїх варіаціях з гамзою, починаючи від *аліфа* з початковою гамзою (- ا - إ - إ), серединною (أ) чи напівсерединною (أ); гамза, що сидить на стільчику літери *йа* (أ) чи над літерою *яа* (أ); гамза, що зависла в проміжку між літерами (أ); гамзи в кінці слова (أ - أ - أ - أ); вкорочені *аліфи* (أ); а також оголоси, розділові знаки й «протяжки» для вирівнювання та впорядкування тексту. Він правив тексти на власний розсуд, не звертаючись до їхніх замовників і навіть до авторів, якщо відчував, що там є помилки. Він також підганяв висоту деяких літер у рядку: для цього були спеціальні вирівнювачі, які ставили літери на один рівень. Потім він затискав лещатами сторінку і кричав до працівника друкарні: «Заправляй!»

Катастрофа трапилася, коли друкарня мала надрукувати «Сунни ат-Тірмізі», а Мустафа був відсутній у друкарні через сильний бронхіт. Сторінки останньої частини від'єдналися від решти книги, й один із працівників зголосився розкласти літери по місцях і розташував їх в алфавітному порядку, знайомому йому з ручних друкарень. Літери перемішались, і коли Мустафа повернувся на роботу, то одразу ж помітив щось не те в їхньому порядку; а коли дізнався, що сталося, то розлютився, потім сів у кутку друкарні й розплакався, нагадуючи її власнику, що попереджав, аби нікого не пускали на його робоче місце.

Ніхто не зміг посісти його місце, бо ремесло відмирало. Новий друкарський верстат з монотипним набором ще не мав значного

впливу на його роботу, але винаходи, які з'явилися після цього, врешті поклали кінець ручному складанню літер. Щоразу, коли друкарня оснащувалася новим устаткуванням, Мустафа втрачав свою роботу. Власники останніх маленьких друкарень ще змагалися за те, щоб найняти Мустафу, попри його важкий характер, тільки через вправність. Якщо йому робили зауваження, яке йому не подобалося, наприклад, через запізнення на роботу, він жбурляв на стіл лінійку й літери, що були у нього в руках, виходив за двері і не повертався, незважаючи на всі вибачення та благання роботодавця. Він закінчив своє життя у злиднях, працюючи в бідній друкарні, що спеціалізувалася на простих рекламних оголошеннях, які роздавали перехожим або розкладали на вулицях, на друкованих матеріалах, що давно застаріли, й на оголошеннях про похорони.

Аніс навчився розкладати літери і у свою чергу опанував роботу в «Друкарні братів Карамів», куди з десяти років ходив із батьком. Останній боявся, аби син не залишився без роботи, і змусив його освоїти роботу на лінотипній машині — його запеклому ворогові та причині його поневірянь. Він познайомив сина з Лутфі Карамом ще коли друкарня була в Жумейзе, й Аніс пропрацював там усе життя та став першою довіреною особою. Його робота не переривалася, окрім як на два роки через війну, коли столиця була розділена й Анісове помешкання опинилося на одній стороні, а друкарня — на другій. Він працював тяжко й освоїв не тільки друкарські процеси, але здався перед лазерними принтерами, після чого навперебій пішли нові технології та інновації. З цифровою революцією та поширенням компактних USB-носіїв він став почуватися зовсім ні в тих ні в сих. Тексти приносили вже готовими для друку, спеціальні прилади нарізали папір потрібного розміру, підбирали і зшивали сторінки. Тепер у друкарні він тільки супроводжував і спостерігав кожне нововведення разом з Абдаллою, який вважав його чи то реліктом, чи то благословенням з минулого, з часів, коли машини бруднили все фарбою, залишаючи сліди на його ошатному костюмі й на шкірі, та чорні плями на пальцях. Аніс занотовував усе, що хотів запам'ятати, у невеликий грубий записник, який діставав із кишені, щоб записати номер телефону чи якусь іншу важливу інформацію. Поступово він втратив змогу робити хоч щось корисне для запуску устаткування чи

контролю його роботи і перетворився на очі Лутфі Карама, а потім і його сина Абдалли, які стежили за працівниками.

13

Очі Абдалли, а також хранитель його таємниць та його батька. Він приходить у дім, не питаючи дозволу, грається з близнючками, смішить їх своїм акцентом та рухами. Песик ходить за ним, плутаючись у нього під ногами, а він гортає журнали мод, розкидані у вітальні, чекаючи на Персефону. Вона доручає йому справи, які не довіряє нікому, крім нього. Він упізнає її настрій вранці з тону голосу, навіть до того, як вона з'явиться перед його очі зі спальні, до того, як завершить чепуритись, і він завжди завбачливо готовий до її появи.

Аніс представляв сім'ю Карамів після того, як Абдалла постраждав від вибуху. Коли останньому робили серйозні операції, його батько Лутфі невідлучно й нервово чергував годинами в залі очікування у лікарні, передавши офіс під нагляд Анісу аль-Хальвані. Той спокійно і витримано вирішував справи, сумлінно вникаючи в те, чим займався, і перевіряючи всі цифри, які йому передавали, так, наче він не був колегою цих працівників, що посміювалися з його серйозності і крадькома іронічно поглядали в його бік. За той недовгий час, що він провів за столом директора, у нього відбулася телефонна розмова з банком, під час якої працівниця повідомила йому байдужим тоном, що баланс на рахунку братів Карамів значно перевищений і що власникам друкарні необхідно якомога швидше зв'язатися з банком. Коли ж він з наївною доскіпливістю запитав, наскільки перевищений баланс, йому відповіли, що про ці справи говоритимуть тільки із зацікавленою стороною і аж ніяк не по телефону.

У день, коли лікарі вирішили вивести Абдаллу з коми, у якій він провів понад два місяці, вони запросили всю родину Карамів. Абдалла мимрив і говорив слабким голосом, на обличчі були бинти. Він попросив води, щоб утамувати спрагу, впізнав усіх одного за одним і спокійно запитав, що він тут робить. Йому повідомили, що він постраждав від вибуху, і він був останнім, хто дізнався про вбивство прем'єр-міністра. Абдалла став однією з випадкових жертв цього замаху, а також одним із свідків, чиї слова мали бути зафіксовані слідчим, хоч він і не міг розповісти багато про те, що сталося. Трохи згодом він пригадав, що його дружина була вагітна двома

близнючками, і вона розказала йому, що вони з'явилися на світ і чекають на нього, щоб їх можна було охрестити й вибрати їм імена. А коли вона сказала, що одягла на ніжку однієї золотий браслет, щоб відрізнати її від сестри, він уперше всміхнувся. Його батьки були сповнені надії на його одужання і не могли стримати сліз, тож вийшли в коридор, а Персефона залишилася сидіти в палаті, заново знайомлячись із чоловіком.

Лікарі поставили йому нікелеву пластину в плече після того, як видалили плечовий суглоб і замінили на штучний. Щоку зашили численними хірургічними швами, взявши попередньо тканини зі стегна, і повідомили йому, що слід від рани на обличчі залишиться на довгі роки. Найскладнішою була операція з вилучення осколка, що застряг у лобовій частці мозку, між сочевицеподібним і хвостатим ядрами. Операція тривала десять годин. Потрібно було розширити отвір у черепі й вирізати клаптик шкіри у вигляді підкови. Після операції лікарі не могли точно знати, якої шкоди завдав осколок і як він вплинув на «вищі функції» мозку: вони чекали, що він опритомніє, повернеться до звичайного життя, і лише через місяць можна буде оцінити його стан.

Його відрихтували, причепурили, залишили пов'язку на правій щоці й відправили додому. Кімнату для гостей облаштували відповідно до його потреб і щоб полегшити тягар, що впав на його дружину, як казав він спочатку. До нього приставили медсестру, що супроводжувала його на довгому шляху до видужання, а Флер приносила двічі на день Сабін та Ніколь, щоб він цілував їхні ніжки та грався з ними, а їхній сміх заповнював кімнату. Його відвідували друзі: вони разом обговорювали події та будували передбачення щодо позиції Америки, оплакували обвал ставок банківських депозитів та цін на нерухомість, стежили за заявами Ірану й очікували кількох «важких місяців», після яких напруга спаде. У кімнаті його також навідав кремезний чолов'яга, якого всі називали Абу Хусейн. Він розповідав йому анекдоти, з яких сам перший і починав голосно реготати. Абдалла надавав великого значення цьому візиту, під час якого Абу Хусейна супроводжував і майстер Аніс. Вони навіть подзвонили Лутфі, батькові Абдалли, який знав гостя, щоб він теж приєднався до прийому та обміну новинами.

Персефона саме сиділа з ним, читала йому розділ з роману «Чорна жоржина», коли її урвав жахливий шум. Вона вийшла на балкон, де вже були працівники друкарні, які дивилися на чорну хмару, що нависла зі сходу на дві-три вулиці. Через півгодини теленовини інформували з місця вибуху: відомий журналіст, що отримав безліч погроз, якщо він продовжить писати свою щотижневу колонку, саме заводив двигун свого авто, коли спрацювала вибухівка, закладена під його «фольксваген». Вибух розірвав його на шматки і вбив бакалійника, котрий стояв на протилежному боці вулиці під гроном бананів.

* * *

Період персонального нагляду закінчився, і хірург із переможним захватом констатував, що хворий повністю повернув свої фізичні та інтелектуальні можливості. Медсестра пішла, але Абдалла захотів лишитись у гостьовій кімнаті, що спровокувало чутки, наче він закохався в медсестру, тому що дружина не дбала про нього так, як слід було б у його стані. Пліткували, що вона була зайнята близнючками і тим, як відлучити їх від грудей.

Насправді ж вона рідко заходила в кімнату для гостей, де облаштувався тепер Абдалла, навіть удень. Минули тижні відтоді, як вона перестала відчиняти туди двері: вона посилала Флер передати йому важливі повідомлення, як-от про візит родичів або друзів, про запрошення на події, які не можна не прийняти, чи про необхідність надіслати вибачення на запрошення, від яких вони відмовились. У день, коли двоє інженерів, що спеціально прибули з Німеччини, завершили встановлювати новий цифровий друкарський верстат, Абдалла Карам вирішив устати з ліжка і спуститися на нижній поверх. Він попросив Персефону супроводжувати його на прийомі, який організував майстер Аніс, і вона погодилася.

Він з'явився перед своїми працівниками вперше, разом зі своїм батьком, — знесилений, зі шрамом, що різко виділявся на обличчі, одягнений у коричневу чернечу рясу, підперезану на талії мотузкою і з відкинутим назад каптуром, у відкритих сандалях без шкарпеток. (Коли страх за життя Абдалли досяг кульмінації, коли доктор Гусн, випускник канадського університету Мак-Гілла, особистий лікар короля Саудівської Аравії та численних шейхів і емірів Перської

затоки, відомий своїми досягненнями в нейрохірургії та пошуком ефективного лікування від епілепсії, стояв збентежено перед його родиною та дружиною, справляючи враження людини, яка зовсім не розуміє, що діється з Абдаллою, і розповідав їм про американський підхід до визначення ймовірності виживання у відсотках, — саме в ту мить їх відвідала родичка матері Абдалли, сестра Бернадет з ордену Дитятка Ісуса, настоятелька монастиря Святого Сімейства в Бейруті. Вона запропонувала їм те, від чого дружина Лутфі Карама, набожна маронітка, ревна до всіх вимог благочестя ще змалечку, не змогла відмовитися: нехай вона заприсягне, що якщо її єдиний син знову стане на ноги і повернеться до звичайного життя, то впродовж місяця він носитиме рясу святого пустельника Антонія Великого.)

Його зустріли оплесками, подали заморожені солодоші й пахлаву, яку один з працівників того ранку привіз із Триполі. Інший співробітник прочитав вірш у жанрі заджаль, а одна з прибиральниць довго вітала його радісними пронизливими вигуками, бажаючи «панові Абдаллі» здоров'я та довголіття, і всі вітання змішалися з радістю від вдалого тестового запуску нового обладнання. Відповідальний за архіви відкрив пляшку дорогого шампанського, а один з дизайнерів повісив ікону Богородиці — Заступниці моряків на металевий корпус «Гайдельберга», найсучаснішого цифрового друкарського верстата на Близькому Сході, який працював з п'ятьма кольорами, мав довжину 13 метрів і був розрахований на формат друкованих аркушів 63,78 x 47,24 дюйма. Він був оснащений металевими сходами й екранами для спостереження за роботою та регулюванням параметрів.

Майстер Аніс був вражений габаритами верстата. Ще до того, як пристрій доставили, він почув, як розхвалювали виняткову друкарську потужність, тож тепер не відходив від нього далеко й особисто стеріг його, роздивлявся, що видруковує його горнило, перевіряв кольори, підчищав найменші плямки, притискався до нього вухом, прислухаючись до звуків і марно намагаючись порівняти функції з тими, які він випробовував на попередніх верстатах. Удома за вечерею йому подобалося весело розказувати дружині, описуючи верстат, що джин там поставив собі намет усередині.

14

Наприкінці дня Фарід Абу Шаар тримав у руках дорогоцінну книжку, що опинилася на його столі, неначе це янгол, пролітаючи, забрав рукопис, а повернув надруковану збірку. Фарід ніс її додому, не припиняючи гортати сторінки, щоб упевнитися, що в ній усе на місці.

Він не знав, у кого запитати про те, що сталося. Якщо він розповість, ніхто не повірить. Фарід уже здогадувався, що колеги сміються з нього за спиною. Він хотів би, щоб у нього був ще один примірник, хоча б один, який він міг би подарувати матері, щоб вона неспішно читала, коли його не буде вдома (сидячи на балконі, де він зазвичай заставав її, коли повертався додому рано), і своєю інтуїцією зрозуміла всі його поривання. Вона ховає голову в тіні, а тіло тримає на сонці і плете светрик з вовни для одного з маленьких онуків на майбутню зиму. Зараз вона не буде цікавитися його справами, бо зайнята нескінченною роботою на кухні. Він зачинив двері у свою спальню і почав перечитувати свої слова, не впізнаючи їх у такому новому вигляді. Читав уголос, наспівно, протяжно, і речення викликали в ньому нові осяяння, не знані раніше. Раптом йому спало на думку: те, що він так обережно тримає в руках, можливо, не що інше як сторінки, написані рукою, і тому в нього є тільки цей унікальний екземпляр. Він сказав собі, що все, що сталось останнім часом, — справа каліграфа з друкарні, який так пишався кілька днів тому, що його вибрали оздобити мечеть Мухаммада аль-Аміна рядками з Корану. Він згадав, як той наблизився до його столу, і з виразу його обличчя було видно, що він має щось йому розповісти:

— Ти питає мене про грецькі імена. Дівчат називають Афродіта, Мінерва, Афіна та Аполлонія!

Він пішов далі і назвав також італійські, турецькі й французькі імена, а потім хитро глянув на Фаріда і сказав:

— Але Персефона — безсумнівно, найгарніше серед них!

Фарід торкався пальцями гострих країв книги, гладив сторінки, перевіряв, як вона відблискує у світлі електричної лампи, доки не помітив абсолютну схожість літер, що повторювались, особливо літер *каф* (ق) та *лям* з *аліфом* (ل), і переконався, що жоден каліграф не здатен

скопіювати їх ось так, абсолютно ідентично, і що це такі машинний друк. Ці сумніви повернули його на самий початок, і він став чекати, коли решта примірників з'являться невідь-звідки.

Фарід поклав книгу в піджак і викликав таксі до «Лос Латинос» на межі з вірменським кварталом. Після гарячково-активного тижня в нічному клубі було тихо.

* * *

Власник клубу Айюб був родом з того самого села в долині Бекаа, що й Абу Шаар. Для Фаріда він був найкращим і незмінним другом юності в літню пору. Айюб проводив один місяць у бабусі «в горах», а на решту часу місто цілковито поглинало його. Він з ранніх років був експертом у звабленні жінок: свої завоювання Айюб розпочав у п'ятнадцять років і переповідав їх своїм зачудованим друзям, які не знали міста і його звичаїв, а відтак вірили йому і собі поринали у мрії. Він класифікував жінок за щиколоткою: якщо вона тоненька і явно проступає кісточка, то її власниця дуже охоча до любощів. Якщо ж дівчина стоїть на округлій повненькій щиколотці, то вона дотримується строгих добропорядних принципів і «здобути» таку складно. Коли ж Фарід не погоджувався з ним, Айюб різко відказував, що кожен має робити свою справу: «Я ніколи не сперечався з тобою у питаннях літератури чи письма, ось і ти залиш жіночу тему мені!»

З селом Айюб попрощався у двадцять п'ять років у свій особливий спосіб. Він з'явився якраз перед заходом сонця на червоному «корветі» на два сидіння зі складаним дахом. Поряд із ним сиділа дівчина, чий вік неможливо було визначити, а красу — оцінити, тому що сонячні окуляри закривали частину її обличчя. Він узяв її в невеличку поїздку до храмового комплексу в Баальбеку, на зворотному шляху завернув у своє село і проїхався вигинами його доріг, перед тим як остаточно зникнути, цього разу і на зиму, і на літо.

У Бейруті він успадкував від батька готель, який спочатку призначався для не дуже забезпечених пожильців із Дамаска. Тут також зупинялись і селяни з долини Бекаа, якщо змушені були заночувати в столиці. Це місце зажило сумнівної слави, коли мандрівники перестали приїздити до Бейрута, де спалахнули військові протистояння, і можна було побачити бійців, що йшли до кімнат готелю в супроводі «доступних жінок», не знімаючи зброї. Чоловік, що

незмінно сидів у фое і в спокійні години, і коли поновлювалися воєнні дії, запопадливо пропонував клієнтам дівчат за «прийнятною ціною».

Через багато років Фарід випадкового зустрів Айюба і не впізнав би його, якби той на заговорив перший і сам не представився. Фарід звернув увагу, що друг виглядав погано: рано полисів і втратив той гарячий погляд, що зачаровував жінок. Він відкрив клуб і назвав його «Лос Латинос» за назвою іншого клубу, що сподобався йому в Барселоні. Він порадив Фаріду прийти в понеділок, коли мало людей і дівчата знижують ціни. Фарід забув про запрошення, та й не міг уявити бодай на мить, що відвідає такі місця, аж доки не прочитав касиду, перекладену з перської, у якій автор говорив:

Ніщо не причарувало мене, крім бузкової квітки снігів,

І ніде не знайшов я любові, крім як у жінок, що її продають.

Це заохотило Фаріда, і він прийшов у клуб Айюба, де той вказав йому на найосвіченіших дівчат, а особливо на одну, яку бачив з книжкою, що вона її читала рідною мовою в перервах між клієнтами. Він запитав у неї, як називається книга, і вона відповіла: «Брати Карамасови». Фарід соромився щоразу, коли зустрічав її. Він усміхався до неї, наче між ними існувала таємна домовленість понад тим, що змусило дівчину приїхати в цю країну, і тим, що почало вабити його в це місце. Дівчина не надавала значення тому, що вирізняло її серед колежанок по клубу, які не мали звички читати. Вона поводитися так, як вимагала від неї робота, і не виявляла особливої уваги до Фаріда Абу Шаара, який сидів за окремим столиком, не підходячи ні до кого, і Айюб пообіцяв йому новеньких красунь, десятьох, яких він невдовзі мав привезти, — котрусь із них Фарід точно мав би вподобати.

Фарід бачився з Айюбом раз на тиждень: вони обмінювалися новинами про той період їхнього життя, коли не перетиналися. Айюб розповів йому, що закохався в одну зі своїх працівниць і навіть збирався одружитись, але вона відмовила йому і повернулася до своєї країни. Він знав усе про їхнє життя і сказав, що багато хто в Бейруті переслідує цих дівчат. І коли Фарід повідомив, що почав працювати в «Друкарні братів Карамів», Айюб поспішив запевнити його, що її власник — завсідник цього місця і переходить «від дівчини до дівчини». Коли Фарід заперечив, що чоловік не в найкращому стані, Айюб відповів, що добре знає його, як і те, що його було тяжко поранено, і звинуватив Фаріда в тому, що той живе поза реальним

світом і не бачить, що відбувається в нього під носом. Фарід знається на літературі, Айюб — на жінках. «Ти так і живеш у своєму селі, десь там у горах!»

Айюб дотримав обіцянки й познайомив його з новенькою, що приїхала нещодавно. Абу Шаар звик до її товариства, і вони сиділи разом на стільцях у верхньому барі мовчки, бо дівчина говорила, читала і писала тільки рідною мовою. Він замовляв для неї пляшку білого ліванського вина за прийнятну ціну, коли не було іншого клієнта, який би замовив для неї темне віскі. Він чекав до закриття клубу, щоб вона склала йому компанію в готелі Айюба. Фарід проводив час, обіймаючи її та граючись із її волоссям. Він не намагався поцілувати її, тільки тримав за руки. Почав учити її арабської мови: «Серце — птах», «Мій виноград червоний». Вона повторювала за ним і пригорталась у відповідь, потім відмовлялася брати гроші, які він пропонував їй, і вони розходилися. На наступній зустрічі вона поставила йому запитання, якого її навчив Айюб:

— Ти письменник?

А тоді ніжно усміхнулася йому і звернулася з реченням, яке вивчила напам'ять на своїх уроках англійської:

— Напиши мені вірш про кохання!

У той вечір Фарід вийшов із таксі з примірником своєї книги, увійшов у клуб «Лос Латинос» і побачив хлопця, який претендував на знавця правил арабської мови і підморгував увесь час, — він пив каву сам, тож Фарід підсів до нього. Студент обережно запитав:

— Цю книжку теж треба відредагувати?

— Ні, ця книжка не потребує жодних редагувань.

Фарід був у гарному гуморі, тож відповів на всі питання сусіда по столику про те, скільки він заробляє і який графік роботи в друкарні, поки вони переглядали музичні кліпи, що крутили на екрані телевізора, і поки із заднього бару, зі сторони кухні, не вийшла Луна. Фарід погукав її здалеку чіткою англійською, вимахуючи своєю книгою в повітрі:

— Луно, у мене для тебе є вірш!

Її очі засміялись, і він підсів до неї, підспівуючи пісні, що звучала в залі, а потім так само сповненим ентузіазму голосом звернувся до офіціанта:

— Васіме, принеси дві склянки «Джек Деніелс»!

Біле ліванське вино не пасувало до цієї ночі.

15

Наступного дня після вечірки, коли Фарід перебрав американського віскі в клубі Айюба, Персефона спустилася до друкарні й зупинилася при вході до кабінету свого чоловіка. На ній були вузькі джинси і біла бавовняна сорочка. Вона перевірила, чи нігті на руках виглядають однаково, і почала вдивлятися вглиб залу друкарні, де стояв величезний верстат «Гайдельберг», наче споглядала далекий обрій.

Про Персефону говорили, що вона виняток із правила, бо поєднує в собі красу і талант. Її зірка зійшла рано, уже на першому світському балі в Залі послів у «Casino du Liban», що відбувався попри вибухи, спалахи яких можна було побачити в столичному небі тієї суботи з балкону будівлі. Це була чудова вечірка, і принц Еммануель-Філіберт Савойський обрав її серед усіх дівчат, щоб потанцювати вальс і завести тривалу розмову.

Вона стала зіркою серед своїх подруг і заслужила прізвисько «Шерон Стоун», яке їй дав учитель математики в школі «International College» у той день, коли побачив, як вона, замріяна, сидить на уроці. Про неї говорили все, що говорять про дівчину, чия врода викликає заздрість: якщо протягом певного часу її не бачили в компанії хлопця, значить, їй подобаються дівчата; якщо вона пішла на вечірку і випила там джинсу з лимонним соком, значить, уживає наркотики... — люди нагадували тих професійних детективів, героїв романів Реймонда Чендлера, якими Персефона почала захоплюватися. Влітку в басейні готелю «Сен-Жорж» вона приймала запрошення на морську прогулянку швидкісним човном, що вирушав на південь, у напрямку міста Тір, і віддавалася, заплющивши очі, поривам вітру та бризкам води, забувши про хлопця, який вів човен і хотів би, щоб ця прогулянка стала прелюдією перед більшою інтимністю. Або ж танцювала до стану трансу, як на тій знаній суботній вечірці, де м'язистий лідер баскетбольної команди «Гоментмен» підхопив її на руки, якраз коли відкривався дах нічного клубу, але через штовханину впустив, і вона вивихнула руку, через що сміялися її заздрисниці.

Мати почала попереджати, коли їй виповнилося чотирнадцять:

— Ховай свою красу, Персо. Коли ти була маленька, я не давала лихому оку подивитися на тебе, і відмовилася, щоб тебе знімали для реклами дитячого молока. Не хизуйся своїми намистами й каблучками і не ведися на гарний фасад. Добре дивися навколо себе, весь Бейрут — лише гарні фасади.

Її мати, від якої Персефона успадкувала свою красу, прибула в Бейрут, не знаючи і слова арабською. Вона закохалась у ліванського хлопця, страхового агента на кораблях, з яким її батько, власник вантажного судна, волів мати справу замість грецьких страхових компаній. Її батько назвав свій пароплав ім'ям її матері, через що дотепники почали говорити, що Джордж Мелькі «застрахував» Теодору Серафідіс перед тим, як одружитися з нею. Коли їхній дім охоплювала радість від того, що «її» корабель причалює в Бейруті, Теодора посилала Персефону та її брата Селіма до порту в морській формі. Вони піднімалися на палубу, вилазячи залізними сходами, капітан цілував їх, і вони обмінювалися кількома ніжними фразами грецькою мовою, а тоді кидалися наввипередки піднімати прапор над щоглою і опускати його знову, наче це була гра на подвір'ї їхнього літнього будиночка.

Селім успадкував справу морського страхування і розвіяв батькові побоювання щодо його здатності нести всі втомливі обов'язки цієї роботи — побоювання, що виникли через його поведінку і сумнівне товариство в юності, яке віщувало безлад у майбутньому. Сфера його роботи розширилась, і він зайнявся також страхуванням на випадок військових дій. Його першою угодою став контракт на забезпечення конвою для провізії американської армії в Іраку. Після колапсу держави там і в Сирії він продовжив займатися страхуванням вантажівок усіх типів. Вибудував цілу мережу зв'язків, яка перетворила його на справжню інституцію з подолання ризиків. Він сплачував комісійну плату офіцерові розвідки на останньому пропускному пункті сирійської армії одразу на виїзді з Дамаска в південному напрямку, потім платив таку саму суму озброєній опозиції в околицях міста Дараа і ще більше — одному шейху з бедуїнського племені, який супроводжував його «товар» на виході з Йорданії, проводив його зі своїми до зубів озброєними синами вздовж провінції аль-Анбар і прибував до воріт Багдада. Тож родина Карамів не знайшла нікого кращого за Селіма Мелькі, щоб застрахувати доставку

машини «Гайдельберг» морем з Гамбурга до Бейрута. Вони підписали з ним страховий договір на пристрій, а потім розширили його так, щоб він покрити всю друкарню та житловий будинок над нею з гарантією компенсації на випадок крадіжки, руйнування, пожежі чи шкоди внаслідок військових дій.

Що ж до королеви краси й талану, то пів Бейрута знали, що вона та її чоловік розійшлися, і пліткарі доповнювали ці чутки, як хотіли: приписували йому все, що заманеться, а її звинувачували в тому, що вона так само полюбляє брехню, зраду і має коханця, якого називали на ім'я. Вони піднімали на поверхню всю історію родини Карамів та їхньої друкарні, дні її слави й конфліктів, які вона успадкувала, погане управління, непевні часи труднощів, незважаючи на які вона ніколи не припиняла роботу навіть на одну ніч, і очевидне процвітання в останні два роки. Ці справи не надто обходили Персефону, яка постаралася заспокоїти свою матір (хоч і не дуже переконливо), коли та зателефонувала їй, аби дізнатися причини й наслідки візиту поліції в друкарню.

Персефона спустилася до кабінету Абдалли, промайнувши перед очима працівників, які сором'язливо відвели очі від дружини начальника — всі, крім оцього новенького, чию таємницю вона знала, а він і не здогадувався; новенького, якого вона спостерігала вранці, коли він ішов на роботу з виглядом людини, яка несе на своїх плечах усі скорботи світу, не ремствує. Він тримався рівно, коли піднімався вулицею в напрямку друкарні, кидав погляд на її вікно і, підходячи до двору і входу в друкарню, зривав маленьку гілочку, яку розтирав між пальцями або клав у рот, занурював руку в пишну квіткову клумбу і діставав жменю лавандових квіток, якими пахнув кишеньку свого піджака. Він не одразу заходив у друкарню, а дражнив котів чи поглядав крізь гілля жакаранд на гору Санін, наче надихаючись від своєї рідної землі перед тим, як зустріти обов'язки робочого дня.

Після обіду вона пройшла до середини зали і здалеку побачила його очі, що горіли, стежачи за нею. Вона зупинилася перед дверима офісу, стала, як їй зручно, і спостерігала за тим, як він намагається почати редагування після ланчу. Він рідко їв у якомусь кафе на вулиці, намагаючись перетерпіти голод і насолодитися материними стравами вдома. Фарід відкрив перед собою теку, закрив її, відкрив іншу. Потім неспокійно роззирнувся: він не почне працювати, поки вона дивиться

на нього. Він підвівся зі стільця й попрямував до кабінету Абдалли Карама. Коли він проходив повз неї, вона пошепки сказала йому французькою:

— Месьє Карама немає.

Цей шепіт уколів Фаріда, він знітився і відповів:

— Він потрібен мені у важливій справі.

Потім трохи зачекав.

Вона підійшла до столу, сіла на місце свого чоловіка і спробувала додзвонитися тому. Спочатку зателефонувала на мобільний, але виявилось, що він вимкнений. Тоді подзвонила в клуб, куди після обіду вчашав Абдалла слідом за своїм батьком. У клубі її попросили кілька разів повторити його ім'я і після короткої паузи запевнили, що в той день він не приходив. Двоє його друзів сказали, що не знають, де він. Вона говорила по телефону і посилала Фарідові усмішку, значення якої важко було потрактувати, а він чекав, схвильований цією близькістю до неї, не кажучи ні слова, боячись порушити те, що почало зароджуватися між ними. Врешті вона втратила надію знайти Абдаллу і, збираючись виходити, знову прошепотіла йому:

— Не кажи йому нічого, ця справа його не стосується.

Вона намагалася збудити його увагу, але Фарід не зрозумів, що вона сказала йому своєю швидкою французькою, а тільки вловив теплоту в її голосі. Він дивився на неї, поки вона йшла, опустивши очі додолу й уникаючи дивитися на працівників, щоб не треба було вітатися з ними чи відповідати на їхні привітання.

Коли Абдалла Карам повернувся додому близько сьомої вечора, Персефона запитала його, де він був після обіду, пояснивши це тривогою за нього через новини про перекриття шляхів і викрадення перехожих з метою обміняти їх на родичів, викрадених у Сирії поблизу Алеппо. Абдалла усміхнувся, дякуючи їй за турботу, і сказав, що грав у карти в клубі, як завжди. Персефона усміхнулась у відповідь.

16

Фарід не успадкував від батька вміння зваблювати жінок. Халім Абу Шаар був вродливим чоловічим перукарем, і його надзвичайно поблажлива дружина, що пишалася ним і після його смерті, казала, що якби життя дозволило йому, то він би мав стосунки з усіма жінками на вулиці Червоного Хреста. Історії про нього вона розповідала з веселою легкістю, що зазвичай не пасує розмовам про померлих. Він вважав, що вміло приховував від неї історію свого особистого життя, але дружина знала про все так, що здавалося, ніби вона наймала приватного детектива стежити за ним. Але доля недогледіла і привела його на автомобілі «рено» на дорогу до аеропорту, якраз коли за збігом обставин на телевізійних екранах з'явився «покровитель пригноблених», лідер «Партії Бога» — він читав вступну молитву: «Я знайду прихисток у Бога від проклятого диявола, слава Господу всього сущого, молитва і мир нашому Пророкові, печаті всіх Пророків, Мухаммеду, батькові аль-Касема, сину Абдалли», — і тут феєрверк пострілів пролунав навсбіч. Перукар отримав поранення в голову і спливав кров'ю півгодини, поки його привезли в лікарню, а ревіння проповідника так і долиняло з радіо в його машині.

Він помер в оточенні дружини та дітей, і діти швидко подорослішали й рано пішли працювати, навчившись покладатися лише на себе. Вони покинули село, де не мали нічого, крім малого, простого будиночка, єдиною окрасою якого був балкон. Вони приїздили туди по одному, тому що дві кімнатки не вмщали численних дітей та онуків. Навідувалися влітку, діти сердились і вередували через відсутність друзів, з якими могли б гратися, тож вони замикали будинок і поверталися до Бейрута. Троє хлопців, з них Фарід — найменший, мамин улюбленець. Двоє старших братів цікавилися дівчатами й були охочі до любовних пригод. Вони були з породи мисливців-одинаків, які нікому не розповідають про свої пригоди, аж доки всі троє братів не зустрілися випадково на вечері в одному ресторані, що славився різноманітними закусками. Арак вдарив їм у голову: жоден келих не випивався, доки не торкнеться келихів двох інших почарківців. Язики розв'язались, і двоє братів почали міряться

своїми перемогами й сексуальними можливостями. Підтверджуючи достовірність своїх слів та описів запізнілих підліткових розваг, вони згадували тільки перші літери імен тих жінок. Потім старший спробував подзвонити одній з них, щоб дати почути її голос своїм братам, але, на жаль для нього, вона не відповіла. Вони не давали й слова вставити Фарідові, який слухав їх, не вірячи тому, що дізнавався про братів; а ті, продовжуючи напиватися, сперечалися, хто сплатить рахунок. Наступного ранку їм стало соромно, і вони знову почали приховувати свій улюблений «спорт».

Дружина старшого брата перевіряла його одяг кожного дня. Вона прислухалася, якщо телефонна розмова затягувалась, і намагалася пройти за ним, якщо він виходив на балкон, щоб відповісти на дзвінок, — але все марно. Жінка другого брата вдачею була більше схожа на свою свекруху, тому змиралася з дійсністю. Але вона могла вибухнути гнівом і погрожувати піти з дому, що й сталось одного разу, коли вона знайшла в кишені свого чоловіка упаковку презервативів, а він почав удавати, що навіть не знає, навіщо вони використовуються. Вона провела два дні у свекрухи, але постійні дзвінки чоловіка і його волення про те, що діти за нею плачуть і що їхній синок, який уже кілька тижнів ходив на горщик, знову почав справляти потреби в штанці, змусили її повернутися, знервовану й засмучену, і забути про авантюри чоловіка.

Щодо освіти братів Фаріда, то вона не була серйозною: вони мали тільки шкільні атестати, а для загального розвитку погортали хіба сторінки однієї чи двох книжок Маруна Аббуда чи Михаїла Нуайме, та це не залишило сліду в їхній пам'яті. Тож усе літературне обдарування, яке мало б успадковуватися представниками роду Абу Шаар, випало на долю Фаріда. І хоч він намагався триматись осторонь від свого родоводу, все одно читав твори родичів, як будь-хто інший, і намагався уникати, наче сімейного тягара, повторення стилів і жанрів, у яких вони вже досягли мистецької висоти.

З усіх великих письменників роду Абу Шаар Фарід бачив тільки одного, останнього з цієї когорти. Фарідові саме виповнилося десять років невдовзі після смерті батька, й одного дощового дня вони з матір'ю відвідали цього чоловіка. Мати розбудила його рано, ретельно вдягла в ошатний недільний одяг і зимове взуття, на якому було багато дірок і довгі шнурки. Сама ж вона вбрала своє єдине червоне пальто і

приколола на нього позолочену брошку у вигляді kota. Під час поїздки у двох таксі, які вони взяли по черзі, щоб дістатися вулиці Блісса біля Американського університету, вона дивилася на нього повним тривоги й відчаю поглядом, поправляла його комірець і вкладала неслухняні пасма свого волосся.

Вони увійшли в тиху будівлю, фое і сходи якої були застелені килимом. Було чути тільки, як піднімається старий ліфт і зі скрипом зупиняється на одному з поверхів. Служниця, яка провела їх до темної вітальні, пошепки сказала, що не перериватиме «професора», поки він читає, але він не буде в бібліотеці довго — вона знає його розпорядок. Незважаючи на те, що в приміщенні було тепло, мати не зняла пальта. Вона сіла коло Фаріда і пошепки почала говорити до нього. Вона тремтіла і притягувала його до себе щоразу, коли він відсувався, наче не хотіла, щоб вони вдвох займали на дивані більше місця, ніж одна людина. І ось до них вийшов цей чоловік, якого описували в одній газетній статті так: «середнього зросту, міцної статури, смаглявий, статечний, галантний і скромний, небалакучий, не сміється багато, неквапливий у словах, кмітливий, з чудовою пам'яттю, поважний і доброзичливий, а коли говорить, то підкорює серця». Він був у гаптованій золотом абаї, а на голові мав вишиту білою ниткою легеньку скуфію. Мати підштовхнула Фаріда, щоб він підвівся разом з нею і привітався. Чоловік, якого називали «вчений Юсеф», тримав руку на голові Фаріда весь час, поки говорив з його матір'ю. Його другу руку тримала мати, а він розпитував її про неї та про дітей, а потім запросив Фаріда пройти з ним у бібліотеку. Мати стояла і дивилася, як її син, цей маленький чоловік, іде за руку з родичем, а той заводить його перед собою і зачиняє за ними двері. Попри дощову погоду, яскраві промені сонця проникали крізь штори високого вікна й освітлювали на полицях шаф книги з золотими титулами, витисненими на обкладинках. Щойно Фарід зайшов у кімнату, світло засліпило його і не дало побачити ряди чорних і червоних книг, які сягали стелі і про які він думав з того дня, уявляючи, що всередині кожної з них сплять різнокольорові карлики й танцюють джини.

Це усамітнення не тривало довго: уже через чверть години вчений Юсеф відчинив двері й покликав матір Фаріда, яка попрохала сина посидіти на дивані та почекати. Хлопець пригадував, що вони залишалися в кімнаті довго, мати вийшла з неї з червоними щоками, а

за нею вийшов Юсеф із конвертом у руці, який він запечатав, провівши язиком по його краю. Він віддав їй конверт і провів їх до дверей, приязно всміхаючись. Хлопець запитав матір, що в конверті, але вона проігнорувала питання. Він запитав знову — вона мовчала, він утретє закинув їй цей м'яч — вона все одно не відповіла на подачу.

У таксі настала черга матері запитати його, що відбулося між ними, і Фарід не став відповідати їй тією ж потайливістю і розповів, що, як тільки вони зайшли до кімнати, Юсеф одразу почав шукати книжку і повторювати рядок з вірша:

*Я згадував тебе в аз-Загрі, тужив за тобою,
Аж ось розвиднівся небокрай, і земля засяяла.*

А Фарід продовжив:

*Занедужав легіт,
Наче поспівчував мені і заслаб від жалю.*

Він розповів їй, як здивувався цьому Юсеф. Той покинув шукати книжку і запитав хлопця, чи розуміє він значення слів «занедужав легіт» і причину «жалю», на що Фарід відповів правильно, і Юсеф вражено подивився на нього. Мати обійняла його, поцілувала в чоло і, не маючи сил стримати гордість, прошепотіла у вухо:

— Ти такий, як твій батько! Ох і любитимуть тебе жінки!

Але вона не розповіла йому, що гроші в конверті, які дав їй Юсеф Абу Шаар, призначені для оплати його навчання, і це вдруге він дав їй гроші після смерті чоловіка. Цього разу він захотів познайомитися з хлопцем, і коли пересвідчився в його таланті, то допомагав йому до самої своєї смерті. Коли він помер, Фарід уже був у випускному класі школи. Він склав елегію, яку прочитав на похороні Юсефа, де був присутній ректор та багато викладачів з Американського університету. І там, у баптистській церкві Христа, син Халіма Абу Шаара збагнув, що цей його начебто родич був християнином-євангелістом, а не маронітом, як вони.

Абдельхамід аль-Хальвані не був поступливою людиною і все життя переходив з однієї друкарні в іншу. У день, коли його звільнили з «Американської друкарні», він попросив директора, преподобного Тімоті Гарріса, дозволити забрати свої особисті речі. Він приніс білу міткалеву торбинку, склав у неї п'ять повних наборів оздоблених літер у початковій формі від *аліфа* до *я*, а також набори «басмали»^[11], виконані різними почерками та з різними візерунками, й орнаменти для оздоблення берегів сторінок. Він найняв носильника, навантажив три дерев'яні ящики йому на спину і пішов попереду нього, показуючи шлях до будинку. Дружина зуміла заповнити ними пусте місце на кухні, праворуч від раковини, і почала розставляти на них слоїки з варенням, прянощі, сіль та керамічні горщики з карликовою опунцією. Абдельхамід заправив білу торбину ногою під ліжко далі від очей. Десятиліттями ніхто не цікавився, що в тих дерев'яних коробках. Він також не переніс їх із собою до друкарні єзуїтів, які поспішали дати йому роботу щоразу, коли він і Фуад Карам сварилися.

Серце Абдельхаміда протягнуло недовго: він помер сидячи, навіть не встигнувши зняти феску з голови, після нападу сильного кашлю, саме коли розкладав літери для набору нового видання богослужбової книги. Він поділив сторінку на дві половини: справа червоним кольором набирался текст сирійською мовою, а зліва переклад арабською був чорний, — як просив маронітський архієпископ Августин Мубарак. Мустафа аль-Хальвані успадкував будинок, і закриті коробки лишалися частиною інтер'єру родинної кухні, доки про їхнє існування через більш ніж вісімдесят років не згадав онук Аніс. Якраз тоді родина Карамів переробила останнє підвальне приміщення під стайнею на музей устаткування для професії, яку вони переймали з покоління в покоління. Аніс привіз коробки на таксі на згадку про дідуся, щоб додати їх до колекції друкарських верстатів і традиційних інструментів у музеї. Вони залишалися там, доки один з робітників випадково не впустив коробку. Вона відкрилась, і те, що було в ній, розсипалося по підлозі. Аж два дні Аніс досліджував уміст коробок і уявляв шаленство свого дідуся Абдельхаміда, який створив

так давно те, що інші марно намагалися створити вже після нього. Він вирізьбив і вилив повний набір літер з усім оздобленням, з усіма додатковими деталями шрифту «сулюс» — короля серед шрифтів арабської мови, безперечної її окраси.

Аніс склав набір і забув про нього знову. Він не згадував про набір до того дня, коли Флер підійшла до нього і покликала його «месье Аніс», показуючи на горішній поверх. Мадам Персефона очікувала на нього, сидючи серед своїх розкритих книжок, що лежали розворотом вниз, і тримала в руці червоний зошит, сторінки якого весь час неухважно гортала.

Вона прямо запитала його без вступу:

— Ти можеш надрукувати для мене один примірник цієї книги?

Аніс знав, що їй важко читати арабською.

— Це для моєї подруги, яка мріє її видати. Я подарую їй на день народження.

Аніс легко впізнав сторінки зошита Абу Шаара, але вдавав, що повірив їй. Він звик приймати її поведінку як є, навіть якщо не розумів. Він не бажав заперечувати Персефоні, яка запропонувала йому виклик — надрукувати для неї книгу найкраще, як він тільки зможе.

Зненацька вона поставила йому неочікуване запитання:

— Ти приходив у друкарню вночі, Анісе?

Аніс удав, що не розчув її, намагаючись виграти час, але вона повторила, і він почав перепитувати й уточнювати питання під приводом того, що не розуміє її ламаної арабської. Він запитав, що вона має на увазі під «вночі», і вона відповіла: «опівночі», на що він машинально відповів заперечно. Аніс почав довідуватися про причину такого питання. Коли він збагнув, у чому річ, то зізнався, що приходив раз чи двічі на місяць, бо назбирувалося багато друкарської роботи і потрібно було виконувати її своєчасно.

Вона попросила його використати найдорожчий папір, який він тільки зможе знайти в Бейруті, і вручну поскладати літери, а ще, якщо можливо, дістати стару друкарську машину. Вона хотіла, щоб його руками був створений витвір мистецтва:

— Терпіти не можу ці нові машини, вони мене лякають!

Її також лякав Лутфі Карам.

Вона наполягла, щоб Аніс нікому нічого не казав, аби це було сюрпризом для її подруги, і насамперед попросила не втаємничувати в справу її чоловіка:

— Не кажи нічого Дудулю!

Аніс стояв і дивився на неї, не знаючи, що відповісти. А вона випередила його ще більш незручним запитанням:

— Ти залишаєшся внизу вночі сам?

Аніс знову затнувся і спробував проігнорувати це питання: стелити плечима, а тоді втекти від необхідності відповідати Персефоні. Він питав себе, що могло змусити таку жінку зацікавитися коректором з похмурым обличчям. Проте йому довелося повернутися, щоб уточнити:

— Мадам, ви сказали, один примірник?

— Так, тільки один.

Вона вказала на картину Джорджа Сіра, друга її прадідуся, на якій було зображено бухту Бейрута, міський порт і гори за містом, що тонули в рожевому тумані — переходи між його відтінками нагадували колір, який вона вибирала для стін свого будинку:

— Як оця картина! Іншої такої не існує...

Незважаючи на дивні питання Персефони, це завдання пробудило в Аніса амбіції, поховані під довгими роками бездіяльності.

Вона повернулась у свою спальню, а він вийшов і зачинив за собою двері. Замріявся, стоячи перед статуєю Венери, що, схиливши голову, намагалася побачити власну оголену спину; а він мовчки роздивлявся аркуші у своїх руках і вже передбачав здивування Персефони, коли він знову покаже свою друкарську майстерність.

* * *

Цілісінькі дні він проводив у підвалі зі старими друкарськими інструментами, повністю поглинутий роботою. Він знав, що, скоріше за все, йому випав останній шанс скласти літери і зробити книгу так, як він хоче. У ту мить, коли він простягнув руку до коробки з літерами, знову відчув запах свого батька Мустафи. Цей запах супроводжував його з дитинства, коли Аніс усюди ходив за ним. Батько рано забрав його зі школи, пояснюючи це тим, що для його фаху не потрібно ніякого особливого вміння читати, крім як виокремлювати літери, і

вчив його мистецтва друку як єдиного надбання, яке він передасть у спадок своєму синові.

Невідомо, як Аніс умовив Абдаллу Карама дати йому таку довгу відпустку. Його кликали тільки тоді, коли він був потрібен для завдання, яке ніхто, крім нього, не міг зробити якісно. Коли він проходив поміж працівників, вони помічали жвавий блиск у його очах, чого раніше не бачили. Він повертався швидко, щоб почати розкладати літери свого дідуся Абдельхаміда в дерев'яній шафі, перед тим як узятися до складання сторінок у секції формату чверті аркуша. Одна секція розрахована на вісім сторінок. Перед ним складено двадцять секцій, і він розкладав знаки, стежачи за порядком літер і правильним використанням протяжок. Він не вловлював значення слів та речень, адже вони взагалі не цікавили його. Кілька разів бачили, як Лутфі Карама ішов до заднього підвалу, а Аніс практично не виходив звідти й повертався додому пізно ввечері. Одного дня з настанням вечора зателефонувала його дружина: вона непокоїлася, чи з ним не трапилося чогось і чи його не викрали. Вона говорила з секретаркою власника друкарні і описувала все, що бачила зі свого балкону в ту мить на власні очі: дві групи молодих людей стоять одна навпроти одної в їхньому кварталі. Група на початку вулиці ганить Алі та Зейнаб, а група на протилежному кінці лає Османа та Омара, щоб помститися за Хусейна^[12]. Вони кидають одне в одного всім, що потрапляє під руки, й це може призвести до застосування снарядів, як минулі рази, коли було багато поранених і вбитих.

Аніс уважно зібрав сторінки, закріпив їх і запустив ту саму стару друкарську машину, на якій працювали ще його батько й дід і яку пристосували для роботи на електриці. Машина запустилася вперше за більш ніж п'ятдесят років, і з неї вийшла перша пробна сторінка, надрукована на звичайному папері. Аніс узявся виправляти й припасовувати її спеціально під розмір літер шрифту «сулюс». Він знаходив дрібні помилки; помарки, яких би не помітив пересічний читач, привертали його увагу, і він позначав їх червоною ручкою, що відволікало його від послідовного читання. Він розібрав механізми, підігнав їх і знову закріпив.

Йому залишилося тільки вибрати папір, і Аніс добре знав, чого від нього вимагають. Він попросив дозволу в Лутфі Карама і пішов у сховище. Там відсунув два рухомі камені від стіни, і перед ним

з'явилося потаємне заглиблення. Аніс узяв кілька пачок паперу, поклав туди червоний зошит коректора і закрив цінний уміст сховку. Він розрізав папір і запустив машину востаннє. З неї вийшли чисті виправлені сторінки примірника, які він виніс на денне світло. Те, що він побачив, зачарувало його. Аніс вибрав дорогу палітурку і подивувався з самого себе, що йому не захотілося надрукувати хоча б ще один примірник цієї книги.

Найкоштовніший діамант у короні «Друкарні братів Карамів» — або ж, як говорили, найсучасніший друкарський верстат на всьому Близькому Сході — складався з двох рівнів і був схожий на військовий корабель. Працівники піднімалися на нього металевими сходинами, і команда зі щонайменше шести осіб обслуговувала його та перевіряла видрук. Проте цей діамант прибув до бейрутського порту в контейнері спеціального розміру не так легко, як могло б здатися. Процес страхування фінансових асигнувань пройшов через низку виснажливих переговорів з банківськими менеджерами. Переговори тривали понад рік і неодноразово опинялися на межі провалу, зокрема через те, що попередні кредити «Друкарні братів Карамів» не були покриті повністю, навіть коли терміни виплат було переглянуто завдяки політичним клопотанням, а рада директорів банку ухвалила рішення надати останнє відтермінування після того жахливого випадку з замахом і тяжкими ушкодженнями, яких зазнав Абдалла, виходячи з головного офісу банку.

Необхідну суму (кілька мільйонів доларів) банк видав тільки під особисті гарантії власників друкарні, які заклали свою власність, усе, що було в друкарні, її торговельну марку та приміщення разом з верхнім житловим поверхом, а також акції, які вони отримували в компанії «Солідер» в обмін на володіння магазинами тканин на старих ринках та фермою дідуся Абдалли для розведення коней у долині Бекаа. Коротко кажучи, друкарська машина «Гайдельберг Спідмастер XL 162» поглинула весь спадок пані Евелін, чию біографію написав французькою мовою один ліванський журналіст, додавши її листування з Шарлем Кормом, Жоржем Шеаде і Маргерит Юрсенар. Евелін була бабусею Абдалли, донькою однієї відомої заможної бейрутської сім'ї, а її батько мав титул віконта від Папи Римського. Евелін завжди розповідала історію: коли їй було два роки, Джемаль-паша прийшов до них на вечерю й танці, посадив її на коліна і бавився з нею. Однак при ній ніколи не згадували того, що її мати була однією з численних коханок (чиї імена всім були відомі) цього члена тріумвіратного керівництва в турецькій «Партії єдності і прогресу».

Величезну інвестицію було здійснено якраз тоді, коли члени профспілки власників друкарень, раду яких Лутфі Карам не відвідував з часу, як був поранений його син Абдалла, невтомно збиралися щомісяця, щоб підрахувати скасовані замовлення в секторі, а також пропозиції угод, відкладені перед самим підписанням. Вони обговорювали зростання числа викрадень заручників з політичних причин чи для вимагання грошей, журилися через зупинку нової шкільної програми, яка розроблялася в Іраку під американським керівництвом і передбачала друк підручників мільйонними накладками в ліванських друкарнях, а також через скасування друку серії хадисів Пророка, яку замовили Об'єднані Арабські Емірати для безкоштовного розповсюдження в мусульманських організаціях та бібліотеках по всьому світу. Еміратська сторона вирішила викласти їх в інтернеті, щоб кожен охочий міг скачати. Вони нарікали, що той, хто висунув цю ідею, і сам був колишнім власником друкарні в Бейруті, а тепер перейшов у цифрову справу. Вони провадили різні дискусії: розходились у поглядах на кількість біженців, що тікають від війни в Сирії, знову і знову поверталися до новин про акції протесту проти карикатур на Пророка Мухаммеда та погроми магазинів, про загрозу підпалу торговельного комплексу в центрі міста та натовп бідняків з околиць біля розкішних вітрин у центрі столиці; про смерть власника одного з найбільших рекламних агентств та бажання його вдови закрити компанію, що призведе до обвалу ринку дорогих журналів, які фінансувалися за рахунок реклами парфумів, марок жіночої спідньої білизни та приладдя для письма класу люкс. Останнє слово при поверненні до угоди про покупку сім'єю Карамів машини «Гайдельберг» належало власнику друкарні «Аль-Анвар», який голосно, з питомим англійським акцентом, який виробив за роки навчання в Лондонській школі економіки, сказав, перефразовуючи попередження, що його пишуть на дзеркалі заднього огляду американських машин:

— У дзеркалі справи здаються гіршими, ніж насправді.

Ці слова приписали заздощам і закрили на цьому тему.

Справи в дійсності йшли дивно. Загальна ситуація гіршала, й Абдалла, як і ті, хто повторював за ним луною (наприклад майстер Аніс аль-Хальвані), нарікав на все підряд: офіційні тендери; махінації з інструкціями на догоду новим впливовим особам з кіл мілітаристів,

що обійняли міністерські посади; революції, які вдарили по ринках арабських країн, без яких Бейрут не зможе існувати; зростання цін на папір; «протеже», які могли експортувати папір, не сплачуючи митного збору. Цю сумну пісню спадкоємець «Друкарні братів Карамів» співав, продовжуючи традицію, в якій досягли вершин столичні торговці: вони збирали чималий дохід і водночас постійно скаржилися, молячись на золотий вік, який пізнали і про який їм розповідали їхні батьки, — принаймні так вони говорили. А ті, хто жив на рубежі двох епох, стверджували, що ці самі батьки у свій час наводнювали світ плачем так, наче бідкання в цьому місті притягує удачу.

Отже, панував занепад, як стверджували економісти та журналісти, — а друкарня працювала на повну потужність, і дивовижна машина, що її придбала родина Карамів, перевершила всі їхні сподівання. Щомісячні банківські виплати було покрито повністю, як і борги, що накопичились у Національному фонді соціального забезпечення, а зарплати стабільно видавалися в останній день місяця. Бухгалтер, який пропрацював у друкарні понад двадцять п'ять років, зауважив потік контрактів на друк у величезних накладах та незвичних форматах. Ішлося, наприклад, про дорогу ілюстровану серію мистецьких книжок-альбомів про цивілізації майя та ацтеків чи про сотні тисяч пакетів, виготовлених з дорогого картону з логотипами «Lanvin» та «Adidas» для компаній, чії офіси розташовувались на Макао чи Британських Віргінських островах. Він поставив водіям, котрі привезли «Гайдельберг», кілька вигаданих на ходу питань, щоб пересвідчитися, що робота налагоджена, але утримався від надмірної цікавості, аби не спровокувати того ж у відповідь, за порадою батька: «Завжди старайся не наражатися на неприємності — подалі від лиха!». Він обмежився тим, що зосередився на документах і рахунках: розсортював їх і склав баланс із урахуванням усіх витрат та резервних коштів, немала частина яких призначалася на несподівані випадки. Виявилось, що в залишку показники сальдо і доходу небували. Але він не зміг позбавити себе можливості скористатися благами неочікуваного процвітання й попросив підвищення зарплатні за свою роботу, на що отримав згоду без зайвих питань, як і очікував.

* * *

Персефоні не потрібні були бухгалтерські журнали, щоб помітити таке покращення справ. Вона бачила, що почалися ремонтні роботи в будівлі, а вони ж відкладалися ще з того часу, як друкарню перенесли сюди. Дорогу, яка вела від головної вулиці, забрукували й почали освітлювати вночі. Вона почула, як Абдалла говорив про відкриття рахунку для себе у швейцарських франках в одному з банків Женеві, і він також двічі літав у Париж під приводом роботи, характеру якої Персефона не знала.

Вранці вона говорила по телефону:

— Мамо, гроші течуть рікою місяцями, і я не знаю, звідки вони. Я хвилююся, я бачила привидів у друкарні, чую голоси, а вони найняли нового нічного сторожа, і він мені не подобається.

Теодора Серафідіс не знала, чи вірить її донька тому, що говорить. А Персефона в'їдливо розповідала про свекруху, яка приїхала одного дня так, наче в неї якась важлива невідкладна справа, витягла з сумки великий талісман у вигляді ока зі справжньої коштовної бірюзи з Ірану і повісила його над дверима друкарні як оберіг від заздроців.

— Я, мов ті коти й собаки, передчуваю небезпеку до того, як вона станеться.

Мати побоювалася за Персефону через ці фантазії і радила їй молитися перед сном (знаючи, однак, що та цього не робитиме) чи перекладала відповідальність на її батька, який забивав їй голову детективами:

— Ти забрала всю «Чорну серію» у свій дім, правда?

— І відстежую та купую всі нові видання...

Серію телефонних дзвінків Персефона завершила розмовою з подругою, розповідаючи їй про високого хлопця, який прийшов одного разу до друкарні зі своїм зошитом.

— Пам'ятаєш Нубара, Сара? Він говорить просто як Нубар. Він став, як солдат, готовий до виконання обов'язку, перед Дудулем у його кабінеті і сказав, що вклав душу в цей зошит, так само як хтось говорить, що вклав фісташки в паперовий пакет. Нубар також не міг бути задоволений танцем, якщо не відчував, що вклав у нього душу.

І перш ніж перейти до обговорення інших справ, Сара запитала:

— Де ти знаходиш таких хлопців, Персо? Вигадуєш?

19

Справи друкарні йшли вгору, а Абдалла Карам відновив своє фізичне здоров'я. Спочатку він гуляв пішки важкою ходою, але з часом вона вирівнялась і стала впевненішою, а потім він перейшов до ранкового бігу по суботах разом зі своїм водієм по набережній Корніш у напрямку маяка. Він одягав кепку, щоб заховати лису ділянку на голові, де тільки починало відростати волосся. До нього повернувся апетит, і він смакував кнафе з сиром та магрибію з бараниною, яку скуштував за столом одного зі своїх друзів-мусульман. Він знову почав курити кубинські сигари «Sup Partagas» з келихом охолодженого порто погожими вечорами, гладячи Гоголя, собачку породи мальтійський бішон, якого Флер випроводжувала від близнючок Сабін та Ніколь, коли ті йшли спати.

У ньому змінилося ще дещо. Невгамовне жадання жіночих тіл цілковито поглинуло його. Він прокидався збуджений, що було незвично для нього, і не міг заспокоїтись, або ж це збудження будило його. Цю зміну відкрили в ньому працівниці друкарні, які заходили після його повернення до офісу. Він ще носив рясу святого Антонія Великого, а вони ніяковіли, не знаючи, як їм сидіти під палким поглядом його очей, що починали палати вогнем. Він роздивлявся їхні сідниці, витріщався на оголені плечі, смагляву шкіру та високі груди. Щоб відволіктися від справ друкарні, між спортивними ставками і техаським холдем-покером він шукав фото оголених чи напівоголених красунь у спокусливих позах, збільшував їх на екрані свого комп'ютера, обрізав так, що від них не залишалося нічого, крім стегон або пари червоних відкритих вуст, збільшував ще і жадібно розглядав картинки.

Але цього було недостатньо, він хотів повного «обстеження» вживу, а тому зателефонував одному своєму другові, відомому як експерт у цих питаннях, і попросив про послугу, яку чоловік радо погодився надати. Оскільки світ тісний, а Бейрут іще тісніший, друг звернувся з цією справою до власника клубу «Лос Латинос», свого провідника у світ жінок. Він підкреслив, що потрібно вибрати найгарячішу в ліжку серед дівчат, і Айюб провів його до смаглявки з

зеленими очима, яка, представляючись, сказала, що її батько — марокканець, а мати — іранка. Айюб знав, що тут клієнти готові платити вдвічі більше за дівчат своєї раси, і щодо цього мав переконливе пояснення-теорію, яка мала стосунок до інцесту.

Якби друг-посередник почув натяки, що власник «Друкарні братів Карамів» став імпотентом після того, як постраждав від вибуху, він би відповів, що в тихій воді водяться чорти. Він заплатив за Абдаллу, а на Айюба виписав чек за дівчину. Він хотів, щоб Абдалла відчув задоволення просто так, не будучи винним щось за це, хоча б на перший раз, і це було своєрідним «подарунком» другові після того, як він видужав від ран.

Його попросили не чекати у вестибюлі готелю, що виходив до моря, а одразу піднятися до кімнати, де за кілька хвилин його зустріла дівчина. Абдалла досяг піку насолоди уже в першу хвилину, коли торкнувся тіла жінки, яка заспокоїла його, говорячи на єгипетському діалекті, що явно суперечило сказаному про її походження. Він подумав, що пообіцяли йому одну дівчину, а прислали іншу. Вона сказала, що таке трапляється з багатьма чоловіками. Абдалла встав, щоб піти в душ, помитись і повернутися з новими силами, ще рішучішим. Цього разу все тривало довго, і Айюб повідомив другові, що дівчина голосно сміється, коли говорить про Абдаллу, і каже, що цей гладкий коротун «міцніший» за них усіх і не має потреби в жодній стимуляції, і якби вона хотіла отримати задоволення десь поза роботою, то серед усіх клієнтів обрала б його.

Але поведінка чоловіка з глибоким шрамом на щоці, якого водій чекав під дверима готелю весь час, поки той був на тринадцятому поверсі, була неочікуваною щодо дівчат. Як тільки він почав часто усамітнюватися з дівчиною багатьох національностей та діалектів і вона до нього звикла й почала розповідати йому, як пройшла на телевізійну передачу талантів і агент запросив її в Бейрут виступити на пісенно-танцювальному вечорі з нагоди Нового року; як вона привернула до себе багато уваги, і їй запропонували залишитися там у маленькій умебльованій квартирі за таку суму, що вона не змогла відмовитися, бо посилала гроші хворій на шистосомоз матері та молодшій сестрі, — він одразу став думати, що потрібно пошукати іншу дівчину. Він виявив: якщо партнерка по ліжку жаліється на те, що занедужала, потребує чогось або навіть має менструацію, цього

достатньо, щоб його бажання почало згасати. Він хотів, щоб його коханка була досконалою і мала бездоганне тіло, яке б служило тільки для його втіхи та задоволення, — чисте, завжди готове, гармонійне. І його зовсім не бентежило віддавати дівчині оплату готівкою прямо в руки перед тим, як вона піде з номера про людське око трохи раніше за нього. Він хотів платити їм напряду: відчував, що бажання дівчини отримати гроші збуджує його жагу до неї. Що більше він практикував це своє захоплення, то більш специфічними ставали його вимоги до дівчат, й інколи Айюб не знав, як задовольнити цього щедрого клієнта, найщедрішого поміж усіх. Айюб знав, хто такий Абдалла, але вдавав, що не відає. Його чіткі вимоги приходили до Айюба через друга-посередника в смс-повідомленнях: так, одного разу він хотів отримати дівчину, яка не говорила жодною з поширених у Бейруті мов — ні арабською, ні французькою, ні англійською, — і Айюб подумав, що він хоче цього, щоб приховати свою таємницю. Проте він так і не зрозумів, навіщо іншим разом він просив дівчину в панчохах у сітку, чи старшу за тридцять років, чи чорношкіру африканку, якщо така є.

Натомість Абдалла Карам уникав усіх рис, що нагадували йому дружину: блакитних очей, світлого короткого волосся та м'якої білої шкіри. Він не розпитував її про попередні любовні стосунки, але спостерігав за її поведінкою, як це сталося під час вечері випускників його школи, коли вона раз по раз піднімала келих з одним із його друзів, а потім підвелася з місця, щоб пошепотітися з ним, після чого вони голосно розсміялись. Або як тоді на грі в скрабл, коли вона вибрала сісти коло єдиного чоловіка в компанії, крім нього. Чи в друкарні з цим молодим коректором, який стежить за кожним її рухом, а вона обмінюється з ним поглядами. Коли секретарка Абдалли сказала йому, що коректор питає про нього, він викликав Фаріда Абу Шаара до себе в кабінет і запитав, чого той хотів. Фарід зімпровізував у поясненні того, чим думав зайнятися відтоді, як його рукопис зник уночі і з'явився надрукований іншої ночі:

— Телефонний довідник, який я редагую зараз, доволі великий і важкий, сотні й сотні сторінок. Я не можу взяти його додому. Чи можна мені залишитися тут після роботи, щоб доробити його?

Абдалла погодився без зайвих питань. Він нічого не знав про цього хлопця, якого так поспішно взяв на роботу, тож завів з ним розмову і запитав, чи він одружений, де народився, де живе. Фарід відповідав

коротко, й Абдалла пригадав, що коли той приходив уперше, то мав із собою чи то рукопис, чи то зошит, який він прагнув надрукувати й видати, тому поставив логічне запитання:

— А що ти зараз пишеш?

— Я пишу... — почав Фарід, але не знайшов що додати, тож виправився, наче говорячи до самого себе: — Ні, я не пишу. Я покинув писати.

Абдалла не відступав. Він хотів знати, чи цей коректор дурень, чи просто незворушний, і продовжив ставити йому запитання, щоб змусити говорити:

— У тебе є вища освіта?

— Я не вірю в університетські ступені, але в мене є диплом з лінгвістики, для якого я робив порівняльний аналіз книги Абделькадера аль-Джарджані «Докази неповторності» та «Курсу загальної лінгвістики» Фердинанда де Соссюра.

Абдалла зачепив тему, у якій не дуже розбирався, тому повернувся до загальніших питань на кшталт: «Коли ти писав?», «Де ти писав?».

20

Фарід Абу Шаар писав стоячи. Одного разу він почув, що коли людина стоїть, то залишається уважнішою, тож він стояв. Він ніколи не писав розслаблено, навпаки, всі його чуття були сфокусовані. Йому подобалося уявляти, що він палає, як племін, коли виводив слова своєю улюбленою срібною перовою ручкою «Монблан». Йому її передав батько, який у свою чергу отримав її як подарунок від Сулеймана Абу Шаара, а той хотів захопити свого родича Халіма, котрий виявив у роки своєї юності тимчасовий інтерес до книг та письменників. Але батько Фаріда збився зі шляху: він діставав цю ручку з футляра тільки тоді, коли ставив підпис у церковному реєстрі разом зі своєю нареченою та свідками в день весілля, а також у розписках лихварям. Останнє сталося, коли його заскочила гостра потреба в грошах, щоб орендувати салон, який він назвав «Chez Halim» у Форн аш-Шеббаку, де він поставив два перукарські обертові стільці та повісив великі дзеркала. Він помер молодим і залишив свою ручку найменшому синові.

Фарід склав свої перші рядки в початковій школі, в четвертому класі, на уроці у вчителя арабської, який полюбляв давати завдання «скласти речення» зі словами з уроку. У той день він почав зі слова «яблуко» і хотів від дітей лише щоб вони склали речення, де були б підмет, присудок та додаток, які стосувалися б цього цілком звичайного фрукта, щось на кшталт: «Хлопчик з'їв яблуко»; а найкращі могли б скласти довше речення, наприклад: «Адам був вигнаний з раю, тому що з'їв яблуко». Ну а Фарід здивував і його, й однокласників, коли встав і виразно продекламував:

— Земля — червоне яблуко, що рухається не поспішаючи.

Учитель підняв руку, закликаючи учнів до тиші, наче в класі щойно сталася визначна подія і цю атмосферу не можна порушувати, а потім запитав у хлопчика, скільки йому років і чи брав він раніше приватні уроки. Коли у відповідь Фарід назвав прізвище своєї родини, вчитель видихнув з полегшенням і покивав головою, заспокоєний тим, що виявив зв'язок хлопця з родом Абу Шаар, що давало достатнє

генетичне обґрунтування його здібностям до арабської мови та ранній поетичній обдарованості.

Фарід писав у горах, у своєму селі, де, поки він заглиблювався в пошук потрібних виразів, до нього долинали звуки розривів артилерійських снарядів за гірським ланцюжком, а у внутрішніх областях Сирії розгорілася битва, жертви якої залишалися цілими днями лежати просто неба, як передавали ЗМІ наступного дня. Він писав стоячи і клав свої папери та ручку на аналой із сільської церкви, який священник позичав йому влітку, крім неділь, і це був той самий аналой, на який клали Євангеліє чи Синаксар — життя святих мучеників, що залишалися відкритими, навіть якщо жоден читач не підходив до них. Фарід виніс його на балкон і ставав за ним обличчям до маленького ялівцевого лісу на схилі гори навпроти, звідки чулися поодинокі постріли мисливських рушниць, коли там пролітала зграя перепілок чи перелітних фазанів. Саме для цього Фарід приїжджав у село на два-три дні, беручись за письмо вранці перед сніданком чи ввечері, доки денне світло не тікало. Він приїхав сюди і тоді, коли йому не вдалося знайти видавця для своєї книги, а йому запропонували тільки посаду коректора. Він стояв перед ялівцевим лісом і храмом Бахуса вдалині і, щоб повернути собі трохи віри у свої можливості, голосно читав «у нікуди» уривки своїх текстів, від чого поблизу починали валувати собаки. Намагаючись підбадьорити себе, він пригадував, як дідусь садовив його на коліна на цьому балконі, що потопає у квітах гарденії (він це пам'ятав з дитинства), і гойдав, проголошуючи, що світ «народжує» генія кожні сто років. Він народив Джебрана Халіля Джебрана на початку двадцятого століття, «і скоро прийде черга цього хлопчика».

Фарід завжди писав синім кольором, не зраджуючи ручці «Монблан» і заправляючи її чорнилом двічі на день. Він відчував, що ручка несе на собі відбиток тих, хто нею писав до нього. Наскільки він старався зробити свій стиль унікальним та особливим, настільки ж тримався за цю ручку, якою писала не одна рука з роду Абу Шаар. Він зберігав пристойний запас чорнил «Паркер», які вже не продавались у всіх книгарнях, і два запасних пера для наконечника ручки, які знайшов випадково. Фарід писав гарним почерком з нахилом, ослаблюючи натиск, коли піднімався, і посилюючи, коли опускався. Якщо діти братів випадково заставали його в селі, то зі сміхом

шпигували за ним і спостерігали, як він проходиться прес-пап'є з промокальним папером кілька разів після кожного написаного рядка. Він не закреслював нічого, а чекав, поки слова прийдуть до нього, просіював і ретельно відбирав їх, повторював речення в голові знову і знову, потім заплющував очі й занурювався в себе, промовляючи їх вголос перед тим, як неквапно і чітко записати. Фарід уникав помилок, наскільки це можливо, і якщо все ж робив одну чи ручка «Монблан» лишала зайві чорнильні цятки, що бруднили папір, він рвав аркуш і писав заново.

Він писав стоячи і читав так само. Фарід читав Біблію в перекладі Ібрагіма аль-Язіджі від Книги Буття до Об'явлення Івана Богослова. Він швидко проковтнув усе, що прислав йому перед смертю Юсеф Абу Шаар, який оплачував його навчання, — коробку, повну книг, яких у нього було більш ніж один примірник і яку йому приніс чоловік жінки, що служила в Юсефа все його життя. Там були, зокрема, книга аль-Джахеза «Чесноти і їхні протилежності» та «Хроніки знаті Гірського Лівану». Він поклав перед собою на аналой книгу «Виступи та промови» Мухаммеда бін Абдельджаббара бін Хасана аль-Ніффарі і прочитав вступне слово: «Читання цієї книги — це самопізнання до чистого внутрішнього буття, що його людина накопичує в собі споконвіку; це відкриття таємниць самого себе, таємниць існування і його світів перед самим собою», — і ці слова про споконвічне внутрішнє буття сповнили його піднесенням. Йому захотілося читати далі, він відкрив сторінку навмання: «І сказав Бог своєму рабові: Я створив тебе за своєю подобою, єдиного, що чує, бачить, говорить. Я створив тебе, щоб явити мої імена і пролити на тебе мою турботу. Ти моє бачення, і між нами немає жодної завіси, ти друг мені. Між мною і тобою немає меж. О рабе, між тобою і мною немає відчуження: ти ближчий до мене, ніж до самого себе, а я ближчий до тебе, ніж твоє власне слово», — і відчув нестримну потребу писати без якихось конкретних думок. Це непереборне бажання охопило і заповнило його до краю. Він відчув, що слово є всередині нього, воно народилося разом з ним, а може, існувало й раніше, завжди, просто чекало зустрічі з ним, а йому потрібно лише піти за цим словом і не зрадити йому, бути терплячим і дати йому з'явитися на світ у потугах, що можуть інколи бути важкими. У той вечір до нього прийшло натхнення: він сів на ліжку, намацав ручку біля себе і почав писати на чому трапилося: на

паперовій серветці і на власній долоні, якщо не міг знайти нічого іншого в спальні. Він записував слова, що настирливо крутилися на думці і не давали спати, щоб при світлі нового дня надати їм завершеної форми.

Він завершив писати, коли ослабли пориви цієї наснаги, вивільнивши все, що було в нього на серці, наче сказав усе, що мав сказати, і тепер повинен був перепочити. Він почав переглядати те, що записав, перечитувати вголос, розставляючи ритмічні акценти в реченнях, піднімаючи та опускаючи інтонацію, роблячи довгі паузи перед підрядними означальними реченнями, що йшли одне за одним; дозволяв собі починати деякі речення з підмета, а не з присудка, складати називні речення та використовувати крилаті вислови. Він знову і знову перечитував кінцевий варіант, щоб досягти того ритму, яким був би задоволений. Тоді зібрав розрізнені аркуші, на яких писав, в один зшиток і зробив для нього червону палітурку. Він привіз його з собою в Бейрут, ходив із ним з одного видавництва в інше після того, як знайшов їх за довідником, укладеним профспілкою друкарів та видавців, заснованою 1934 року. Він клав рукопис на маленький нічний столик біля свого ліжка на ніч і не виходив, не взявши його під пахву, доки не трапилося те, що трапилося.

Але однієї неспокійної ночі, коли він повернувся з «Лос Латинос», де перебрав із випивкою (чого з ним зазвичай не бувало), Фарід побачив себе вві сні: він прямує до села сам, збирає сухі ялівцеві гілки, а потім робить з них багаття, зовсім як те, навколо якого він танцював, коли був малий, з друзями в селі на святі Преображення. Він кидає в них свою червону книгу і чекає, поки вона перетвориться на попіл. Він відчуває полегшення, наче він не писав її, наче її й не існувало. Він палить її і чує знайомий голос, що промовляє: «Присягаюся, я не палив тебе, доки мало не був спалений тобою». Але наступного ранку він прокинувся спокійний, і від цього сну залишився невиразний спогад.

21

Посеред дня, саме перед обідньою перервою, повернулося троє нових представників відділу боротьби з фінансовими злочинами: одна жінка, одягнена в плямисту військову форму, єдина, яка відкрито тримала зброю, а саме пістолет «Глок-17», на поясі, та двоє чоловіків у немодному цивільному одязі. Вони всі були невисокі, принаймні так здавалося тим, хто їх побачив, коли вони ввійшли через двері «Друкарні братів Карамів», супроводжуючи високого світловолосого чоловіка. Це був іноземець, якого прислала організація Інтерпол зі своєї штаб-квартири у французькому місті Ліон і який привіз із собою зразки банкнот у двадцять євро типового синього кольору, надруковані у Фінляндії. На їхньому звороті був схематичний малюнок вікон середньовічних соборів, що, як і зображення дверей чи мостів, символізують відкритість та співпрацю між народами.

Ця довга історія почалася далеко за морем у той день, коли двоє агентів під прикриттям з бразильського загону боротьби з заколотами та розповсюдженням наркотиків схопили уродженця Монтевідео Жезуса Жильберто на прізвисько «Маленька анаконда» в нетрях району Сідаде-де-Деус в Ріо-де-Жанейро. Вони довго били його у відділку, як це зазвичай бувало, особливо коли дізналися про видані на його арешт численні ордери. Окрім торгівлі кокаїном, чималу кількість якого вони знайшли в пакеті під кріслом його мотоцикла і конфіскували, він зізнався також у контрабанді грошей до Бразилії через сухопутний кордон з Уругваєм. Служба карного розшуку провела розслідування щодо тих його більш впливових «колег», на кого він доніс, і справа закінчилася угодою з генеральним прокурором: затримані зізналися, що «товар» прибув з Гамбії через Атлантику, захований у дверях та двигунах старих німецьких «мерседесів», що доставлялися по одному історичними морськими шляхами работоргівлі в напрямку Латинської Америки. Поліція Монтевідео знала, що вони, отримавши гроші, можуть класти їх у банки, змовившись із підкупленими працівниками або ж через дрібних міняйл, які вкладали їх у пачки банкнот і відправляли до Європи чи різних куточків світу. У спокійному, богом забутому Банжулі на

протилежаючому березі Атлантичного океану, як виявилось, товар доправляли в аеропорт звичним чином, у валізах, які реєстрували легальні подорожні, і ніхто їх не турбував: валізи складали в багажний відсік літака, а пасажери отримували їх назад по прибуттю. Розслідування тривало кілька місяців, і врешті офіцери регіонального відділу Інтерполу в Аргентині склали рельєфну повну карту чотирьох материків з іменами затриманих та втікачів і прикололи до неї кольорові прапорці, що позначали міста, в яких промишляла ця глобальна мережа, а також зробили на основі мапи 3D-модель, аж доки слід не вивів їх до зачарованої назви місця, з якого все починалося, — Бейрут.

Тим часом у будинку № 20 на вулиці Зоннеманштрассе у Франкфурті фахівці із друку з головою поринули у своє улюблене заняття: обмацувати купюри, відчувати їхню рельєфну поверхню, чути шурхотіння, коли перебираєш їх рукою. Магнітна стрічка працювала справно, що дозволило банкнотам легко пройти через лічильники. Коли купюри потрапили під світло, вони побачили зображення Європи, героїні міфу про те, як Зевс обернувся на прекрасного білого бика, на якого дівчина сіла верхи на березі Тіра, і викрав її. Вони виявили на них захисну стрічку і повний збіг суміщеного малюнка на лицьовому та зворотному боках. На дотик і вигляд ці купюри були бездоганні, але мали одну хибу: колір не змінювався від зміни кута нахилу чи кута зору, а також не було дрібних друкованих літер, які можна розгледіти лише під мікроскопом. Ці «фінські» зразки вразили експертів, адже вони відповідали більшості з п'ятнадцяти основних критеріїв безпеки, й експерти висловили переконання (вказавши це у звіті), що той, хто виготовляв ці банкноти, неодмінно використовував цифрову друкарську машину нового покоління, німецьку чи швейцарську.

Цього було достатньо, щоб звести підозри до кількох адрес у Бейруті, обшук за якими відбувся вранці приблизно в один час. Матеріали та зразки звідти навмання конфіскували, але демонстрація сили та перебування в друкарнях пів дня не допомогли знайти хоч якісь докази. Саме це повідомили Абдаллі Караму по обіді в день першого обшуку. Він не занепокоївся і відкрито відповідав на запитання друзів, що «друкарня в безпеці», туманно натякаючи, що є політична чи, можливо, військова впливова сила, яка взяла на себе її

захист. Єдиним сповіщенням у ЗМІ про ті події стала маленька замітка десь на сторінках газети «Аль-Баляд», відомої своїми сенсаційними новинами: іде «міжнародне» розслідування, яке, можливо, виявить, що одна «давня» установа вплетана в незаконні оборудки. Ліванський експерт із інформації, що якраз повернувся з Лондона, де стажувався в справі розслідування кіберзлочинів, зупинився на тому, що відкрив комп'ютерні файли з контрактами на друк та фото оголених жінок. Він також натрапив на короткі записки зі щоденника одного з працівників, де його увагу привернули слова про різне ставлення до жінок та чоловіків у друкарні (на користь жінок), а також зауваження:

«Щось відбувається в цій друкарні вночі. Зазвичай я йду додому останнім, але коли приходжу вранці, то бачу, що щось невлотиме змінилося, на що ніхто не звертає увагу, але я певний цього».

Йому також вдалося прочитати більшість мейлів у програмі «Outlook Express», де він звернув увагу на опис вроди дружини власника друкарні і слова про те, що «коли вона проходить повз столи та друкарські машини, робота буквально зупиняється». Експерт мало не загубився в любовних історіях, сімейних конфліктах, поділі нерухомості та погрозах подати до суду.

Справа затихла, і про неї майже забули б, якби не міжнародна безпекова бюрократія, яка, хоч за своїм звичаєм із запізненням, але все ж не втратила нагоди прислати додаткове нагадування з Гельсінкі чи Берліна директорові Центрального банку Лівану, а той саме шукав нагоди переконати відповідальних осіб залишити його на посаді. Він повідомив прем'єр-міністра та міністра фінансів, що справа може загрожувати репутації держави і її місцю в рейтингу держав з високою фінансовою надійністю, а також попросив Інтерпол прислати слідчих. Вибір впав на чоловіка, якому приписували розкриття найзаплутаніших фінансових злочинів, серед яких встановлення особи та затримання «хрещеного батька» Марселя і всього півдня Франції. Слідчий був здорованем у білосніжному чистому костюмі з блакитною хусточкою, що визирала з кишені його піджака. Фарід Абу Шаар, як і інші працівники, стежив за ним з-за свого столу, а той вихоплював пронизливим поглядом усе в «Друкарні братів Карамів», ідучи зі своїми супутниками до верстата «Гайдельберг XL 162», основного підозрюваного у виробництві фальшивих банкнот. Він зупинився, щоб подивитися цикл роботи, підійшов до працівників, які стояли там,

піднявся сходами на другий поверх машини та обійшов навколо неї, ставлячи операторам запитання, значення яких вони тлумачили одне одному, роздивлявся зразки віддрукованих кольорових сторінок та фото моделей на дорогому папері. Група затрималася в кінці залу, тож Фарід повернувся до редагування тексту арабської реклами для «Apple iPhone 5», нової моделі мобільних телефонів з додатками, розширеною пам'яттю та високою роздільною здатністю камери. Він знову звернув увагу на слідчих тільки тоді, коли ті оточили його. Вони впритул підійшли до нього і схилилися над ним, а іноземець із чуттям натренованого мисливського пса досліджував стіл Фаріда. Він простягнув руку і з легкістю, якій не можна було знайти виправдання, потягнувся до надрукованого примірника книги, який Фарід поклав зліва від себе і з яким не розлучався, як не розлучався до цього зі своїм рукописом у червоному зошиті. Фарід різко встав, протестуючи й намагаючись забрати книгу з рук дивного слідчого, але офіцерка зупинила його:

— У нас є ордер на конфіскацію!

— Конфіскацію чого? — розпачливо вигукнув Фарід на цей черговий клопіт, що звалився на нього.

— Ми шукаємо докази...

— Але ж це просто книга поезії!

Фарід сам уперше назвав це поезією, щоб применшити таким чином значення книги, спостерігаючи, як експерт торкається поверхні аркушів, мацає їхню товщину, і вираз перемоги вимальовується на його обличчі, наче він знайшов те, що шукав, без великих зусиль у перший же день після прибуття в Бейрут і через чотири години з тієї миті, як увійшов у «Друкарню братів Карамів».

Слідчі пішли. Персефона спостерігала за всім зі свого вікна, коли Флер, тремтячи, повідомила їй про другий обшук:

— Тут поліція, мадам.

Флер завжди боялася поліції через причини, пов'язані з її дозволом на проживання та ймовірністю висилки назад, на батьківщину. Отже, Персефона мовчки дивилася з верхнього житлового поверху, як чорний повнопривідний «форд експлорер» не поспішаючи їде вузьким проїздом у напрямку головної вулиці, а світловолосий слідчий сидить праворуч від водія, тримаючи в руках книжку Фаріда Абу Шаара, її подарунок коректору і єдину здобич, упольовану за цей другий обшук.

22

У день, коли Абдалла і Персефона повернулися після медового місяця в Зальцбурзі у квартал Жумейзе, її свекруха наполягла, щоб вона заклала шматочок дріжджового тіста за одвірок перед тим, як увійти в дім. Абдалла із зусиллям підняв свою дружину вище, чекаючи, поки хтось із них знайде монетку (врешті її знайшов водій у глибині своєї кишені), щоб приклеїти до тіста на удачу. У цей час його батько Лутфі жалівся на свою дружину та звичаї її села, які вона перенесла з собою в Бейрут.

З першої ж ночі в цьому домі Абдалла хропів уві сні, і вона штовхала його рукою, щоб він повернувся на інший бік і ця «музика» врешті припинилася. Сон не йшов до неї, і вона дивилася на тінь дерева на стелі кімнати, гілки якого хитав вітер. Було щось, що дедалі більше не подобалося Персефоні Мелькі на цьому місці. Вона прикрасила його сама, і кожен, хто бачив його, захоплювався, але щось у ній почало противитися.

Вона більше не могла терпіти гамір нічних клубів та гучну музику на сусідніх жвавих нічних вулицях, як і різке ревіння моторів машин, якими безумці мчали по бульвару Незалежності на шаленій швидкості вночі на схід. Потім почався цей гуркіт, що його видавала нова друкарська машина, — глибоке двигтіння, що проходило крізь кам'яні стіни й доходило до самого верху, і від нього не рятували беруші «Quies», які вона одягала перед сном з постійним відчуттям, що світ унизу весь час рухається і двигтить, інколи цілодобово. З приходом весни з'явилися комарі. Якийсь із них літав коло її вуха, навіть залітав у нього, а інших не можна було побачити незброєним оком. Вона розчісувала укуси до крові й казала, що річ у жакарандах: вони приваблюють комарів з усього світу. Вдень і вночі вона палила ароматичні палички фіміаму та спіралі для відлякування комарів, а будинок навіть обладнали електричними пастками, які голосно пищали, коли комахи залітали всередину.

Але найбільше її дратував запах коней. Якось вранці вона говорила зі своєю подругою французькою:

— Ні, не все в порядку...

— Чому?

— Цей запах!

— Ти ж казала, що він зник.

— Я не про запах фарби, Саро... Запах коней.

— Яких ще коней?

— Хіба я не говорила тобі, що ми живемо в стайні?

Абдалла принохувався, глибоко вдихаючи повітря по кутках, але вважав дуже малоймовірним, що якийсь запах лишився після того, як десятки років тому коней перевели в долину Бекаа.

— Може, це запах фарби?

Тоді Персефона залучала Флер:

— Хіба ти не чуєш запаху коней?

На що та відповідала їй, якщо була, наприклад, весна:

— Ні, тут пахне жасмином.

Ця новоприбула зі свого далекого острова не знала, що має догоджати хазяйці, мовляв, також відчуває огидний запах, який зачаївся по кутках друкарні й у верхньому будинку і ставав особливо відчутний у дні підвищеної вологості. Персефона перестала говорити про комарів та коней, коли її свекор, Лутфі Карам, сприйняв її натяки ледь не як образу його дому, його матері та її дерев. Вона обмежилася тим, що запалювала палички фіміаму, які Абдалла, що терпіти не міг цього запаху, викидав, а вона знову запалювала їх, щойно він розвертався, щоб вийти.

Після того як Абдалла повернувся до звичного життя, вона також почала виходити в люди. Так, вона прийняла запрошення своїх одногрупників-випускників Академії образотворчого мистецтва і разом з ними взяла участь у виставці «Пам'ять Бейрута» з підзаголовком «Ідентичності та пожежі» в просторій залі, зведеній над горою столичного сміття на березі моря. Подруга познайомила її з елегантним чоловіком, який пив багато шампанського і знову наповнював порожній келих щоразу, коли повз нього проходив офіціант. Він представився як адвокат з апеляції і постійно відкидав своє золотаве, густе й блискуче волосся назад, коли вітався чи голосно перекидався жартами зі знайомими, яких перестривав на кожному кроці. Він підводив її до картин та перших шпальт старих газет, які фіксували знаменні битви, а також до каркасу обвугленої машини, наверху якої стояла парасолька в кольорах ліванського прапора —

білому та свіжо-червоному. Вони зупинилися перед чимось подібним до рингу для боксу, посеред якого стояла сповідальня, а в кутках — барикади, зведені зі справжніх мішків з піском, з просвітів між якими стирчали пластикові автомати Калашникова. Зі стелі звисали театральні маски, що сміялись і плакали. На стіну впродовж усього дня проєктувалися кадри хроніки, на яких можна було побачити дитячі забави та запеклі бої.

Запитання адвоката були неочікувані й прямі:

— Дивно, що ти не з тих легковажних білявок, у яких по двадцять пар сонячних окулярів.

— Звідки ти знаєш?

Він узяв її за руку, не запитавши дозволу:

— Тому що ти не фарбуєш нігті...

Вона усміхнулась, а він продовжив виконувати роль гіда, показуючи на різні чалми, розвішані посеред рингу на довгій мотузці на дерев'яних прищіпках:

— Білі зазвичай призначалися для шиїтів, а чорні — для тих, хто веде свій родовід від імама Алі бін Абі Таліба.

Він пояснив їй звичай носити червону турецьку феску, навколо якої обгортали білу тканину і якою покривали голову сунітські шейхи, а потім перейшов до чорного головного убору маронітських священників, який складався з двадцяти шарів і якого тепер уже ніхто не шие; розтлумачив, чим відрізняються убори високих друзьких сановників і як їхній вибір убору залежить від рівня знань. Автор цієї інсталяції, що називалася «Негромадянські війни», мав на меті повісити на мотузках для білизни всі рясини всіх кольорів, а також епитрахиль, патериці, корони та розшите золотом облачення.

У мить, коли вона цього зовсім не очікувала, він повернувся до неї:

— Чому тебе звати Персефона?

— Це ім'я моєї бабусі по матері.

— Твоя бабуся грекня чи італійка?

— Вона з Афін.

— Твоя родина ще тримає піст по вівторках, а батько не голить бороду на знак скорботи за падінням Константинополя?

— Мені розповідали таке про дідуся. Моя мама просто православна, батько — католик, мій чоловік — мароніт, тітка

одружилася з мусульманином, а брат узяв за дружину мусульманку...
Ми чудовий приклад «Ідентичностей та пожеж»!

— Але ти не носиш обручку.

— Так, щоб не втратити шансу на таку зустріч, як ця!

Вони розсміялись, і чоловік випив ще келих шампанського, а тоді зупинився під стіною, прикрашеною великим полотном, що здалеку здавалося монохромним. Він підійшов до нього, щоб зрозуміти секрет його привабливості, і довго роздивлявся. Тоді підступив ще ближче, щоб прочитати підпис у нижньому кутку, і обернувся, наче вжалений, до своєї супутниці, яка залишилася стояти віддалік:

— Це твоя робота, Персефоно?

Вона ствердно кивнула. Її колеги з інституту наполягли, аби вона взяла участь і підготувала роботу, натхненна темою ідентичностей і пожеж, тож вона створила картину, яку довершила відтінками рожевого кольору — саме такого, яким пофарбувала стіни свого будинку. На полотні також був товстий шар спеціального матеріалу, на якому вона не намалювала нічого, але виліпила на ньому рельєфні розрізнені слова, які адвокат, нахиливши голову, щоб розгледіти літери, зумів прочитати вголос: «вони не вітали нічого, крім...», «чарівність», «їх перекинуть», «поміркованість...».

— Ти не казала мені, що ти художниця.

— Я не художниця.

— Ти знаєш арабську?

— Я не розумію значення цих слів, мені просто подобається, як вони звучать.

Вона скопіювала їх так, як їх записав у своєму червоному зошиті Фарід Абу Шаар.

Вони завершили свою екскурсію по виставці коло крила «Довгі спогади», де були представлені списки назв селищ, стертих з лиця землі під час Першої світової війни, а також фотографії армій у різній військовій формі, що змінювали одна одну в Бейруті, й автентичні матеріали, які описували становище країни. Увагу Персефони привернули спостереження американського дипломата, чия країна на початку війни ще притримувалася нейтралітету. Він записав їх у листі від руки англійською мовою і надіслав у Міністерство внутрішніх справ у Вашингтоні:

«Коли ми проходили по Бейруту, хліб був дефіцитом. Якщо його і знаходили, він був темний, а то й мав зелений відтінок і на смак був гіркий. Не минало й дня, щоб не побачити на вулицях та в провулках жінок і дітей із запалими очима, вони шукають у покидьках шкурку лимона чи кістку, а потім падають мертві від голоду на краю доріг. Для них викопали велику спільну могилу поблизу стайні, що біля міського порту. Цих утікачів із гірських сіл до Бейрута поховали в ній разом, а потім зарівняли землею і по війні висадили там дерева».

Коли виставка закінчилася, Персефона забрала свою картину й повісила її на стіну своєї кімнати, навпроти ліжка.

23

Напевно, найбільш нищий коментар на початку засідання ради профспілки друкарень зробив власник друкарні «Аль-Анвар», коли серйозним тоном висловив своє захоплення «продукцією» «Друкарні братів Карамів»:

— Ну що ж, справжні художники!

Він сказав це і видихнув дим ранкової сигари, додавши, мовляв, одне фальшиве євро обходилося їм усього в тридцять центів, що забезпечувало одну з найвищих виручок у світі. Інші ж шепотілися, що на них доніс хтось «свій» із друкарні. Неможливо було визначити справжні почуття цих колег по професії, коли голова закриття тему, висловивши жаль і сказавши, що нелегко прийняти закриття друкарні, чия історія налічує понад сто років, а тоді перейшов до наступних питань засідання.

Через загрозу закриття ризикували втратити роботу чотирнадцять дизайнерів, і тільки одна дизайнерка не тривожилася через це, адже її чекала пропозиція роботи в іншому місці і вона роздумувала, чи прийняти її; одинадцять операторів друкарських машин, троє серед яких підходили до пенсійного віку; п'ятеро осіб із технічного персоналу; троє дизайнерів макетів; двоє каліграфів — чоловік та його син, якого він сам вивчив цієї справи; п'ятеро упорядників, четверо палітурників та золотників; двоє фотографів; двоє бухгалтерів; працівники складу та кур'ери; прибиральниці; секретарі. Усього шістдесят двоє чоловіків, серед яких сорок шість одружених та троє розлучених, і тридцять жінок, серед яких усього дев'ять одружених. Тобто Лутфі Карам не перебільшував, коли попросив зустрічі з міністром внутрішніх справ з партії, яку родина Карамів послідовно підтримувала на виборах, і пожалівся на те, що сотня працівників ризикує втратити свій шматок хліба через полковника з відділу боротьби з фінансовими злочинами (він пошепки уточнив, що то друз), який чинить тиск на друкарню:

— Якщо він хоче грошей, то ми йому дамо, нехай тільки лишить нас у спокої.

З іншого боку, Лутфі вихвалявся, що його робоча родина уособлює справжню національну єдність: там можна знайти маронітів, православних, вірмен, сунітів, шиїтів, і був навіть час, коли на вулиці Абдельваггаба Англійського число мусульман, які працювали в друкарні, було більшим за число християн. Спочатку мусульман наймали виключно у відділ, що відповідав за літери — письмові, а потім друковані. Родина Карамів наймала каліграфів тільки з Басти чи Бейдуна, справжніх умільців у різьбленні літер, відливанні форм, розкладанні букв у рядки, вирівнюванні рядків та у всьому пов'язаному з письмом.

«Ви чекали аж три століття, щоб прийняти друкування, і ще століття, щоб надрукувати Коран!» — так Лутфі Карам дорікав майстрові Анісу аль-Хальвані, що стояв перед ним як представник усієї мусульманської умми. Лутфі розповідав йому після цього історію про те, як у 1600 році один маронітський священник таємно привіз із Італії цілу друкарню, і то лише щоб надрукувати одну-єдину книгу.

— Одну-єдину книгу! — повторював Лутфі, піднявши палець.

Це була книга псалмів розворотами по дві сторінки: на одній — сирійською мовою, на другій — мовою гаршуні. Не залишилося жодного примірника цієї книги, тільки опис її першої сторінки: «Кедр, під кроною якого сидить лебідь; джерельце; два колоски пшениці, хрест та скуфія...». Проте майстер Аніс не знав, як розділити з Лутфі Карамом його захват вчинком патріарха Саркіса ар-Різзі, що в Римі заплатив золотом з власної кишені за друкарські машини й документи на право володіння літерами, віз їх морем, а потім на спинах мулів кількадечним шляхом до монастиря Святого Антонія високо в горах на півночі Лівану. Його перепинили солдати османського губернатора Триполі, але після огляду вантажу дозволили рухатися далі, адже бачили ці машини вперше і востаннє в житті. Так само майстер Аніс не відчував ніякої особистої провини за рішення султана Баязида у 1485 році, а згодом і його сина Селіма I (який здійснив переворот, скинув батька та вбив усіх своїх братів і їхніх синів) про заборону друкувати турецькою й арабською мовами. І Аніс, й інші працівники довгими роками дихали сумішшю, яку винайшов німець Гутенберг ще в п'ятнадцятому столітті і склад якої відтоді ніхто принципово не змінював (сімдесят відсотків свинцю, двадцять п'ять відсотків сурми, п'ять відсотків олова). Вони ковтали її частинки, коли в поспіху

затискали літери зубами або забували про миття рук, переходячи від типографського набірнього столу до обіднього. Вони народжувалися білошкірими, але потім їхні пальці чорнішали, а згодом і вся шкіра ставала сірою і блискучою. Хтось із них помирав від раку легень, хтось страждав від симптомів накопичення свинцю, нехтуючи однією з перших порад, яку євангелістський священник з довгою білою бородою та блакитними очима давав працівникам «Американської друкарні»: щодня випивати пляшку молока, щоб запобігти отруєнню свинцем.

Потім у друкарні з'явилися працівники-мароніти. Вони спустилися з гір і добре знали, як працювати з машинами, розбираючись у їхніх найдрібніших деталях. Провідним серед них був чоловік, що постукав до дверей «Друкарні братів Карамів» неподалік «Школи мудрості». З його вигляду, манери говорити, з грубості його пальців важко було повірити в те, ким він представився, — майстром офсетного друку. Він більше був схожий на робітників, які збирали яблука наприкінці літа чи плели очеретяні кошики. Але Карами вирішили випробувати його через скруту, і він сів за друкарську машину так, наче щойно вийшов із-за неї, та почав спритно й легко рівняти рядки і сторінки з мінімальною кількістю помилок. Його найняли за достойну зарплатню, і колеги виявили, що він має гарний голос, тож просили його заспівати їм маввалі^[13], щоб веселіше працювалось. У день, коли з друкарні пішов один з працівників, який зшивав книги, цей чоловік запропонував привести хлопця, свого родича, «справжнього митця в пробиванні отворів, упорядкуванні, золоченні та переплетенні», як він описав. Потім той привів іншого родича, чиї вміння розхвалював, і, як виявилось, той був справді чудовим фахівцем з ремонту найрізноманітніших машин. Усі вони були старанні, працювали на совість і не пропускали робочих днів. Приходили до «Друкарні братів Карамів» один за одним: брат приводив брата чи сусіда, дядько рекомендував племінника. Їх ставало дедалі більше, від них пахло селом, і коли вони швидко говорили одне до одного, то іншим було важко їх зрозуміти. Вони всі були з одного місця на схилі провінції Кесерван, де монахи-маріаміти свого часу відкрили велику друкарню, що готувала молитовники різними мовами, аби розповсюджувати їх по всіх країнах Близького Сходу серед конфесій, вірних Риму, тож усі чоловіки цього селища опанували мистецтво друку, і це стало їхнім

єдиним джерелом існування. Але батько Лутфі Карама й надалі віддавав перевагу працівникам-мусульманам з Бейрута, кажучи, що «на них легше вгодити» і що вони не вимагають багато, як ці нові зайди з села, що селились у вузьких квартирах і приходили на роботу, несучи з собою свій «провіант», який складався з варених яєць та сиру, щоб не марнувати зарплату по ресторанах.

Вони залишалися чужими в місті, в них не було друзів. Але коли запалали фронти війни, багато з них узяли до рук зброю і почали працювати вдень і вночі. Вони приходили вранці після нічної варти на барикадах у торговельному центрі й одразу ставали до роботи в друкарні. Про них говорили, що це вони відбили нічні підступні напади і збили снайпера, що контролював район Насра. Це були відчайдушно-хорообрі вчинки, якими вони не хвалилися жодного дня і в які важко було повірити, дивлячись на їхню спокійну дисциплінованість та відданість роботі.

Вони пишалися тільки одним: серед них був чоловік, простий коваль з Рейфуна, який проголосив створення першої республіки на всьому Сході, перемогу селян і вигнання феодалів. І коли у зв'язку зі страйком працівників друкарні на профспілку чинили величезний тиск, щоб розвалити її, ці ремісники, сини селян, таємно надрукували маніфест і поширили його серед товаришів, шукаючи підтримки. У ньому вони поновили присягу жителів Антеліасу 1840 року, що «друзи, християни, алавіти та мусульмани» домовляються між собою мати «одностайний голос», і якщо друг зраджує цю клятву, то буде вигнаний із громади, а його дружини вважатимуться розлученими з ним, а хто з християн відступить, того «не буде поховано за Христовою вірою». Лутфі побоювався їх, бо вони були родичами, солідарними одне з одним, і якби вирішили припинити працювати, це могло б паралізувати роботу друкарні за годину, тому він припинив наймати їхніх родичів, що знову і знову прибували до Бейрута, і не допомогло навіть заступництво його дружини, котра не приховувала радості за земляків, адже була родом із сусіднього селища. Одного разу вона взяла туди Лутфі, але після того так і не змогла переконати його поїхати з нею туди ще раз.

Коли Лутфі Карам зустрів Фаріда Абу Шаара самого в друкарні після першого обшуку поліції, розгубленого після повернення з Головного управління внутрішньої безпеки, він подумав, що Фарід

також із цього роду, з тих мешканців селища, які ще працювали в друкарні, — велемовний селянин, що сипле словами вищими й вишуканішими, ніж насправді є його статус. Йому розповіли, що слідчі забрали Фарідову книгу під час другого обшуку просто в нього з-під носа після суперечки, а потім пішли. Лутфі не здавався здивованим, навпаки, на його обличчі з'явилася глузлива посмішка, і він повернувся пошукати Аніса аль-Хальвані.

24

Який блакитний демон зачаївся в письмі Фаріда Абу Шаара? Його зошит був украдений вночі і повернувся до нього в кращій подобі іншої ночі, а тепер його конфіскував нідерландський слідчий у цивільному посеред білого дня. На наступний день він сказав своїй матері не чекати на нього і не хвилюватися, бо він вирішив затриматись у друкарні допізна.

Усі пішли, залишилися тільки Фарід та нічний сторож, який зайшов переконатись, що в друкарні нікого немає. Він був у спортивному взутті і з'явився несподівано й беззвучно. Його звали Абу Алі.

— Мені ніхто не сказав, що ти залишишся працювати вночі!

Фарід не звернув на нього уваги, і тоді сторож попросив, щоб Фарід причинив за собою великі двері, коли піде: вони замикались автоматично. Абу Алі жив сам у своїй маленькій квартирці по сусідству з друкарнею і проводив ночі за телевізором.

Фарід увімкнув лампу на своєму письмовому столі. Навколо не було нікого, крім чорно-білого портрета засновника друкарні з підкрученими вусами, що дивився прямо на нього, як і завжди вдень. Фарід сидів навпроти портрета з першого дня, як прийшов сюди. Він відкрив телефонний довідник і поринув у роботу з того місця, на якому зупинився, — на прізвищах родин в алфавітному порядку. Помилка було небагато, але він наполегливо вчитувався в кожне слово, а навколо гучнішими ставали знавісніле дзижчання комарів та шум вентиляторів, тоді як вуличний гамір поступово затихав. Він проглядав безкінечні стовпчики імен, а коли підняв голову, не помітив нічого незвичайного, що б порушило звичну атмосферу цього місця. Він вишукував помилки, доки його очі втомились і він задрімав із червоною ручкою в руці, опустивши підборіддя на груди. Він умів спати сидячи: це траплялося з ним, коли його зборювала дрімота після ситного обіду. Він не знав, скільки проспав, коли його різко збудив звук, схожий на удар музичних тарілок у величезному соборі. Не було зрозуміло, чи цей звук пролунав у друкарні, чи десь глибоко в ньому самому, і йому на мить здалося, що станеться те, чого він чекав.

Він сів зручніше, прислухався, але нічого не почув, крім музики нічного кварталу, тож повернувся до довідника, маючи намір залишитися тут до світанку. Він блукав серед ліванських прізвищ, аж доки не заснув знову, підперши щоку рукою і поринувши в сон; тоді його лікоть зісковзнув під вагою голови, і він ударився обличчям об стіл. Фарід скрикнув від болю, який не дав йому більше заснути, аж поки о першій ночі не закінчилися всі прізвища, що починалися на літеру *ra*. Він не взявся за нову літеру, вирішивши, що тут уже діла не буде, і подумував зібрати папери й піти додому. Він був утомлений, біль минув, і до нього знову прийшов сон, але цього разу він задрімав більш елегантно. Він підпирав підборіддя кулаком лівої руки, тримаючи обличчя прямо і затиснувши ручку між великим та вказівним пальцями правої руки, що лежала на сторінках телефонного довідника перед ним.

Так його застала Персефона. Вона відчинила двері кухні, сполученої з друкарнею, коли вийшла на балкон і вперше за багато місяців відчула прохолоду повітря. Вона спустилася на кілька сходинок у свою безсонну ніч, і перед нею з'явився власник рукопису в замисленій позі, наче той, хто занотовує уявні образи, що приходять один за одним. Здавалося, він, вигнувши брови, прислухається до голосу, що промовляє до нього, і ретельно все записує. Вона не припускала, що він спить, коли побачила його, бо він сидів випростано, як завжди. Вона підійшла навшпиньках до кола світла, яке оточувало його ореолом, і чекала, що він помітить її присутність у будь-яку мить. Він не ворухнувся, тоді вона підійшла ще ближче й побачила: його очі заплющені, він спить. Персефона довго дивилася на його уста й широкі плечі, аж розбудила його врешті оцим довгим поглядом. Він побачив її і глибоко видихнув, а вона піднесла палець до губ, просячи його мовчати, наче якщо він вимовить хоча б слово, то розбудить нічного сторожа або зіпсує цю зустріч.

Він прокинувся, поправив краватку і повільно встав, взявшись за гудзик піджака і повагавшись, чи потрібно його застебнути перед тим, як обійти навколо столу. Він не зводив з неї очей, незмигтно тримаючи на ній той особливий погляд, з яким народився, ніби якщо він відведе його хоч на секунду, то цей зв'язок між ними обірветься, вони прокинуться і чарівність миті зникне. Він простягнув руку, вимкнув лампу не дивлячись, і зала поринула в пільму. Він обійняв її, і вона

припала до нього й заплющила очі. Вона пахла сном. Вони довго обіймались у темряві, не чуючи нічого, крім власного дихання. Він не цілував її, а вона не цілувала його. Вони просто стояли, наче уві сні, доки звук сигналізації авто надворі не розвіяв це. Тоді Фарід нахилився, щоб підняти її. Персефона спробувала опиратись, але він був рішучий і наполегливий, і вона скорилася його силі та обвила руками його шию. Він поніс її до друкарської машини «Гайдельберг XL 162».

Він прагнув досягти цієї мети, нехай це і трапилося посеред ночі. Це був його сон наяву відтоді, як він зустрів її в кабінеті її чоловіка у той день, коли прийшов до друкарні вперше, і він не міг не прокручувати його в думках. Він перебирав у голові різні місця, де б вони могли бути разом: готель Айюба, його спальню вдома у Форн аш-Шеббаку, коли матері не буде, навіть дім їхньої родини в селі високо в горах, попри малоймовірність цієї події. Він також припустив, що вони могли б зустрітись тут, між машинами, і звернув увагу на диван, на якому відпочивали оператори після довгого стояння біля верстата.

За стінками величезної машини було приховане затишне місце, куди він і ніс її, намагаючись угамувати своє тремтіння від збудження, бо здійснювалася його мрія — зустріч їхніх тіл. Персефона міцно пригорталася до нього. Він хотів би, щоб прохід між друкарськими машинами не був таким вузьким, і тоді він би закружляв із нею на руках у танці перед тим, як обережно опустити її на диван. Наче сп'яніла, вона лягла на диван і притягла Фаріда до себе. Його сильні руки підняли її лице до його обличчя, і він почав вкривати її шию поцілунками. Вони неначе були у стані напівпритомності, десь поміж сном і реальністю, і обіймалися палко й ніжно водночас. Тільки шепіт і поцілунки. Між зітханнями Фарід зняв з неї нічну сорочку і посадив до себе на коліна. Вони й самі не могли визначити, скільки часу провели, обіймаючись, розпалені близькістю оголених тіл.

Припинила все Персефона. Несподівано вона поклала долоні на груди Фаріда, відштовхуючи його від себе, висковзнула з його обіймів і випросталася, наче щойно збагнула, де вона і що робить. Вона роззирнулася навколо, щоб переконатися, що в друкарні нікого немає, і вдягла сорочку. Фарід так і сидів на дивані виснажений і вражений тим, що сталося з ними, а вона навшпиньках пробігла до його столу, щоб узути свої капці, і знову промайнула повз нього, тікаючи. Вона

приклала руку до рота і говорила французькою, наче марила, щось про це місце і його запах.

Він, як завжди, не зрозумів її. Намагався перепитати, але вона втекла, піднявшись кам'яними сходами.

Фарід зібрався з силами і підвівся, щоб повернутися до столу, де зупинився на кілька хвилин, згадуючи, як він сидів тут, коли вона раптом з'явилася перед його очима. Він залишив телефонний довідник відкритим там, де закінчив редагувати, вийшов і зачинив за собою двері. Повітря було прохолодне, ранковий заклик на молитву ледь чутно долинав з радіо в кімнаті сторожа, котрий, як виявилось пізніше, не спав, а стояв перед вікном і чекав, коли коректор піде. Фарід подивився вгору, на вікно, і рушив до будинку матері пішки. Він весело насвистував, а ранкове світло починало заливати вулиці Бейрута. Він купався в радості, вдихаючи жіночий запах, який залишався на його одязі, і повторював їхні імена, мов заклинання: «Фарід, Персефона». Він не любив своє ім'я, звичайне, навіть простецьке. Якщо він одружиться і в нього народиться син, він назве його Адоніс, адже немає нічого правдивішого за міфи. Місто потихеньку прокидалось, і, проходячи повз Французький медичний коледж, він наспівував уривок із заджалю, який знав напам'ять, перша строфа звучала так:

Насолодися мною, о поете,

Це мій почувши голос, навчився соловей співати...

Фарід усміхався раннім перехожим, що поспішали до своїх повсякденних турбот: працівники муніципалітету і ті, хто повертався додому з утомленим обличчям після довгої ночі.

Фарід вирішив перетерпіти голод, доки не прийде на кухню до матері, але коли підходив до будинку, побачив маленьке кафе на початку вулиці Червоного Хреста. Він знав, що воно відчиняється на світанку для ранніх відвідувачів. Зачекав, доки хазяїн приготує йому гарячий фуль, до якого додав, як завжди на прохання Фаріда, більше оливок та лимонного соку. Це було найсмачніше, що можна з'їсти вранці, і він їв руками, з апетитом, заїдаючи страву шматком хліба, цибулею та зеленим гострим перцем. Його думки заспокоїлись, і сон м'яко прийшов до нього, коли сонце почало припікати.

З відділу боротьби з фінансовими злочинами під керівництвом полковника Хатума двічі поспіль приходили до друкарні, тож це вже не було неабиякою подією, і в «Друкарні братів Карамів» навіть почали звикати до таких візитів військових. Сто років тому, невдовзі після того, як вона відкрилася, до неї без запрошення на чолі загону французьких солдатів прийшов офіцер на ім'я Александр Фердинанд-Марі де Парсіфаль. Фуад Карам уже злякався, що в його новій царині праці йому не судився довгий добробут. Він таємно планував запросити цього капітана до кабаре «Табаріс» поблизу й познайомити з тамтешніми дівчатами, щоб заслужити його симпатію, і шкодував, що не вибрав поїхати в Александрію.

Голова географічного департаменту «Армії Леванту» був зайнятий військовими таємницями і зумів добути детальні карти генерального штабу національної оборони, схеми адміністративного управління та демографічної статистики п'яти держав, заснування яких планувалося: одна — для алавітів, ще одна — з центром у Дамаску, третя — з центром в Алеппо, держава для друзів — у Хаврані, а також держава Великий Ліван, перший правитель якої викликав Фуада Карам до «резиденції сосни», приміщення для нового уряду, щоб оголосити догану. Газета «Аль-Маарід», яка друкувалась у нього, у всіх номерах мала зображення собаки, що гавкав, унизу першої шпальти без будь-яких коментарів. З'явилися припущення, потім натяки, а потім і впевненість, яка дійшла до французьких вух, що цей малюнок уособлює самого правителя Леона Кайла, який не дозволив Фуадові сісти і кричав йому в обличчя французькою мовою, погрожуючи закриттям і звинувачуючи в невдячності:

— Треба було покинути вас під турецьким ярмом...

Солдати французького мандата також вдерлись у друкарню на Дамаському шосе, щоб вилучити газету «Аль-Барк», тому що її власник, поет, прозваний молодим аль-Ахталем^[14], який сам редагував її, опублікував у ній на першій сторінці елегію на честь друга англійців, короля Іраку Фейсала бін аль-Хусейна:

Через тебе всі столиці вбралися у чорне,

І сліз похоронних процесій не вистачить, щоб оплакати тебе.

Французи ж сприйняли це як виклик своєму авторитету, чин, що має бути неодмінно покараний.

Під час Другої світової війни месє Жан Елле наказав вилучити всі заклики звільнити політиків, які вимагали незалежності і яких утримували у фортеці Рашія. Він також наклав цензуру на газети й вимагав попередньо ознайомлюватися з редакційною колонкою Джорджа Наккаша, через що місце зліва на першій шпальті газети «L'Orient» часто залишалося пустим. Після виведення іноземних сил нова ліванська поліція моралі активно взялася за пошук фотографій оголених жінок, доповідаючи своєму начальнику, що їх друкують у братів Карамів. Потім з'явилося Друге бюро, тобто військова розвідка, яка почала втручатись у все підряд, а її апарат громадської безпеки спеціалізувався на справах релігій та конфесій. Його керівник викликав до себе власника друкарні і після вступного слова, у якому повідомив, що особисто всіляко підтримує свободу критики аж до єресі, перейшов до невдоволення християнських священників зухвалістю, з якою друкарня взялася друкувати тисячі примірників Біблії у версії Свідків Єгови, стверджуючи в ній спотворено християнську доктрину. Волонтери цієї секти ходили з ними по домівках і роздавали їх безкоштовно, аж деякі ревні родини почали вішати на дверях своїх квартир зображення Пресвятої Богородиці з підписом: «Не дзвоніть у двері, якщо ви зі Свідків Єгови». Принагідно він розповів про гнів маронітського патріарха у зв'язку з друком історичного дослідження, чий автор-протестант подає докази, що Ісус Христос жив на території сучасної Саудівської Аравії. Там ішлося про збіг топонімів у Біблії, а також про те, що Він мав братів та сестер, а це є святотатством щодо концепції непорочного зачаття. Але найбільший скандал розгорівся навколо друку книги, про небезпеку якої Лутфі Карам не міг і подумати. Дуже вихований і стриманий чоловік прийшов до друкарні й попросив надрукувати рукопис «Листи мудрості» за його кошт. Це призвело до скандалу, який мало не закінчився для Фуада й автора книги в'язницею, бо виявилось, що в ній останній розкрив секрети дружньої віри, які зберігалися в таємниці століттями. Ще одна гучна історія трапилася через книгу, у якій засуджено сподвижників Пророка Мухаммеда.

Усе це сталося в той прекрасний час, коли почали плекатися націоналістичні надії. Арабські армії зазнали поразки в Шестиденній війні, Ізраїль окупував ще більше арабських земель, а палестинці взяли за різноманітну зброю, вийшли з таборів біженців і розділилися на конкурентні угруповання під схожими назвами. Усі вони хотіли надрукувати брошури та фото полеглих мучеників, прикрашені рядками віршів Саміха аль-Касема чи Махмуда Дарвіша. Бейрут був обклеєний плакатами, що закликали до відмови від миру з ворогом, до незалежності Західної Сахари й Уед ад-Дахаб та інших територій і до звільнення Еритреї від правління імператора Хайле Селассіє. Молода бейрутка єврейського походження зняла документальний фільм під назвою «У нас є ціла смерть, щоб спати», який починався піснею:

Година визволення пробила! Забирайтеся геть, колонізатори!

Година визволення пробила від Оману до Дофару!

Крім того, почалися демонстрації з вимогою забрати острови Великий і Малий Тунб в Ірану. Поширювалися листівки та статті, що віщували неминуче падіння ліванської фінансової компрадорської кліки під ударами союзу робітників, тютюнових фермерів та палестинського спротиву. Услід за цими грандіозними проектами почали друкуватися твори Кім Ір Сена, які роздавали безплатно навіть тим, хто їх не просив. Цитати Леніна про державу та революцію обговорювалися з серйозністю, з якою говорять про Святе Письмо. У великих кількостях продавалися касети шейха Імама, який співав «О Єгипте! Вставай і будь сильним!», а молодий поет з бідного села на півдні Лівану стояв за кафедрою одного з університетів і проголошував перед натовпом студентів:

— Бейруте! Донько міцної сталі! Ти — банк азіатської крові! Ти — блудниця з тисячею незнаних облич!

Однієї ночі вантажівка, повна динаміту, вибухнула під дверима друкарні родини Карамів, що було своєрідним попередженням, після якого почалися телефонні погрози зруйнувати її повністю, якщо вони видадуть збірку іракського поета, який утік з батьківщини і прийшов просити відредагувати його книгу. Лутфі Карам побачив його в зношеному одязі: поет виглядав так, наче не мився кілька місяців, а його вірші з рядками на кшталт «Вони стріляють, о, стріляють у весну; але всі ті гроші, що вони безчесно назбирали, розтануть, немов крига»

відсилали до диктаторського режиму, який постав у Багдаді Бог відає як. Через кілька днів цього чоловіка знайшли заколотим у серце, він сплинув кров'ю до смерті, а обставини вбивства так і лишилися невідомими, адже слідчі не знайшли слідів злому чи насильницького вторгнення до його ветхої кімнатки в районі Равше.

Спалахнула громадянська війна, і затримання через посвідчення особи стали звичною справою. Двох працівників «Друкарні братів Карамів», що жили в західному Бейруті, викрали. Їх випустили тільки завдяки авторитетному заступництву, але після цього мусульмани перестали приходити до друкарні в християнському районі Жумейзе, де залишився тільки майстер Аніс, який і ночував у друкарні через гостру потребу в його присутності, аж доки його не «переправили контрабандою» до Басти, щоб він нарешті зустрівся зі своєю родиною. Він залишався там до кінця війни. Один з працівників складу був убитий кулею снайпера по дорозі в друкарню, тож вона призупинила роботу, доки не адаптувалася до воєнного стану. Озброєна міліція стала одним з її найважливіших клієнтів, і Лутфі Карам збільшував для них деталі карт протилежного регіону, щоб визначити «координати» цілей, які мали бути обстріляні артилерією. Один із членів організації, що називала себе «Сілях аль-Ішара» («Зв'язкові війська»), стежив за друком, щоб запобігти витіканню даних. Ця організація видавала журнал арабською мовою, друкований латинськими літерами, редагуючи його десятки разів, прикрашаючи поезією, що прославляла «країну кедрів», і намагалася таким чином засвідчити своє походження від фінікійців, які дали світові алфавіт та пурпуровий колір, а також послали «свою доньку» з міста Тір заснувати Європу. Лутфі Карам друкував для них безкоштовно фото їхніх мучеників у тіні ліванського кедра з підписом «Він помер, щоб жив Ліван», а вони за це забезпечували йому поставку паперу без митних зборів. Одного дня, коли розвантажували пароплав, величезний пакунок паперу впав з висоти й роздробив ногу Лутфі, після чого той почав ходити з палицею.

Попри це все родина Карамів вірила, що пережила війну з мінімальними втратами, — аж тут вибухнув артилерійський снаряд. Можливо, це був один із десяти снарядів, випущених у небо напередодні укладення остаточного мирного договору, який розподіляв владу між конфесіями. Цей снаряд вибухнув уночі в друкарні,

почалася пожежа, але сусіди зуміли стримати й загасити вогонь, боячись, що він пошириться і на їхні будинки. Війна закінчилася тим, що сім друкарень у Бейруті та околицях були зруйновані, дванадцять — розграбовані, і ще приблизно стільки ж — закриті, бо більша частина їхніх машин та обладнання застаріла, а власники не могли дозволити собі оновити їх. На ринок друку прийшли нові люди, так само як у політичні центри проникли військові лідери, що потіснили старих діячів. «Друкарня братів Карамів, з 1908 р.» була однією з небагатьох, яким вдалося вижити.

26

Йоопу Ван де Клерку не знадобилося нічого, крім мікроскопа з криміналістичної лабораторії Генерального управління внутрішньої безпеки та ще рідини фіолетового кольору, дві краплі якої він капнув на клаптик паперу, щоб пересвідчитись у тому, що він і так знав. Він знайшов папір, який шукав і який повністю збігався з підробленими зразками.

Він написав звіт у двох примірниках. Один подав до Генерального прокурора Лівану, а другий надіслав електронною поштою в Інтерпол і став чекати в холі готелю «Ле Габріель» інструкцій з Ліона. Він спостерігав за рухом пожилців та перехожих на вулиці з-за вікна. Ось огрядний чоловік у білому довгому одязі та арабській куфії заходить поперед своєї дружини у чорному нікабі в карусельні двері і голосно говорить до неї, навіть не обертаючись. Чоловік сорока років у чорному ковбойському капелюсі втиснувся в шкіряне крісло перед своїм тоненьким комп'ютером «Apple». Хлопець вигулює величезного пса, який налякав двох молодих монахинь, і вони заспішили в протилежний бік.

Потім він перейшов до розглядання сторінок, які надрукував майстер Аніс аль-Хальвані за допомогою інструментів свого дідуся Абдельхаміда, поступаючись бажанню та примсі пані Персефони Мелькі. Те, що Йооп вважав орнаментом на обкладинці, було насправді назвою збірки: одне-єдине слово посередині першої сторінки «аль-Кітаб», або ж «Книга», як врешті вирішив назвати її Фарід Абу Шаар і як написав каліграф Омар аль-Базарбаші на окремому аркуші: це був трикутник, для якого він використав літеру *аліф* (ا) як одну сторону, спинку літери *каф* (ك) як другу сторону, а літеру *ба* (ب) як основу. Решту елементів він розмістив у цьому наметі: літери *лям* (ل) і *та* (ت), а ще крапку літери *ба* (ب), яка зависла над її горизонтальним «тілом», і дві крапки літери *та* (ت), що плавали в самому трикутнику. Не забув і про діакритичні знаки: кясру для літери *каф* (ك), фатху для *та* (ت) і сукун (ْ), розсіяні по сторінці.

Ім'я ж автора було написане плавним почерком і оздоблене рослинним орнаментом з легким ефектом затінення. Щоб відвести

увагу від завдання, що його з такою ретельністю виконував майстер Аніс, він також попросив аль-Базарбаші написати почерком «сулюс» усередині рамки чотири слова: «обман», «кохання», «Бейрут», «книга». Кожне слово мало бути написане на окремому аркуші А4. Він також попросив його написати дрібним шрифтом «куфі» список імен працівників «Друкарні братів Карамів», подавши в ньому ім'я самого аль-Базарбаші, його ім'я, Аніса аль-Хальвані, та ім'я коректора Фаріда Абу Шаара. Каліграф звик до таких прохань з дня свого приходу до друкарні, тож навіть не запитав, для чого вони потрібні.

Йооп Ван де Клерк не звернув уваги, коли розгорнув сторінки, в якій бік читаються рядки, написані мовою, літери якої він розглядав. Його голова обважніла від трьох келихів білого ліванського вина, які він випив за обідом, тож він не одразу збагнув, що букви, якими починається параграф, постійно розташовані справа, і тільки тоді почав гортати сторінки в цьому напрямку. Його погляд зупинявся на цих візерунках, на літері 'айн (ع), закрученій так, що вона нагадувала чашу Асклепія, навколо якої обвилася змія, як це часто зображують на дверях аптек. На літеру фа (ف), що витягнулася на своїй «спинці», напіводаліска-напіврусалка з хвостом, завітчанім фіалками та листочками навколо. На літеру джім (ج), яка витягнула свою «ніжку» догори, розгалужуючись, наче павук, і утворюючи ієрогліфічний символ, який важко розгадати.

Повз нього, наче по подіуму, пройшла в усій своїй красі дівчина. Вона зупинила пронизливий і уважний погляд на цьому блакитноокому здорованеві з Нідерландів, і він пригадав усе, що чув про «любов до життя» та інші згуби, які чатують у Бейруті. Він хотів би, щоб його перебування тут продовжилося після того, як почалися всі ці сюрпризи після сходження з літака. Ще раніше, коли він стояв у заторі в поліцейській машині, яка забрала його з аеропорту, а поліцейський-водій ввімкнув сирену без будь-якої підстави, він отримав на мобільний телефон смс із прихованого номера. Це була чітка інформація, написана французькою: «Іди до “Друкарні братів Карамів” у районі Ашрафійє, східний Бейрут. Там знайдеш коректора арабської мови. Забери книгу поезії, що лежить перед ним, і ти знайдеш доказ, який шукаєш».

Номер телефона Ван де Клерка був зареєстрований у поліції, коли він сповістив про своє прибуття в Бейрут. Він відчув запах злої інтриги

як у цьому повідомленні, так і ще раніше, тому вирішив не поспішати з обвинувальними výroками, доки не впевниться в провині підозрюваних остаточно і не отримає їхнє щиросерде зізнання. Він попросив дівчину-поліцейську, яка супроводжувала його, допомогти йому на наступний день з обшуком, і одразу після входу в залу «Друкарні братів Карамів» вона прошепотіла йому англійською (через знання якої й була вибрана йому за помічницю), що хлопець із яскравою червоно-жовтою краваткою там праворуч і є коректор арабської мови і перед ним справді лежить книга. Вони підійшли до великої друкарської машини, потім повернулись і несподівано наблизилися до Фаріда. Нідерландець помацав один з аркушів, а потім узяв усю книгу. Йооп Ван де Клерк чудово пам'ятав сторопілий вираз на обличчі коректора, який випростався у повний зріст, протестуючи, наче відводячи від себе удар ножа в серце. Він простягнув руки до слідчого, що йшов до виходу, його очі метали іскри, а потім він у відчаї впав на стілець, не розуміючи, що відбулося. Увесь вигляд коректора та його ненаграна невинна поведінка були для слідчого доказом, що хтось веде нечесну гру з цим розслідуванням і його прислали під приводом брехливого звинувачення.

Нідерландець, позіхаючи, знову почав роздивлятися книгу в такому рідкісно вишуканому оформленні: літери переплітаються та обіймаються, тягнучись кінчиками догори. Це були саме ті літери шрифту «сулюс», які в пориві молодечого завзяття вирізьбив і відлив Абдельхамід аль-Хальвані, коли ще працював в «Американській друкарні», і містер Пірсон сказав йому: «Ми привели вас до друкарні, тепер ваша черга арабізувати її». Літери з усіма діакритичними знаками були прикрашені орнаментом метеликів; над ними витають коми та інші мініатюрні символи. Слова з'являються так, ніби їх несуть у паланкіні знаків. І, наче цього оздоблення замало, кожна сторінка обрамлена з чотирьох боків, що обмежувало використане місце і надавало словам більшої ваги, а на широких берегах кружляють в танці птахи, небесні ліри та херувими з лавровими вінками.

Аль-Хальвані зробив усе, що було в його силах, щоб догодити пані Персефоні, і поспішив до неї одразу після закінчення роботи над примірником, який їй справді сподобався. Вона з явним задоволенням гортала його і нишком поглядала на Аніса, наче не чекала від вірного

друга сім'ї такої майстерності та вишуканості. Вона подивилася йому просто в очі й запитала, чи він сказав її чоловікові чи його батькові про те, що робив, і він заперечно похитав головою. Потім вона запитала, чи книга надрукована тільки в одному примірнику, і він ствердно кивнув. Коли він та його друзі були малими дітьми з Басти, то не вважали, що кивок чи похитування головою значить однозначне підтвердження або заперечення, якщо не супроводжуються словами.

Аніс хотів увічнити пам'ять свого дідуса Абдельхаміда. Він не думав, що колись йому випаде така можливість, тож використав усе, що його бабуся, Умм Мустафа, зберегла на своїй кухні під горнятами з джемом та слоїками з маринованими баклажанами: орнаменти між параграфами і в кінці кожного розділу, овали та кола, що перетиналися, розквітлі троянди і нарешті те чудове зображення маленького оголеного херувима, що пускав з лука стрілу, сидячи на троні з рослин, які симетрично розрослися в обидва боки.

Йооп Ван де Клерк устав зі зручного крісла у фое і невпевненою ходою рушив до магазину алкоголю та книгарні поряд із готелем. Увечері голова бюро боротьби з фінансовими злочинами полковник Хатум повідомив йому за столом, заставленим ліванськими закусками, що власники «Друкарні братів Карамів» — люди з репутацією, і в них хороші стосунки з впливовими особами та зв'язки по всій країні, а ліванські слідчі не знайшли в них жодних доказів ні в архіві, ні в комп'ютерах. Де Клерк думав про інше:

— Хто читав наше з вами листування? Хто міг дізнатися мій номер телефону тут?

Він не хотів казати співрозмовникові про дивну есемеску.

— Не знаю. Але інколи в нас просять номери слідчих, щоб повідомити їм приватну інформацію.

Нідерландця не переконала ця відповідь полковника, який виглядав збентеженим, і він перейшов до іншої теми. Нагадав йому про хлопця, що працює в тій самій друкарні і прийшов вимагати свій рукопис, стверджуючи, що працівники бюро його конфіскували. Цей збіг став ще одним підтвердженням для Йоопа ван де Клерка: щось відбувалося за його спиною.

— Він попросив рукопис чи надруковану книгу?

— Я пам'ятаю, що він говорив про зошит із червоною палітуркою, а сторінки були написані від руки.

Чоловіки описали одне одному хлопця, особливо підкресливши його високі брови, і впевнилися, що говорять про ту саму особу. Вони домовилися викликати його на допит разом, хоча Йооп відчував, що голова відділу боротьби з фінансовими злочинами не розповідає йому всього, що знає.

Хусейн ас-Садік уперше зателефонував у друкарню перед одруженням Абдалли і прислав порцеляновий набір посуду, розписаного вручну, — подарунок на весілля. Він також відвідав офіс особисто. На його руці красувався срібний перстень із зеленим хризолітом, а з шиї звисав ланцюжок з підвіскою у вигляді меча. Він почав із вітань Лутфі Караму та його синові від свого батька, їхнього старого друга. Вони зачинили двері, щоб ніхто їх не перервав, і він довго нахвалював давню традицію друку, якою вони були відомі не лише в Лівані, а й у всьому арабському світі. Лутфі й Абдалла подякували йому, а він дістав із кишені флешку, кинув її на стіл і втомлено мовив:

— Але сьогодні ваша друкарня на порозі банкрутства. Це буде велика втрата для Лівану. Ваші борги становлять мільйони американських доларів, і ось — рішення є! У мого батька, Абу Хусейна, багато друзів, але він любить вас і виділяє з-поміж усіх.

Вони пробували відмовитись, але він провадив далі, не зважаючи:

— Не відмовляйтеся так одразу. Ви ж знаєте, що в нас є добре поінформовані джерела.

Вони знали цього чоловіка, який ніколи в житті не ходив до школи і провів дитинство, допомагаючи батькові на тютюновій фермі, а тоді підлітком виїхав до Кот-д'Івуару, де випадкова дружба з офіцером, що керував повстанням на півночі країни, привела його до торгівлі діамантами між Африкою та амстердамським ринком. Він з'явився в них на порозі, коли був у відпустці в Лівані й хотів надрукувати «Шлях красномовства» Імама Алі. Йому сказали, що ніхто не зможе краще і вправніше це виконати, ніж «Друкарня братів Карамів», і він доручив їм зробити триста примірників у розкішній оксамитовій палітурці, щоб потім роздарувати знайомим, клієнтам та родичам. Наступного разу він прийшов знову, щоб замовити палітурку для десяти примірників «Моря світла» Мухаммеда Бакіра аль-Маджлісі, повністю, всіх чотирьох томів. Це був веселий огрядний чоловік з високим голосом. Карамі чули, що він причетний до контрабанди, але завдяки новим

політичним впливовим зв'язкам йому вдалося захиститися від будь-яких переслідувань.

Абдалла вставив флешку в комп'ютер на столі перед собою і знаком показав батькові підійти й подивитися на фото банкноти у двадцять євро — лицьовий та зворотний бік. Запала тривала мовчанка, під час якої вони думали про вигоди і ризику, аж доки її не порушив ас-Садік:

— Порадьтеся спокійно, і зустріньмося на наступному тижні, — після чого додав, показуючи, наскільки він обізнаний: — У будь-якому разі, у вас уже є такий досвід.

Це дійсно сталося сорок років тому, коли молодший Карам ще не народився, і тривав цей «досвід» усього кілька тижнів. У день, коли зброю було взято до рук, артилерію розставлено на позиції, а столицю розділено на два табори, комусь спало на думку наповнити західний Бейрут фальшивою валютою, адже у вирі війни всі засоби, як то кажуть, правлять за зброю. Лутфі Карама переконали підробити партію банкнот у сто ліванських лір синього кольору, на яких зображено з одного боку кедровий гай, а з іншого — палац Бейтуддін. Вони уявляли, як ворогам із протилежного табору столиці дістанеться цей потік готівки без жодної цінності — це вдарить по їхній «економіці», посіє хаос у рядах і ослабить спротив. Працюючи разом з художником, вони надрукували купу непереконаливих фальшивих банкнот, але не знали, як, хто і де їх розповсюджуватиме, аж поки не домовилися з одним збройним угрупованням, яке допомогло їм з транспортацією в обмін на посуд і статуетки, які, за їхніми словами, були фінікійськими, а насправді виявилися так само підробленими, без жодної цінності. Цьому угрупованню вдалось у проміжки відносного спокою між боями непомітно поширити банкноти тут і там, але ефект був дуже обмежений, особливо тому, що їх легко було викрити, бо на дотик вони були шорсткі. Більша частина цих банкнот «повернулася» до східної частини міста, звідки й вийшла. Новина розлетілась, і міліція конфіскувала решту банкнот із друкарні в Жумейзе, а також попередила Лутфі Карама, щоб не продовжував подібної діяльності, попередньо не скоординувавши її з керівництвом, і на цьому тему було вичерпано.

Хусейн ас-Садік повернувся і поведився так, ніби був переконаний у їхній згоді. Він вийняв з кишені сторінку, вирвану з каталогу, на якій

були назва, характеристики та фото друкарської машини «Гайдельберг XL 162»:

— Замовте саме цю модель друкарської машини, а ми допоможемо вам з митним збором...

Він запропонував їм фінансову угоду, за якою виписав чек на чотириста тисяч доларів США як внесок у цей проєкт, а родина Карамів мала розпланувати решту величезної суми на рахунок на всі витрати. Коли Абдаллу поранило під час вибуху в Бейруті, усе зупинилося в очікуванні його одужання та доставки нової друкарської машини. Хусейн знову прийшов через півроку. Він довго дивився на рану на обличчі Абдалли, потім попросив розповісти йому в подробицях, що з ним сталося, чому він був там, коли стався вибух, та описати хірургічні операції, які він пройшов. Він упевнився в його тодішньому стані, а потім заговорив про деталі:

— Хто залишається в друкарні вночі?

— Ніхто... крім сторожа.

— Хто він?

— Він з Іраку.

— З Іраку і тут?

— Він чесний. Християнин сирійської церкви. Був змушений виїхати з району Мосула. У нього дружина і син.

Хусейн не був задоволений нічним сторожем:

— Випровадьте його звідси. Ми пришлемо когось надійного і досвідченого, неодруженого, хто живе сам.

— А що ж нам робити з цим бідолахою та його сім'єю?

— Ми не можемо ризикувати.

Вони домовилися, що вдень машина працюватиме так, як і інші машини в друкарні, але один раз на тиждень (на цьому Хусейн наполіг без зайвих пояснень: тільки раз) приходитимуть двоє чоловіків, які працюватимуть за нею вночі, не залишаючи за собою жодних слідів. На це Лутфі його запитав:

— Вони знають «Гайдельберг»?

— Вони вивчилися працювати на ній у Німеччині, їх спеціально сюди прислали.

Коли ж постало питання про групу, яка працюватиме з боку Карамів, молодший Карам, не вдаючись у пояснення, чим викликав подив у тих, хто його слухав, відповів:

— Ми та майстер Аніс.

Чоловік насторожився знову:

— Хто такий майстер Аніс?

— Аніс аль-Хальвані.

— Звідки він?

— З Бейрута.

— Звідки саме?

— З Басти.

Побоювання Хусейна підтвердилися.

— Якби ми хотіли залучити мусульман до цієї справи, то не прийшли б до вас. У будь-якому разі ви відповідаєте за безпеку місця і секретність роботи.

Карами заспокоїли його:

— Аніс аль-Хальвані виріс із нами, його батько працював у друкарні, так само і його дід. Ми довіряємо йому.

Від самого початку Аніс довів, наскільки корисним він може бути. Спочатку з'явився цього проєкту, а потім прийняв його як виконавець, що не відповідає за накази власників друкарні, — так він чинив і в інших справах. Його очі загорілися, коли постало завдання знайти папір, що підійшов би для друку банкнот:

— Дозвольте мені цим зайнятися.

Якось Центральний банк вирішив оновити дизайн банкнот і надрукувати їх у Лівані. Він оголосив торги, які, однак, не зміг відкрити й провести через політичний тиск, погрози та бажання відповідальних осіб ділити між собою наживу, тому це знову було доручено британській компанії «De La Rue». Одна з друкарень у Бейруті була впевнена, що виграє ці торги, а тому поквапилася купити тонни спеціального паперу для друку банкнот, який так і залишився в неї на складі. Аніс згадав, що одразу після того папір почали продавати дешевше, ніж він коштував. Він перевіз папір вантажівкою, спустив свій вантаж в останній підвал, де й заховав у стіні. Серед каменярів було звичаєм робити такі сховки в стінах споруд, які вони будували. Анісу сказали, що у цьому сховку в друкарні зберігалася зброя, це тепер був секрет між ним і Лутфі Карамом, навіть Абдалла не здогадувався про його існування. Так Аніс став відповідальним за цю таємницю. Щоразу, коли приходили двоє нічних працівників, він сам

обережно спускався в таємний підвал і брав тільки ту кількість паперу, яка була необхідна.

Складність друку полягала не у створенні цифрового зображення, а в тому, щоб ввести елементи захисту в аркуші банкнот і надрукувати їх одночасно з обох боків. Багато спроб пішло на те, щоб досягти поступового покращення і нарешті дійти до вирішальної ночі, яку Лутфі, Аніс та Хусейн провели, критично порівнюючи зразки. Вони десятки разів підносили аркуші до світла, щоб упевнитися, що водяна лінія на місці, нахвалюючи її точність, а також перевіряючи підпис голови Центрального європейського банку на купюрах, вигаданий номер серії, карту Європи й магнітну стрічку.

Підготовка до організації проекту закінчилась, і почалося те, що називають Липнева війна: численні повітряні атаки ізраїльських літаків, удари ракетами в усіх напрямках, сотні вбитих, зруйнування мостів. Десятки тисяч людей мушили покинути свої домівки, контроль держави над подіями ослаб, і перша партія фальшивих фінських євро вирушила у світ з бейрутського порту, поки очікувалося відкриття аеропорту восени. Тоді вербували підставних мандрівників, які б везли валізи до Африки й відправляли їх звідти морем чи небом, щоб продати досвідченим дистриб'юторам. Дохід розподіляли так: чверть — друкарні Карамів, ще чверть — родині ас-Садіка, а половина — прихованій стороні, яка забезпечувала перевезення, розповсюдження й перетворення виручки на справжню валюту.

Мати розбудила Фаріда по обіді. Він не пішов на місце свого злочину. Усі б помітили, що він сидить за своїм столом обличчям до кам'яних сходів, чекаючи, коли Персефона спуститься в друкарню. Він хотів поговорити з нею. Голосно вимовити її ім'я. Він ніяк не зміг би розповісти про неї своїй матері, яка радила йому щоразу, коли він згадував про жінок, одружитися замість «тинятися тут і там», тож із першими сутінками він подався до «Лос Латинос».

Радіо в таксі передавало новини про збройні зіткнення поблизу Арабського університету в Бейруті. Водій змагався з диктором, перекикуючи його і з гіркотою засуджуючи становище, в якому опинилася країна. З передачі Фарід уловив тільки звуки важких пострілів, після яких голос диктора різко переривався. Тоді водій був упевнений, що це бойова куля змусила замовкнути кореспондента на місці подій, можливо, навіть уразила його на смерть. Фарід вийшов з таксі, а водій усе чекав, коли відновиться радіомовлення з вулиць, охоплених сутичками.

Зайшовши в клуб, Фарід одразу попросив Васіма, бармена, про маскулінність якого ходила слава, дати йому сигару. Він затягнувся нею з азартом новачка, який тільки починає поцінювати куріння. Айюб не забарився, і Фарід посадив його перед собою, взяв за руку, не даючи відволіктися на клуб, який скоро мав відкритися, навіть не даючи відповісти на телефонний дзвінок. Здавалось, очі Фаріда танцювали, коли він сказав другові, що в нього немає нікого, хто б його вислухав, крім Айюба, і він просто вибухне, якщо не розповість.

— Що з тобою сталося?

— Жінка.

— Що, і в тебе теж?

— Такої ночі в мене ніколи не було...

І він, зазвичай небагатослівний і меланхолійний, швидко й емоційно почав говорити до друга, наче хтось слухав його і записував сказане ним у вічну книгу красномовства. Кохання зробило його щедрим на слова; спочатку епітетами і навіть жестами він намагався передати, що з ним відбулося минулої ночі. Потім йому забракло

словесного опису, і він рухами пальців окреслив у повітрі чарівливий жіночий силует, але й цього було замало, і він дістав червону ручку для коректури. Айюб подумав, що зараз його друг почне малювати свою кохану на папері, але Фарід стишив голос, що тремтів від почуттів, ніби довіряючи таємницю. На меню, що лежало перед ним, він накреслив план друкарні, дорогу, яка вела до неї, жакаранди та сходи між поверхами. Він відмітив місце, де, на його думку, вони зустрілись і між ними відбулося те, на що Фарід тільки натякнув порухом руки й ніжною усмішкою. Він пригадував цю подію і боявся, що вона більше не повториться. Він розповідав Айюбу про темряву, звуки, телефонний довідник, її несподівану появу — наче вона прийшла з його сну, білошкіра й тендітна... Тоді завагався на мить і сказав, що вона схожа на втрачену книгу, на що Айюб розсміявся, але Фарід продовжив говорити, не звернувши на це уваги.

Глибоко дихаючи та заплющивши очі, він згадував її запах, відчував її смак на вустах і язика. Йому забракло слів, щоб описати її ніжну шкіру, і він тільки натхненно погладив правою долонею ліву. Після цього всього, що здавалося лише вступом, Фарід розкрив руки, широко розплющив очі й сказав, знов урочистим тоном:

— Ця щаслива таємниця в її очах, це запрошення, яке осявало її обличчя щоразу, коли ми зустрічалися поглядами!

Він був захоплений, говорив без упину, наче повернувся зі сну, що перевершив його найсміливіші мрії. Він казав, що вона його «чистий кришталь», його «теплий хліб», і те, що було між ними, не потребувало і не потребуватиме слів; що він мало зрозумів з того, що вони говорили одне одному, бо вона говорила витонченою французькою, словами, заскладними для нього, але вони причарували й запалили його. Він не замовкав, доки Айюб не перебив його:

— Добре, і хто ж вона?

— Дружина власника друкарні.

Айюб присвиснув з несподіванки, тоді голосно розреготався від блискавичної зміни думок у голові:

— Я пришлю до її чоловіка твою подружку Луну наступного разу, і ви поквитаетесь.

Фарід також розповів Айюбові про обшуки і про те, що сталося між ним і цим високим чоловіком з блакитними очима, який не знайшов у всій величезній друкарні, серед її машин та документів,

нічого іншого, крім його книжки, щоб накинутися на неї й забрати її. Він не читав її, а тільки почав мацати її аркуші і слухати, як вони шурхотять між його пальцями, а офіцерка, що була з ним, мало не наставила на Фаріда зброю. Книга знову вислизнула з його рук, наче в ній є енергія, природу якої він не відає. Айюб пожартував:

— Справедливо: ти втратив книгу, але здобув жінку!

Потім він запитав його про причини обшуків та про те, що відбувалось у друкарні, але Фарід відповів, повертаючись до чарів своєї ночі за машиною «Гайдельберг 162 XL», словами поета Імру аль-Кейса про «газель, яка вполувала моє серце і втекла».

Тим часом у дверях з'явилася Луна. Вона легенько поплескала Фаріда по щоці, скуйовдила йому волосся, назвала своїм прекрасним поетом і сказала, копіюючи його високо підняті брови й надуті губи, що він подобається їй більше, коли має похмурий і серйозний вигляд. Її справжнє ім'я було Роксана, це Айюб назвав її Луна: він завжди давав дівчатам прості імена, не більше двох складів. Вона прибула з Молдови рейсом «Middle East Airlines» з Бухареста разом з десятьма іншими дівчатами. Це була найбільша угода, яку Айюб уклав за весь цей час у своїй професії. Дівчата розподілилися по клубах, а собі він залишив чотирьох, серед яких і Луну. Її дитинство було бідним, вона ходила до школи пішки з маленької ферми свого батька в Молдові. Батько працював там один, відволікаючись від туги за померлою дружиною на старий трактор, що вивергав чорний дим з високої труби, схожої на пароплавну. А коли фермер уже не зміг дбати про своїх чотирьох дітей, то продав землю й замкнувся в будинку, де пив дешеву горілку і плакав. Роксана втекла до міста, вступила в інститут мистецтв, де вчилася вдень, а вночі працювала в ресторанах, доки їй не зустрівся цей люб'язний ліванець, Айюб, який знав, як поводитися з дівчатами, і був щедрим із ними в ресторані. Він запропонував їй роботу в Бейруті чесно:

— Ти будеш сама собі хазяйкою, сидітимеш із клієнтами. Вони будуть випивати, але ти не питимеш. Якщо ти цнотлива, то повернешся додому цнотливою, якщо захочеш.

Вона не була цнотлива. Через тиждень після прибуття до румунської столиці пішла з подругою на дискотеку, де компанія молодих людей почала переморгуватися з дівчиною, що недавно приїхала з села, і пригощати її випивкою. Вона не опиралася першій

же пропозиції піднятися в спальню на горішньому поверсі, де залишила кілька краплинок крові на простирадлах і кілька сльозинок радості й журби водночас на подушці, коли прокинулася від свого сп'яніння.

У Бейруті вона не пила, домовляючись про побачення з чоловіками. Збирала гроші, але ще не вирішила, що робитиме з ними. Айюб став для неї наче старший брат. Він скористався її приходом і тим, що вона зайнялася Фарідом, щоб нарешті взятися до справ клубу, перші відвідувачі якого вже почали сходитися. Луна сиділа поряд зі «своїм поетом», але скоро покинула його на запрошення двох чоловіків, що ввійшли в клуб, обговорюючи сутички в столиці, число вбитих і те, як медіа завжди спочатку повідомляють про невелике число жертв, а потім воно починає рости:

— Закладаюся, що вбитих буде вже двадцять, не рахуючи поранених! — сказав один із них.

А другий покликав Луну на ім'я.

Вони знали, що хлопець поряд з нею — не той клієнт, який зможе взяти на себе її турботи. Цього разу Фарід Абу Шаар не відчув ревності, та й у нього не було на таке прав, хоча раніше вони дошкуляли йому щоразу, коли Луна сиділа з якимось чоловіком і явно призначала тому побачення поза своєю робочою зміною в одній з кімнат готелю. Проте в цей вечір Фарід відчував, що не може зрадити Персефоні Мелькі. Він заплющував очі, щоб знову відчути її запах — запах принцеси, яка прокидається зі сну.

Між Абдаллою та Персефоною все зійшло нанівець від самого початку, під час тижня музики на Дунаї — цю ріку вони обрали для свого медового місяця. Персефона спланувала всі деталі разом з туристичним агентством. У понеділок, у їхню першу шлюбну ніч у готелі «Коринтія» у Будапешті, Абдалла поведився недоладно: наполог вимкнути все світло й закрити штори, а потім у нього почалася болюча судома в плечі, і він відвернувся. У вівторок настрої Персефони трохи покращився на концерті симфонічного оркестру, який виконував сонату Бели Бартока і вальс «Ранкове листя» Йоганна Штрауса в Будаїській фортеці. У той вечір Абдалла спробував дати їй компенсацію, хекаючи і подвоюючи старання в ліжку, але наступного дня, коли вони повернулися з концерту Дворжака у філармонії в Братиславі, Абдалла з порога заявив, що йому необхідно поспати. У четвер він без жодного задоволення супроводжував дружину на «Весілля Фігаро» у віденській опері й покинув її, коли вони повернулися: вона сама піднялася в номер готелю, а він сів у зручне шкіряне крісло у фое порозгадувати кросворди, складені Мішелем Лакло для французької газети «Le Figaro», кілька номерів якого в нього було з собою. Він не став її будити, коли зайшов у номер уже після півночі. Персефона відчула, що він прийшов, але воліла вдати, ніби спить, щоб знову не зіткнутися з його апатією в ліжку. У неділю вранці вона сама пішла послухати «Урочисту месу» Бетховена, і там, коли вона вдивлялася в обличчя вродливих чоловіків, які благоговійно слухали службу в Зальцбурзькому соборі, вона переконалася, що її шлюб з Абдаллою — не найкраще з того, що траплялося з нею в житті. Вони повернулися в понеділок до Бейрута в поважній мовчанці.

Звістка про її вагітність трохи пожвавила його запал, він почав побатьківськи обіймати її, тримати за руку і торкатися її волосся, навіть на людях. Але коли в неї почав більшати живіт, а лікар повідомив, що вона чекає близнят, Абдалла знову віддалився від неї, то кажучи, що застудився і не хоче її заразити, то що клопоти в друкарні та борги геть знесли його. Вона поверталася до нього спиною, повністю поринувши в турботи вагітності на цілі місяці, але потім той вибух

поставив її перед імовірністю, що Абдалла помре, — це явно читалось у перші два дні на обличчях лікарів та медсестер. Вона все ще тривожилася, навіть коли з'явилася надія на його одужання: Абдалла залишався в комі, тільки слабка ниточка пов'язувала його з життям, доки він нарешті не пішов на поправку і його не перевезли додому, в кімнату для гостей.

Лікар сказав, що спокійний за його одужання, але попросив його дружину перевірити Абдаллу «в ліжку», як він це назвав. Вона нишком увійшла до його кімнати вночі, коли її охопило безсоння. Він легенько хропів, поринувши в глибокий сон. Тоді вона повільно прослизнула в його постіль і тихенько наблизилася до нього, торкнувшись зі спини. Абдалла поворухнувся, коли вона спробувала обійняти його, а тоді схопився, наче його вжалила змія, і почав викрикувати вві сні нерозбірливі слова. Коли він прокинувся і зрозумів, що відбувається, то сів на ліжку й відвернувся від неї, соромлячись своєї реакції.

Вона вийшла з кімнати і стала бранкою його ран, спотвореного обличчя, відкритого поранення на голові, його плеча, нашпигованого залізом. Вона вважала, що він соромиться своєї зовнішності і через це не підходить до неї, а лише роздивляється здалеку. Вона бачила його в дзеркалі. Коли вони опинялися вдвох у домі, вона помічала його в одному з дзеркал, які розвісила всюди: він дивився на неї з сумішню цікавості і бажання, так, наче він не знав її, а вона не знала його і наче її присутність тут його дивувала. Він знаходив її, коли вона, напівоголена, розчісувала волосся, і проходив у неї за спиною чи то випадково, чи то навмисно. Вона точно знала, що він прочиняє двері її спальні кожного ранку на маленьку щілину, перед тим як спуститись у свій кабінет, і дивиться на неї в ліжку, зморену ранковим сном. Потім він встановив камери спостереження в друкарні й наполіг на ще одній у вітальні з тим, щоб, як він сказав, мати змогу викрити крадіжку або її спробу. Персефона накривала камеру чорною ганчіркою, а Абдалла її прибирав. Коли вона виходила зі своєї кімнати в прозорій нічній сорочці з відкритими плечима, то не знала, чи дивитися на камеру, чи вдавати, що її немає.

Вона жаліла Абдаллу, який, вона гадала, мав бажання, але не міг його реалізувати, тому лише всміхнулася, коли свекруха натякнула їй, що їм у сім'ї потрібен «маленький хлопчик». Вона не бачила виходу, тож учила своїх доньок музики й малювання мультяшних фігур, а під її очима

почали залягати темні кола, які вона приховувала за допомогою ранкового крему. Ніч була її боротьбою. Вона не спала, жалілася на запахи та комарів, але ніхто не поділяв цих її скарг. У довгі вільні години вона читала про злочини і вправлялася в умінні розгадувати їхні загадки. Вона швидко вловлювала знаки, які приводили до підозрюваного. Так тривало доти, доки в глухій стіні перед нею не прочинилося вікно.

Це почалося тоді, коли хлопець із червоним зошитом прийшов у кабінет Абдалли, а вона запитала про чоловіка в клубі, і їй відповіли, що його там немає. Це була проста послідовність, яку вона неодноразово проходила раніше: вона запитувала, куди він піде після роботи в друкарні, потім телефонувала йому і не знаходила. Стеження за чоловіком стало її розважати: її захоплювала думка, що він бреше, і нестерпно хотілося заскочити його на місці злочину. Разом з одужанням у нього змінився графік і розпорядок дня. Тепер він затримувався десь увечері й годинами був відсутній у друкарні впродовж робочого дня. Вона намовила Сабін та Ніколь, щоб ті заговорили його, а сама дісталася до його телефона, і виявилось, що пристрій заблокований. Вона нарешті відкрила очі на його зовнішній вигляд і побачила, що він почав користуватися парфумами — він, чоловік, який, долаючи сором'язливість, зізнався їй колись, що йому більше до вподоби природний запах людського тіла. Це був аромат, який Персефона добре знала, — «Фаренгейт» від Крістіана Діора. Одного разу він забув свій телефон на маленькому столику у вітальні, а вона взяла його і швидко переглянула контакти. Посмішка з'явилася на її обличчі, коли вона знайшла там жіночі імена: Нанетт, Фаріда, а ще дивні місця на кшталт «Голден Шор» чи «Лос Латинос» і зашифровані есемески про таємні побачення. Вона впевнилась у своїх здогадах, коли він нетерпляче піднявся, щоб забрати телефон назад. Ну а до неї повернулася наснага до життя. Вона знову почала ходити на буябес щочетверга, згадала своїх подруг, з якими довго не спілкувалася. Виявила, що він зустрічається з іншими жінками, що він видужав, і зраділа цьому відкриттю, адже не хотіла, щоб він був імпотентом. І вона нарешті звільнилася з власного полону — полону жалю до нього.

Після палкої ночі в друкарні її розбудив голос Ніколь, яка жалілась і плакала, що Сабін забрала її стрічку для волосся, а Флер намагалася її

заспокоїти. Але Персефона лише підібгала коліна до грудей і проспала до обіду. Коли вона прокинулася і, як завжди, сіла на ліжку, то відчула, що запах ночі розвіявся. Вона побачила чорнило на пальцях правої руки, наче вмочила їх у чорнильницю. Вона замастилася фарбою в темряві минулої ночі між машинами й залишила чорні розкидані сліди на подушці. Коли вона мила руки, то в дзеркалі побачила дві маленькі синюваті плямки на шиї — сліди укусів і нічної пристрасті. Вона байдуже стонула плечима, прийняла душ і цілу годину ретельно фарбувала нігті на руках та ногах. Потім дістала чорний шарф, який елегантно пов'язала навколо шиї, щоб приховати сліди. Цей шарф дуже личив до її вишуканої бавовняної сукні червоного кольору з відкритою спиною, одягнути яку до цього дня в неї не вистачало сміливості. Вона одягла плаття, а потім зручно влаштувалася на своїй звичній софі, читаючи «Туман на мосту Тольбіак», з насолодою курячи і спираючись ліктем на залізні ґрати балкону.

Персефона та Абдалла пообідали разом: Дудуль випив вина в обід, що було для нього рідкістю, а Персефона з апетитом з'їла улюблену страву Флер — морепродукти по-антильськи. Потім, заявивши, що їй жарко, вона зняла шарф, не переймаючись слідами на шиї. Але Абдалла тільки сказав, що її сукня дуже гарна і він не бачив, щоб вона вдягала її раніше. Персефона відповіла, що дійсно вперше вдягла цю сукню, куплену під час медового місяця.

Після обіду вона повернулася у свою кімнату, подивилася на себе в дзеркало і лишилася задоволена своїм обличчям: воно було ясне і свіже, а нічні сліди зникли з шиї. Вона вирішила зайнятися тим, у чому відмовляла собі до сьогодні: віддатися в надійні руки косметолога, зробити живильні маски для шкіри, стежити за харчуванням, займатися спортом і рештою подібних речей.

Перший обшук не зупинив роботу, оскільки по обіді в той же день пронеслися новини, що поліція навідалася також в інші друкарні в Бейруті, а не обмежилася лише тією, що належала братам Карамам. Спеціалісти з друку на «Гайдельбергу», довірені особи сім'ї ас-Садіків, продовжували приходити об одинадцятій вечора щочетверга, і їх зустрічав майстер Аніс. Вони приходили в спортивному взутті, ніколи не усміхались і приносили з собою сумки з усім необхідним. Працювали мовчки й невтомно, а якщо радились один з одним, то притишено. Майстер Аніс не знав їхніх імен через їхню стриманість у розмовах. Вони не поставили йому жодного особистого запитання. Він приносив їм папір зі сховку, і коли вони приходили, то змушували машину годинами видавати на-гора євро, надруковані з обох боків аркуша, так що залишалося тільки розрізати їх, стерти програму друку з пам'яті машини та повернути всі налаштування, які в ній були перед цим, щоб інші працівники вдень не здогадалися, що «Гайдельберг» працювала вночі. На світанку вони виносили підроблену готівку в п'ятдесяти пачках по сто тисяч євро кожна в маленьку вантажівку, яку паркували з чорного ходу, де чергував нічний сторож. Вони прощалися з ним обіймами й поцілунками та зверталися до нього «brate Ваджігу», і це було єдине вираження емоцій від них за всю ніч роботи. Потім вони їхали, щоб передати свій вантаж в інші руки, котрі знають, як відправити його у світ, а в друкарні не залишалося жодного сліду нічної роботи, як і в Лівані — жодного сліду цих банкнот.

Абдалла ж не міг зупинитись і пустився берега. Він захопився вином і став колекціонувати пляшки «Château Lafite Rothschild» будь-якого віку. Він також почав переговори щодо купівлі двох чистокровних арабських скакунів в одного британця, сподіваючись таким чином відновити спадщину родини своєї бабусі. Він намагався купити мовчання своєї дружини в день її народження і подарував їй каблучку ювелірного дому «Chopard». Сказав, що діамант для неї добули зі стародавньої індійської шахти, а яскравий рубін у формі серця — з долини Могоу. Самі камені були вправлені в рожеве золото. Він придбав «Porsche Panamera Turbo S» і водив його (а водій сидів

поруч) із шаленою швидкістю, повертаючись на світанку з «Casino du Liban» куди привела його пристрасть до азартних ігор. Спочатку він сидів за ігровими автоматами, потім перейшов за стіл для блекджеку, а звідти — до класичної рулетки. Захмелілий від постійних лестощів його геніальному вмінню передбачити шанси на удачу, він наполегливо залишався один за тим самим столом, привертаючи увагу гравців тим, як розподіляє ставки. Але щоразу, як він наближався до виграшної комбінації, адміністрація закладу змінювала круп'є, усі його розрахунки провалювались і він мав починати спочатку.

Абдалла біг наввипередки з часом, але кінець не забарився і наздогнав його, коли за другим обшуком та появою слідчого стало зрозуміло, що справа серйозна. Багато хто в друкарні не надав значення книжці, яку так швидко забрали зі столу Абу Шаара, і не збагнув сенсу цього стрімкого візиту. Проте родина ас-Садіків добре зрозуміла: хоч скільки вони залишалися в тіні і дбали про найменші дрібниці, та знали, що Інтерпол і європейська поліція дуже прагнуть розкрити й зруйнувати мережу, а Центральний банк знає про цю справу, і влада не зможе нехтувати репутацією країни. Хусейн ас-Садік не розкривав своїх джерел, але він не помилився:

— Ніщо не може тривати вічно, — сказав він і додав з розважливістю мудреців: — Вони нічого не мають на нас, ми вийдемо сухими з води. Припинимо друкувати вночі і використовувати фейкові компанії для прикриття — у цьому більше немає сенсу. І подивимося, що буде далі.

Іншими словами, Абу Хусейн збирався перейти до інших справ: контрабанди діамантів або зброї. У друкарні не залишилося нічого від родини ас-Садіків, крім нічного сторожа, який продовжував зберігати пильність. Його прискіпливість тільки зросла, щоб на власні очі бачити, чи все повернулося на круги своя. Він виконав свою місію, доповівши Хусейнові ас-Садіку, що він побачив у друкарні вночі, і той подзвонив Лутфі Караму, щоб розповісти подробиці.

Лутфі й сам схилився до думки, що трапився якийсь внутрішній ексцес, і він не довіряв синовій дружині. Він сидів у своєму кріслі і нервово бив палицею по підлозі кабінету, чекаючи, поки від Абдалли вийде працівниця, розмова з якою затяглась, а потім запитав його прямо:

— Ти казав своїй дружині, чим ми тут займаємося?

Абдалла заперечив і нагадав батькові, що той питає про це вже втретє. Лутфі підвищив голос:

— Добре, тоді звідки вона знає, що вночі ми зустрічаємося з чоловіком із високим, як у жінки, голосом? Вона що, спускається в друкарню вночі? Чи, може, ці трикляті двері між верхнім і нижнім поверхами були відчинені весь цей час?

Лутфі говорив дедалі голосніше, Абдалла почав затинатись у відповідь. Його батько замовк, коли елегантно вдягнений чоловік увійшов в офіс і приніс папку. Він витяг з неї папери й передав їх Абдаллі, якого Лутфі запитав, що це за документи.

— Поновлення страхового договору на «Гайдельберг», на друкарню і на будинок з Середземноморською страховою компанією. Це та, власник якої Селім Мелькі, брат Персо, — сказав він так, ніби відповідав на звинувачення батька.

Коли працівник страхової компанії вийшов, Лутфі Карам попросив в Абдалли поглянути на договір. Він поринув в уважне читання, а потім наказав зробити копію, яку він візьме з собою, після чого знову повернувся до своїх запитань:

— А чому твоя дружина кричала, коли поліція прийшла сюди вперше?

— Хотіла знати, чому нас обшукують. Вона стала трохи нервова останнім часом.

— І тому розбила ту сувенірну кулю, на друзки якої я наступив? — після короткої мовчанки Лутфі завдав вирішального удару: — Чому ви не розлучитесь? Я знаю одного тямущого адвоката, який має гарну практику в усіх цих релігійних судах. Він каже, що зараз анулювання шлюбу в маронітів стало простішим.

На обличчі Абдалли проступило здивування від такої пропозиції батька:

— Розлучимося? Навіщо? Я кохаю свою дружину.

Він заперечував усі розмови про його конфлікт із Персефоною.

— Якщо між вами така згода, чому ви не народите сина?

Лутфі показав рукою на фото свого діда на стіні, засновника друкарні. Тонкі вуса і ковбойський капелюх. Лутфі досі не пощастило мати онука, який був би названий на його честь.

Нарешті Лутфі перейшов до суті справи:

— Є одна людина, яка не повинна бути в друкарні вночі, але залишилася працювати до самого сходу сонця.

— Коректор? Він попросив у мене дозволу залишитися на ніч, щоб закінчити редагувати телефонний довідник.

— Це отой хлопець із високими бровами?

— Так.

— Хто його найняв? Ти?

— Нам потрібен був коректор, і він нагодився якраз вчасно.

— Він мені не подобається. Я застав його тут після першого обшуку, він був сам у друкарні і сказав мені, що піде до Головного управління внутрішньої безпеки. Скаржився, що загубив цінний для нього рукопис. А тепер ще й проводить ночі в друкарні?

Те, що Лутфі Карам прийшов сказати синові, застрягло в його горлі, і він не міг знайти достатньо зрозумілого натяку, тому поцікавився, коли мав іти:

— Він залишився тут, щоб редагувати?

— Так він мені сказав.

— Подивися записи з камер відеоспостереження за минулу ніч, щоб перевірити, чим насправді він займався.

— Навіщо?

— Абу Алі, сторож, сказав, що його поведінка була підозріла, — і Лутфі повторив: — Подивися записи за ніч, перевір усі камери. Не забудь.

Це був максимум того, що він міг зробити, аби якось напоумити сина. У душі він проклинав цього коректора. Він вважав, що Фарід спустився з того самого села, з якого приходили всі ті працівники-мароніти, тож у кінці, виходячи з дверей офісу, Лутфі запитав себе: «І звідки він тут узявся? — і додав: — У будь-якому разі він за все заплатить».

31

У Фаріда рано з'явилися сумніви щодо його походження. Якось, коли йому було вісім, він пішов зі своїм другом з церковного двору провідати його бабусю в темній кімнаті з низькою стелею. Вона давала його приятелю гроші вранці по неділях, якщо він дозволяв їй зацілувати його. Вона запитала про ім'я його друга, ім'я його батька та дідуся, аж доки не виявила неув'язку з іменами мешканців села, повторила їх усі і звернулася до Фаріда, чи то питаючи його, чи стверджуючи:

— О, то ви... із джалабу?

Фарід не зрозумів одразу, що вона має на увазі, але відчув, що це слово образливе. Це слово повторювали щоразу, коли вихваляли його родину і знали, що він чує це, або коли запитували його, наприклад, про спорідненість з тим-то й тим-то з роду Абу Шаар, і Фарід просто говорив, що носіїв цього прізвища багато і вони розвіяні по всьому білому світу. Він знову згадав про це все, коли був на похоронах батька. Сидів у передньому ряду поряд зі своїми двома братами в холодний день і слухав священника, який у проповіді ніяк не міг знайти чогось, що б пов'язало простого перукаря з Форн аш-Шеббаку з видатними діяннями представників цього роду на батьківщині і чужині.

Сумніви повернулися до Фаріда. Він відкрив словник «Тадж аль-арус» і прочитав там: «Джалаб — приведені коні, верблюди, вівці, а також речі й полонені». Потім він узяв словники «Лісан аль-араб» і навіть «Мухтар ас-сихах», і перед ним вималювалася картина: стадо кіз, до якого дорогою примкнуло й інше «поголів'я», а також заблудлі чи куплені іншими пастухами «голови», і серед цих «голів» можливо, були його батько та дід.

Він розпитував матір, і вона відповідала різко й гучно, що було зовсім не схоже на її звичну спокійну манеру говорити. Вона заперечила всі побрехеньки й розповіла йому речі, яких він раніше не чув. Старий дядько, що володів половиною земель у селі, мав двох дружин, та обидві померли раніше за нього і не залишили йому спадкоємця. Усе його майно перейшло родичам, які вели довгий спір і

намагалися позбавити «твого прадіда» його частки, вигадуючи про нього всілякі небилиці, а також перешкодили внесенню його імені в реєстр членів родини Абу Шаар, коли французи проводили перепис населення. Після цього тривалого конфлікту він отримав тільки «наш будинок» у селі та землю навколо нього. Фарід знав свого батька Халіма і трохи дідуся Саїда, який садовив його на коліна на балконі будинку, колов для нього горішки і чистив їх своїми грубими пальцями, пророкуючи йому геніальність. Тоді він запитав у матері, як звали цього прадіда, і вона відказала, що не знає, а насамкінець закликала його перестати копирсатись у цих «старих історіях».

На якийсь час Фарід заспокоївся щодо свого походження, аж доки викладач сучасної історії Лівану в університеті не сказав йому, що знайшов історію роду Абу Шаар, записану від руки, і дав рекомендаційний лист, із яким Фарід прийшов до Інституту східних літератур, де його зустрів монах-єзуїт, що пошепки привітався і провів його на нижній поверх. Вони дійшли до просторої зали, в якій розташовувалася стара єзуїтська друкарня. Фарід запитав, чи досі зберігаються в них старі друкарські апарати. Його супутник відповів, що докладно вивчав цю тему і переконався з листування, що турецькі солдати конфіскували друкарню й відправили в Дамаск, а також сказав, що він надібав щоденник сирійського монаха, який розповідає на одній сторінці: люди говорили, начебто католицьку друкарню вивезли в Дамаск, але насправді цього не сталося: «Ми чекали її, але вона так і не приїхала». Єзуїти Східного інституту взагалі сумнівалися, що друкарня покинула Бейрут. Попередні працівники розповідали, що бачили деякі машини звідти в одній друкарні в Бейруті, але монахи-єзуїти не надто цікавилися її пошуками, адже отримали пожертвування з Ліона на купівлю нової друкарні.

Монах посадив Фаріда за стіл і поклав перед ним рукопис історії роду Абу Шаар. Письмо було тонке і точне. Фарід два дні підряд обережно гортав сторінки, шукаючи загублене ім'я, і, на його здивування, в генеалогічному дереві родини не було імені його дідуся Саїда, через якого він міг би вийти на прадіда. Родовід був намальований на подвійному аркуші, згорнутому всередині щоденника, у вигляді розлогого дерева, на кожному листку якого були написані тільки імена чоловіків. У корінні вони були арабські й походили з Ємену: Каадан, Джагджаг, Кайс. Далі йшли імена з Тори:

Юсеф, Ібрагім, Муса, Айюб — та імена місцевих святих з Гірського Лівану, такі як Арсеніус, Тобія, Захія, і так аж до сучасних популярних імен типу Рамі та Шаді, навіть Джо та Дейв.

Фарід був дуже розчарований. У глибині душі він волів, щоб цей рукопис ніколи не побачив світу у вигляді надрукованої книги, але він продовжив читати відомості в ньому, наприклад, про обрання Мануеля, одного з нащадків роду, губернатором у місті Сан-Паулу чи про те, як інший Абу Шаар виграв спортивну медаль в п'ятдесятих роках. Нарешті Фарід дійшов до кінця документа, до глави, де автор повідомляв, що записав її на окремому аркуші і повернеться до неї, щоб завершити й додати до книги в той день, коли в рукопису з'явиться перспектива бути опублікованим, а також запевнив, що всі деталі записав за своїм батьком, який їх йому переказав і попросив зберегти в таємниці. Але заради історичної достовірності, істини та свідчення того, як мешканці Гірського Лівану зазнавали голоду та страждань під час Першої світової війни, він структуровано запише цю історію, щоб її легко було читати. У будь-якому разі, він не вказуватиме власних імен, і герої історії залишаться анонімними. Цей вступ був достатньо захопливим, щоб змусити Фаріда прочитати його та переписати від руки в один зі своїх записників.

* * *

У цій главі розповідалося, що одного золотого жовтневого дня з заходом сонця до містечка прийшла жінка — така худа, аж кістки випиналися під шкірою, а за собою вона тягла босоногого хлопчика, прикритого ганчіркою незрозумілого кольору. Здавалося, що його очі ось-ось випадуть з орбіт. Вони прийшли з маленького села в окрузі Гірського Лівану, і коли мати почула, що блокада в долині Бекаа не така сувора, то вибрала дорогу на схід, щоб добути їжу. Виявилось, що жінка та її син вижили, бо дивовижним чином знайшли на віддаленому схилі деревце гірської яблуні, яка плодоносила восени. Вони годувалися маленькими кислими плодами, аж доки не дійшли до найвищого будинку в західній частині містечка. Родина, що жила в цьому будинку, нагодувала їх, одягла та поселила в себе з милосердя та співчуття. Проте для жінки перебування в цьому домі не протривало довго: хазяйка дому знайшла її при останньому подиху, коли вона

трималася рукою за сина. Вона померла так, наче передала його в надійні руки й могла нарешті спочити.

Виявилося, що люди, які їх прихистили, були культурні та виховані. Вони лише запитали імена жінки та хлопчика і, щоб не поставити її в незручне становище, не питали ні про сім'ю, ні про те, звідки вони прийшли. Тож вона пішла з життя, залишивши чотирирічного хлопчика, який умів вимовляти, затинаючись, лише кілька незв'язних слів. З плином часу та турботою до нього повернулося здоров'я, він подружився з дітьми цього дому і пішов з ними до школи в місті Захле, де його записали під прізвиськом його нової родини — Абу Шаар.

Через кілька місяців після закінчення війни та розміщення французької армії в долині Бекаа до містечка прибув чоловік верхи на мулі. Він продавав прянощі, запах яких усюди з'являвся раніше за нього. Він зупинився в тіні падуба на площі, де зібралося кілька покупців, і запитав їх про жінку з сином, що проходили тут у роки голоду. Він не сказав, які стосунки чи спорідненість їх пов'язують, боячись, що буде змушений узяти на себе дитину, але родина, яка прийняла їх, полюбила хлопчика і не тільки не збиралася позбутися його, а й дала йому своє прізвище. Важливим було те, що продавець прянощів повідомив: село, з якого прийшла ця жінка, стало пустою, і ніхто з тієї жменьки мешканців, яким вдалося вижити, не повернувся туди. Потім він розповів трохи більше про саму жінку. Вона домовилася зі своїм чоловіком, що вони тікатимуть із села в різних напрямках. Вона взяла одного сина і пішла на схід, а він узяв другого сина й доньку і спустився з ними до Бейрута, де вони побиралися на вулицях, але не витримали і померли від голоду. Їх поховали з багатьма іншими жебраками: закопали в спільній широкій могилі неподалік стайні, куди клали тіла так, як знаходили на дорогах, — не миючи, не обгортаючи саваном, одне на одне. Власник мула закінчив свою історію й пішов з містечка, і потому його більше ніхто не бачив. Він так і не пояснив, що пов'язувало його з цією сім'єю чи цим селом, яке виморив голод. А хлопчик виріс під крилом родини, яка дала йому домівку і додала його ім'я до своїх синів. Він одружився і мав одного сина, успадкував будинок, у якому мешкав, і не знав ані свого походження, ані імені матері, ані справжнього прізвища.

Фарід вирішив, що дізнався все, що міг і хотів знати про своє минуле.

Абдалла замкнув двері офісу зсередини, коли працівники пішли, і почав переглядати відеозаписи за останні дні. Він розумів, що на нього чекають довгі нічні години, записані на камерах, темрява і розсіяні цятки світла. Він перемотав відео вперед, доки перед ним не з'явилася лампа, що світилась і окреслювала коло навколо столу коректора арабської мови, котрий, як і обіцяв, схилився над товстим стосом коректури. Абдалла перемотав відео ще швидше: ніч довга, а на зображенні не було нікого, крім Фаріда, що сидів спиною до камери. Жодного руху, крім рухів його правої руки, що тримала ручку. Абдалла був спантеличений тим, як передивитися все: так, він знайшов відео з коректором, але не знав, що саме шукає.

Саме Хусейн ас-Садік наполіг на встановленні повної системи камер цілодобового відеоспостереження. Камера коло зовнішнього входу виходила на дорогу, що йшла вгору від вулиці з ресторанами й клубами до друкарні. Це була саме та дорога, яку потрібно було додатково освітлювати вночі. На території, яку охоплювала камера в жакарандовому саду, нічого не відбувалось, але вони вважали, що вона зареєструє проникнення з метою крадіжки, якщо таке трапиться. Ще одна камера була в задньому підвалі. Її встановили, коли майстра Аніса не було, і як тільки він про неї дізнався, то нашепотів Абдаллі на вухо поважні заперечення проти неї там, тому Абдалла викликав майстра, який її демонтував. Інша камера охоплювала нову машину «Гайдельберг» і все, що відбувалося навколо неї. Ще дві були у великій залі між іншими машинами та працівниками: одна, при вході в будинок, була закріплена на статуї оголеної Венери і показувала Флер, коли та виходила за покупками, а друга була у вітальні. Її зірками були собачка породи мальтійський бішон, що спав на дивані, і Сабін з Ніколь, які, розтягнувшись на підлозі, чубилися через олівці, коли їхньої матері з читанням не було поряд.

Вони домовилися повністю вимикати систему спостереження вночі в четвер, якраз коли приходять двоє спеціалістів від родини ас-Садіків, щоб працювати за машиною «Гайдельберг»: остерігалися, що записи можуть потрапити в чужі руки. І цей крок був слушним, адже під час

першого обшуку слідчі вилучили всі записи й доручили вивчити їх працівникові відділу боротьби з фінансовими злочинами. Спочатку той узявся уважно й ретельно їх переглядати, але коли зрозумів увесь обсяг — тисячі годин, — почав дивитись уривки. Він збагнув, що шукає певну подію, щось про друк фальшивих євро, але не знав достеменно. І взагалі: яким чином зрозуміти, що саме відбувається перед ним на екрані, коли всі машини, як показує камера, монотонно працюють, а їхні оператори змінюють одне одного щодня за розкладом? Ксерокопіювальні апарати далеко, і неможливо розгледіти, що вони друкують. Тож він написав звіт, не зазначивши, що не передивився всіх записів, і таким чином відвів підозри від родини Карамів.

Коли камери були встановлені, Абдалла розважався тим, що дивився за всім навколо: хто приходить, хто теревенить. Він розглядав жінок, знав, хто йде до нього в кабінет, і був готовий до відвідувача. Якось він запитав, чому доставник піци приходив двічі поспіль, і йому пояснили, що двоє дівчат замовили піцу, але кожна хотіла для себе одну цілу, тому він мав повернутись. Але згодом ця гра стала нецікавою: з часом працівники в друкарні зрозуміли, що камери знімають їх цілодобово. Так, любителька літературних цитат поскаржилася, що камера націлена персонально на неї, і це заважає їй працювати. Поведінка працівників стала підкреслено дисциплінованою, а коли щось падало на підлогу чи виникала суперечка, завжди хтось дивився в камеру так, наче очікував реакції людини за нею. Вони почали стежити за тим, що роблять і що говорять, адже багато хто був упевнений, що є також і мікрофони, які передають звук до картинки.

Спочатку Абдалла пробував дивитися, що записала система відеоспостереження, поки його не було, але зрозумів, що це неможливе завдання, тож перестав навіть дивитися на екран перед собою, який за командою можна було розділити на квадрати, що показували записи всіх камер одночасно. Якби працівниця, яку він викликав для певної справи, потай подивилася на екран його комп'ютера, то побачила б, що його весь займає камера, яка знімає, що відбувається в нього вдома у вітальні.

Так камери перестали цікавити його, але батько знову привернув його увагу до них і до коректора, який час від часу щось виправляв

олівцем у паперах перед собою, а потім повертався до звичної пози, аж доки його голова не схилилася вперед, а рука перестала рухатися, наче він заснув сидячи. Абдалла знову перемотав запис, аж тут з'явилася нова дійова особа. Це була Персефона. Ось вона ступає у світлове коло, тримаючи взуття в руці. Абдалла стрепенувся і пересвідчився, що він в офісі сам. Його серце калатало в грудях, він прикрив рот рукою, а вказівним пальцем натис на паузу. Потім знов увімкнув відео, зупинив його ще раз і перемотав назад, щоб нічого не пропустити. Персефона поводитися впевнено. Вона поспішала спуститися вночі, щоб зустрітися з тим чоловіком. Можливо, вони попередньо домовилися про побачення. Так, він домовився з нею до того, як попросити дозволу залишитися на ніч у друкарні. Вона стоїть навпроти нього, а він не ворухиться і сидить спокійно. Вона дивляється в нього й усміхається. Він робить рух, ніби прокинувся, а вона відсуває купу папок — деякі впали дотолу — і жартівливо тягне до себе аркуші телефонного довідника, наче дає таким чином зрозуміти, що робоча зміна для редагування скінчилася. Абу Шаар підвівся з крісла, обійшов навколо столу, йдучи до неї, а вона захоплено дивилася на нього, аж раптом екран перед Абдаллою потемнів. Він спробував перемотати запис назад, не розуміючи, як згасло світло. З легких проблисків у темряві можна було зрозуміти, що відбувалося між ними, наче спостерігаючи за грою тіней. Два тіла сплелись, і їхнє відображення заломилося над апаратом для переплітання та різання паперу і впало на кам'яну стіну, поки дві тіні дивним чином не зникли і на екрані знову запанувала темрява. Він продовжив дивитися, перемотував уперед, засапуючись, але зображення залишалося безпросвітно чорним, доки перші промені світанку не проникли всередину друкарні. Зайнявся день, і працівники почали сходитися на ранкову зміну.

Абдалла скопіював ті кілька хвилин, на яких Персефона прийшла і наблизилася до столу коректора, що сидів навпроти неї й не обернувся, щоб Абдалла міг побачити його обличчя. Він зберіг цю частину на флешку, яка містила його найприватніші матеріали: звіти лікарів про численні хірургічні операції, результати регулярних медичних обстежень, документи про фінансові перекази, які він уже два роки щотижня отримував від «Металургійної компанії ас-Садіка» в Кот-д'Івуарі, фото його дочок Ніколь та Сабін у різні миті їхнього

дитинства аж до тієї, де вони вчаться кататися на велосипеді; фото справжньої банкноти у двадцять євро і її фальшивої копії, надрукованої на верстаті «Гайдельберг»; цифрові світлини високої точності з чоловіками та жінками з його родини від початку двадцятого століття, а також фото олійних полотен і статуєток, які він тримав у своєму домі; зашифрований список дівчат, з якими він зустрічався за гроші, з оцінкою кожної з них, написаною спеціальною зашифрованою мовою, яку ніхто, крім нього, не розумів.

Він видалив усі збережені записи з восьми камер і вирішив попросити електрика на наступний день у друкарні демонтувати систему відеоспостереження повністю й покласти камери на склад. Він поговорить з батьком про цього коректора. Шкода буде його звільняти, адже всі бачили, що той бездоганно виконував роботу і ніколи не мав навіть найдрібнішого зауваження, але завтра ж Абдалла почне шукати йому заміну. Може, він її вже знайшов: кілька днів тому приходив один студент, який сказав, що має диплом з арабської мови з відзнакою, і запропонував свої послуги. Він не сподобався Абдаллі, бо весь час моргав і балакав без упину. Студент сказав, хоч його і не питали, що, на відміну від інших, знає, як працювати з комп'ютером, наче натякав на Фаріда Абу Шаара. Але, можливо, колись доведеться до нього звернутися, тому Абдалла записав його номер.

Абдалла заховав флешку в надійному місці і відтягнув підтяжки вперед великими пальцями. Перед його очима знову з'явилася Персефона, як він бачив її за обідом, — уперше за багато часу в тому вигляді, який йому подобається в жінках: зваблива у своїй червоній сукні та чорному шарфі.

Увечері він прийняв душ, використав легкий одеколон, почекав, прислухаючись, доки вона зайде до своєї кімнати і засне, а потім вийшов зі своєї спальні до вітальні й трохи відчинив двері в її кімнату. Вона не ворухнулася, тож він зайшов усередину і рушив до її ліжка. Він був збуджений, а серце калатало в грудях сильніше, ніж зазвичай, ніби він уперше має торкнутися жінки.

Фарід Абу Шаар повернувся наступного дня, кинув погляд на вікно Персефони і пройшов повз кабінет Абдалли, не зупинившись і не обернувшись. Він не боявся протистояння і був готовий прийняти будь-яке покарання, чекаючи сварки та звинувачень, на які в нього не було відповідей. Усі почують крик, і його таємницю буде розкрито. Він відчував, що йому залишилося працювати в друкарні лічені дні. Любителька цитат написала на своїй зеленій дошці вираз, не вказавши автора: «Кохання — це полювання з висоти», і обернулася в його бік, коли він увійшов. Йому здавалося, що вона дивиться на нього і знає, що відбулося. Він також чекав великої сутички зі старим чоловіком із ціпком, який завжди пхав свого носа в чужі справи. Але він не очікував, що прийдуть двоє офіцерів із сил внутрішньої безпеки і скажуть йому йти за ними, якраз коли він схилився над коректурою журналу, редагування якого відкладав, «Бейрут уночі», з такими заголовками: «Невдала пластика спотворила обличчя Джекі: співачка припиняє кар'єру», «Бійка між дружиною і коханкою в дорогому ресторані». Він запитав їх про причину візиту, і один дістав повістку на ім'я «Фаріда Халіма Абу Шаара, 1980 року народження...»

— Це ти, правильно?

«...щоб дати свідчення в Головному управлінні внутрішньої безпеки».

Він не міг пригадати нічого скоєного, крім того, що трапилося між ним і Персефоною вночі. Офіцери вдали, що не знають, у якій справі його викликають, і мовчали всю дорогу до відділка, навіть посеред дорожнього затору.

В управлінні він зустрівся з двома чоловіками, яких знав: полковником Хатумом, головою бюро, та слідчим-іноземцем високого зросту. Він старався, як міг, говорити англійською з Йоопом Ван де Клерком.

— Ти знаєш, чому тебе викликали?

— Ні.

Здавалося, що Фарід говорить правду.

— Що це?

— Це моя книга. Ви вже закінчили з нею? — сказав він з тугою в голосі.

— Ще ні.

Нідерландець відповів дещо насмішкувато, витягнув купюру у двадцять євро, поклав її на книжку і підсунув до Фаріда:

— Подивися добре!

Фарід вирішив, що це якийсь новий жарт, узяв книгу, переконався, що з її сторінками все як належить, але де Клерк швидко забрав книгу й купюру і пояснив суть справи:

— Послухай, деякі бейрутські друкарні серйозно підозрюються в підробці єдиної європейської валюти нового зразка номіналом у двадцять євро і введення фальшивих купюр у мережу дистриб'юторів в Африці та Латинській Америці, а віднедавна і в Середній Азії. Наскільки нам відомо, в Афганістані. Було проведено обшук усіх друкарень, здатних на сучасний друк такого рівня, але докази не знаходилися, доки ми випадково не натрапили на твою книжку.

Тут втрутився ліванський полковник:

— Ми почали цікавитися тобою після того, як ти прийшов сюди по свій зошит, пам'ятаєш?

Хтось захопив життя Фаріда Абу Шаара, грався з ним без дозволу так, наче це загальна власність. Це почалося в ту мить, коли він зайшов у «Друкарню братів Карамів», у день, коли сонце зникло за мінаретами Блакитної мечеті.

— Як мій зошит і книжка пов'язані з підробкою валюти? Я зовсім не розбираюсь у друці, я прийшов у друкарню випадково, і взагалі, я просто коректор.

— Так, але ця твоя книга надрукована на термографічному папері TP 250, вага 120 грамів, що складається на чверть з льону і на три чверті з бавовни й повністю відповідає стандартам ISO з ваги та цупкості: його можна торкатись і гортати тисячі разів, а він не псуватиметься.

Фарід звернув увагу, що папір у його книжці товстий, не такий, як зазвичай використовують для книгодруку.

— Невже ти не розумієш? Це той самий папір для євро. Сьогодні існують способи, які дозволяють встановити склад паперу з абсолютною точністю! — різко мовив нідерландець, знову підсунувши

йому фінські двадцять євро, які покрутилися світом, щоб повернутися в Бейрут у його валізі.

Тепер уже Фарід торкнувся банкноти, а другою рукою потягнувся до своєї книги, що лежала перед Йоопом Ван де Клерком, і почав порівнювати на дотик папір євро і папір своєї книги. А потім подивився вгору, в обличчя слідчого, як людина, яка спускається в кабіні ліфта і дивиться через скляні двері на тих, хто стоїть на поверсі, де ліфт не зупинився.

Він був готовий протистояти й отримати своє покарання, поки був переконаний: вони привели його, щоб запитати про те, що відбувається між ним і дружиною власника друкарні. Він приготував слова про свободу дій дорослих людей у їхньому житті й цитати з «Пісні Пісень» Соломона про жінку і кохання, але замість цього опинився під зливою питань, поставлених сухою протокольною мовою, а полковник почав записувати його відповіді в журнал показань.

— Де ти надрукував свою книгу?

— Я не друкував її.

— У тебе є інший примірник?

— Ні, у мене був тільки один примірник, який ви забрали.

— Хто його надрукував?

— Я не знаю, знайшов його якимось вранці на столі.

Двоє чоловіків презирнулися.

— Мій рукопис украли, коли я забув його на робочому місці серед паперів.

— Ти вважаєш, що книга була надрукована в «Друкарні братів Карамів»?

— Не знаю.

— Ти бачив такий шрифт і такі друкарські орнаменти в друкарні?

— Я переглядаю тексти до друку. І я не бачив такого шрифту «сулюс», він давно вже не використовується для друкування книжок. Це найкрасивіший і найскладніший арабський шрифт і для письма, і для друку.

— Ти плутаєш слідство і вигадуєш для нас казочки...

— Я нікого не плутаю! Я розповім вам мою історію від самого початку. Я випустився з університету з дипломом з арабської мови та літератури. Мій рукопис коштував мені багатьох днів і ночей без сну, але видавці як один, ніби змовившись, відмовлялися його друкувати. Я

зустрівся десь із двадцятьма, і жоден не взяв на себе труд почитати хоча б рядок з нього. Потім я прийшов у цю друкарню, коли знайшов її назву в довіднику профспілки видавців, тому що її власники також мають дозвіл на видання книжок. Її власник відмовився видавати мою книжку, тож я став тут коректором. Кожного дня я відчував, що працівники переморгуються в мене за спиною, вважаючи мене недоумком. Але мене не цікавить їхня думка, це пусті люди. Хоча вони й працюють зі словом, вони не заслуговують цього, бо підходять до нього з позиції кількості, ваги, грошей. Вони абсолютно помилково належать до країни, яка колись дала світові алфавіт, бо вони це слово оскверняють. Вони бачили, що я завжди ходжу з зошитом і не залишаю його, бо це частина мене; тому дочекалися, поки я забуду його, вкрали його і глузували з мене. Але я знайшов його чарівним чином, надрукованим, у найкращому оформленні на столі перед собою. Хтось змилосердився наді мною молитвами моєї матері...

— Але де решта примірників?

— Я отримав тільки цей, а ви прийшли й забрали його через кілька днів. І поки я не опинився тут, я думав, що якась прихована рука переслідує мою книжку через те, що в ній написано.

Тут де Клерк перебив його питанням:

— А що в ній написано? Поки що ніхто не допоміг мені розібратися, про що ця книжка, — і весело додав: — Сподіваюся, ти не розповідаєш там про підробку валюти?

Відповідь Абу Шаара була доволі туманною:

— Ця книжка виснажила мене ще до того, як я її закінчив, і я не знаю, про що вона.

— Як, навіть ти?

— Я не можу дібрати слова, які б стисло виклали її зміст, ні англійською, ні арабською. Я думаю, що моя рука писала її, а голос, що не належить мені, диктував. І щоразу, коли я читав її, знаходив у ній щось нове, наче цей голос повертався і приносив додаткові сенси. Може, ці сенси і далі множитимуться, навіть якщо ви тримаєте її в себе...

Полковник та нідерландський слідчий обмінялися красномовними поглядами, а Абу Шаар дав собі волю й говорив далі:

— ...у ній дух тих, хто писав до мене: Абу Хаяна ат-Тавхіді, Абдулькадера аль-Джіляні, якого називали «сірим соколом Господа»,

святого Єфрема Сиріна, прозваного арфою Святого Духа, та багатьох інших. Але водночас ця книжка — я сам, і вона не схожа ні на кого, крім мене.

Його урвав полковник Хатум, запитавши, чи є в нього щось, що допоможе слідству, крім оцих нісенітниць, у які неможливо повірити; а коли не почув відповіді, сказав:

— Тебе буде звинувачено в приховуванні інформації та заплутуванні слідства.

— Я отримаю свою книжку назад?

На це питання відповів нідерландський слідчий:

— На жаль, ні. Це вагомий доказ, і вона вирушить зі мною завтра літаком до Амстердама, а звідти до французького міста Ліон. Я знаю там одну жінку арабського походження, можливо, вона ліванка. Вона працює перекладачкою, і її кличуть щоразу, коли французький президент приймає в Єлисейському палаці арабського лідера, який не говорить французькою. Я попрошу її прочитати мені уривки з твоєї книги.

Потім він поділився з полковником Хатумом відчуттям, що цей хлопець абсолютно не винний і хтось просто намагається повісити звинувачення на нього.

Фарід Абу Шаар припускав, що все закінчиться просто розмовою, але полковник покликав двох офіцерів і сказав їм відвести його в приміщення для затриманих при Головному управлінні внутрішньої безпеки й чекати, яке рішення винесе щодо нього суддя, котрий веде слідство.

34

Морозним осіннім ранком 1918 року у вагоні поїзда за 60 кілометрів від Парижа, в лісі, дев'ятеро чоловіків, серед яких троє офіцерів Британського флоту, двоє французьких генералів, німецькі політики з офіцером та генералом флоту підписали договір, щоб покласти край війні, яка тривала вже чотири роки. За одну хвилину до одинадцятої ночі, часу, коли всі бої мали бути припинені, майор американської армії Генрі Гюнтер став останньою жертвою цієї війни. Говорили, що він був уражений дружнім вогнем, бо не послухався наказу припинити стріляти на одному з брустверів союзників. Він був нетверезий і по-своєму святкував закінчення однієї з найкровопролитніших воєн в історії людства.

За два місяці до того Фуад Карам не спав уночі і пробрався за турецькими солдатами в монастир святого Йосифа. Ним оволоділа думка, яка вабила й лякала водночас, і він крутив її так і сяк у голові до ранку. Французи могли прийти в будь-яку хвилину, принаймні так казали офіцери з острова Арвад власникові газети «Аль-Віфак», який винайняв човен, навантажив його тим, чого, на його думку, вони потребували (дівчатами для любовних утіх), і відправив до них. Англійці були на шляху до Дамаска, турки мали відступати, і подекували, що вони вже почали пакувати речі. Фуад зайшов у друкарню навпроти свого будинку вранці, її двері були відчинені навстіж. Там він знайшов розібрані на запчастини апарати та книги, складені в ящики. Він намагався знайти чоловіка, який був тоді з солдатами, але так і не побачив його тієї ночі. Тоді він пішов до єврейського кварталу Ваді Абу Жаміль, до єдиної єврейської друкарні в Бейруті. Він запитав її хазяїна аль-Мазрахі про чоловіка на прізвище аль-Хальвані, який працює в католицькій друкарні. У цій професії всі одне одного знали, а аль-Хальвані був вправним майстром.

— Як же мені його не знати? Я навчив його івриту, а він вирізьбив і відлив літери для цієї друкарні й допоміг мені налаштувати і запустити в роботу друкарські машини.

Невисокий на зріст аль-Мазрахі показав аль-Хальвані, витягнувши вгору руку, наскільки міг. Фуад зрозумів, що цей опис збігається з тим

чоловіком, який супроводжував солдатів.

Він перестрів його по дорозі до його дому в Басті, представився, розповів, звідки він і як знайшов співрозмовника, і швидко перейшов до суті питання:

— Турки відступають, ми маємо випередити їх з друкарнею.

Абдельхамід аль-Хальвані схопив свою феску, яка злетіла з його голови від несподіванки.

— Звідки ти знаєш?

— Я живу навпроти монастиря, я бачив і чув їх уночі!

— Не хочу потрапити під сеферберлік^[15] і бути депортованим. Я ж загину по дорозі!

Спочатку він відмовився і злякався, але Фуад переконав його в тому, що це питання кількох днів:

— А коли езуїти повернуться, вони винагородять нас!

Абдельхамід не повірив у винагороду: надто вже добре він знав монахів-езуїтів. Але той ляпас від турецького офіцера перед сусідами в Басті досі пік йому в грудях. Він вирішив заховатися, доки становище не стане більш зрозумілим.

У цей же день Фуад Карам найняв десятьох носильників з порту, що були без роботи, і домовився зустрітися з ними раннім вечором. Він вів їх вузькими звивистими дорогами, щоб вони не змогли повернутися туди вдень. Ніч була тиха, вони працювали мовчки і згуртовано — по двоє чи навіть по четверо, але не знали, що вони переносять у нічній темряві. Вони зібрали й винесли все до перших променів світла, а Фуад показував їм дорогу до будинку свого брата, який довірив йому ключ перед виїздом в Александрію. Увесь вантаж він звалив усередині і на задньому дворі, захищеному від очей перехожих.

На наступний ранок він відправив свою дружину і сина до родичів. Одного слова від носильників, чи аль-Хальвані, чи просто занадто допитливого нічного очевидця було достатньо, щоб штовхнути його в прірву. Минуло ще два дні, і нічого не відбулося. Проте ввечері на третій день він не на жарт перелякався, коли почув цокіт кінських копит і побачив зі свого вікна до десятка солдатів з підводами. Вони зайшли всередину монастиря, тоді вийшли, голосно сварячись турецькою, а Фуад Карам у цей час втиснувся в стіну своєї спальні. Він пережив найдовші хвилини свого життя, доки почув, як віддаляються

їхні голоси й підводи. Справжнє полегшення він відчув тільки тоді, коли турецький гарнізон був виведений з Бейрута.

6 жовтня 1918 року в порт переможно ввійшли французи. Генеральний штаб на чолі з віце-адміралом Жоржем Варне спробував зійти до натовпу, що вітав їх, але через тисняву в натовпі штабісти мушили повернутися на кораблі. На наступний день, одразу після того, як на берег зійшли солдати, на землю ступили і єзуїти. Вони буквально зістрибнули з кораблів і поспішили оглянути своє майно. Отець Шансель написав листа главі ордену, повідомляючи: «Ми повернули собі більшість із того, що залишили побожним християнським сім'ям, які живуть по сусідству. Будівлі здебільшого в хорошому стані, але все, до чого дотяглася рука турецьких солдатів, понівечене та розграбоване, як-от французька медична школа і католицька друкарня, від якої і сліду не стало: її повантажили на поїзд до Дамаска».

Мешканці Бейрута виходили на вулиці з триколірними французькими прапорами, щоб привітати групу африканських снайперів та «Сирійський корпус», які прибували з Хайфи, а тим часом Абдельхамід аль-Хальвані розшукав Фуада Карама. Вони більше не розглядали думку про винагороду від єзуїтів, а уклали між собою угоду честі, курячи кальян у ресторані «Аль-Бахрі».

Вони вирішили зберегти все в таємниці навіть від своїх дружин, родичів та друзів, а також купити маленьку друкарню, яка припинила працювати під час війни, і використовувати про людське око, про що мав подбати аль-Хальвані. Фуад Карам же мав відповідати за друкарські верстати та інше приладдя. Між ними було також погоджено, що якщо почнеться розслідування, то Абдельхамід аль-Хальвані у справі не фігуруватиме і не буде ніде згадуватися.

Аль-Хальвані управляв машинами, які знав як свої п'ять пальців, а дохід вони ділили порівну. Але угоду було невдовзі змінено: коли аль-Хальвані побачив, що ділити дохід означає також і ділити витрати, а прибуток приходить повільно, то захотів отримувати щомісячну зарплату, якої б йому вистачало.

Врешті-решт їм залишилося тільки чекати. Тож вони чекали.

Останній османський валі Бейрута, Ісмаїл Хаккі Бек, передав ту владу, яка в нього лишилася, голові муніципальної служби міста Омарові аль-Дауку. Життя знову повернулося до монастиря святого Йосифа. Повернувся і бельгійський священник, отець Ламбер зі

згорбленою спиною. Він знову читав, сидячи на сходах церкви, ніби нічого не сталося. Він розповів Фарідові, що пішов добровольцем в армію, але його відмовилися взяти через гандж. Багато монахів полягло в боях, а він весь час мріяв повернутися до Бейрута. Фуад приходив до нього, аж доки розмова між ними не зайшла про друкарню. Отець Ламбер сказав, що сусіди монастиря бачили турецьких солдатів, які прийшли вночі з носильниками та підводами, запряженими кіньми, і перевезли друкарню на залізничну станцію, а звідти відправили в Дамаск. Фуад Карам підтримав цю легенду, додавши деталі, і сказав, що сам бачив усе це з вікна свого будинку на протилежному боці вулиці. Отець Ламбер не був засмучений через втрату друкарських машин, ливарні та літер настільки, наскільки йому було прикро через втрату рідкісних та цінних книг: англійського десятитомного перекладу «Тисячі й однієї ночі» сера Річарда Френсіса Бертон, «Лугів золота» аль-Масуді, надрукованих у дев'яти частинах арабською та французькою мовами, та інших. Фуад намагався не ставити надто багато запитань, щоб не викликати підозр у єзуїтського священника через цю втрату, і поспішив у будинок свого брата, щоб перевірити, чи є там ці книги, заховати їх і не згадувати про них при аль-Хальвані.

Вони очікували на повернення єзуїтів до їхнього монастиря в районі Баб Тума в Дамаску після того, як генерал Гуро вигнав звідти короля Фейсала ібн аш-Шаріфа Хусейна. Там монахи розпитали власників друкарень, і влада мандата відправила їх до працівника залізничної станції, куди, як передбачалося, цей вантаж мав бути доставлений. Але він заперечив отримання друкарні на станції в Дамаску і додав, що йому заборонено оглядати військові вантажі. Єдиним припущенням, яке залишилося можливим, було те, що друкарня завершила свою подорож у Туреччині, тож монахи приготувалися купувати нове обладнання й шукати інвесторів для нового проєкту.

Фуад Карам та Абдельхамід аль-Хальвані на початку працювали таємно. Аль-Хальвані приносив замовлення, і їх виконання відбувалось у складських приміщеннях, які вони винаймали для друкарні поряд із кабаре «Тарабіс». Фуад лякався щоразу, коли до нього наближався офіцер чи представник адміністрації мандата, аж доки отець Ламбер не виїхав до Єгипту, і Фуад зрозумів, що з

довоєнної братії там більше нікого немає, крім одного монаха, настільки старого, що він уже не міг пам'ятати, що взагалі відбулося.

Тоді Фуад Карам почепив вивіску, яку його нащадки успадковували та переносили з собою з місця на місце, вішаючи її на дверях. «Друкарня братів Карамів, з 1908 р.» — було написано на мідній табличці, яку натирали до блиску щоразу, коли вона темнішала з часом. З почуття братерської відданості він включив туди і свого брата, який непогано облаштувався в Александрії і рідко давав про себе знати. Він також додав десять років до віку друкарні, щоб дати зрозуміти, що його родина в цій професії давніше, ніж пліткують деякі заздрісні язики.

Персефона несла в руках свої практичні домашні завдання з дизайну інтер'єру і йшла до будівлі у старовинному стилі в кварталі Зукак аль-Блат, де Нубар їй одній дозволяв бути глядачкою його репетицій перед публічними виступами. Вона називала його «мій дервіш-танцівник». Він носив одяг, який шив сам. Зі своєї кімнати він виніс усі меблі й залишив тільки дорогі перські килими на стінах. Він робив кілька кроків босими ногами і поринав у транс під музику Умм Кульсум, забуваючи, що Персефона сидить тут на підлозі і малює щось на своїх аркушах. Вона залишалася допізна, чекаючи, доки він утомиться від хореографічних імпровізацій і сяде коло неї. З нього стівав піт, серце швидко билось. Він клав голову на її плече, і Персефона прихилилася до нього. Він обіймав її рукою і ніжно й вибачливо говорив: «Персо, мене не приваблюють жінки...»

Нубар не дожив і до тридцяти. Він чи то кинувся з висоти сам, чи його штовхнув коханець. Це не мало значення. Він помер від любові: або сам занадто любив свого хлопця, або той був надто прив'язаний до Нубара. Вона прийшла туди, де він лежав у труні, — у залу, прилеглу до вірменської церкви. Вона не побачила там священника, який би молився над ним, і не говорила ні з ким з його рідних чи друзів, які також були там і яких можна було перерахувати на пальцях. Вона ніколи не питала в нього, хто його батьки, від яких він прийшов у цей світ. Вона оплакала його сама, і він став однією з її легенд.

І ось несподівано в друкарні з'явився цей хлопець із книжкою, з піднесеним поглядом очей, і їй уявилося, що в нього таке життя, яке їй підійшло б. Він поєднував у собі сувору релігійність і невтримну пристрасть чоловіка, був золотим голосом, чия мова зачаровувала, хоч вона її й не розуміла. Вона не запам'ятала його імені. Прочитала ім'я на першій сторінці рукопису, але так і не змогла пригадати пізніше, і хоча його часто повторювали в її присутності, воно не залишилося в її пам'яті. Після тієї ночі в друкарні він не з'явився вранці з рештою працівників, що приходили на роботу. Удень вона пройшла залом між столами і не побачила його. Якийсь інший хлопець сидів на його місці за комп'ютером і стукав по клавішах, зацікавлено роззираючись.

Абдалла повідомив їй навпрямець, без вступу, що попереднього коректора забрала поліція. Затримали за підозрою в підробці валюти. І тут враз у її голові постала картина, яку вона бачила, коли вперше спустилася вночі в друкарню: Аніс, Лутфі та чоловік із дивним голосом підносять аркуші до лампи і ствердно хитають головами.

І це був той Абдалла, який так непокоївся через погіршення справ друкарні і через те, що мусив звільнити велику кількість працівників, переживав через затримку зарплати і зростання непокритих банківських кредитів. Той Абдалла, який відчував: попереду немає нічого, що могло б врятувати його друкарню від остаточного занепаду. Він завжди користувався нагодою сказати дружині, що цей коректор живе з матір'ю і до того, як прийти в друкарню, давав приватні уроки недбалим учням, які відставали в школі, і що його батько був цирюльником у селі Форн аш-Шеббак. Він вимовляв назви професії та місця зневажливо і додавав, що написане хлопцем, те, з чим той прийшов у друкарню, щоб видати, взяте з книг його родичів, славних літературним талантом.

Персефона не розуміла, чому чоловік постійно змушував її слухати ці подробиці, і запитала в Аніса, як цей хлопець потрапив у в'язницю, але той зняв із себе відповідальність, сказавши:

— У цій друкарні я людина підневільна. Запитайте краще в пана Лутфі!

Вона уявила, як він стоїть перед судом, зі скуйовдженим волоссям, і читає свою книгу. У вільний час вона почала перемальовувати слова цієї книги, які виписала в стовпчик у свій альбом для замальовок, граючись із їхніми формами та вигинами і не намагаючись дізнатися, що вони значать.

Пишноволосий адвокат не забув її. Вона не знала, як він дістав її номер телефону, але якось уранці він прислав їй анонімне повідомлення у вигляді запитання: «Який подарунок ти мрієш отримати?»

«А хто запитує?»

«Гід з виставки “Пам’ять Бейрута”».

«Здається, ти багатий. Я мрію, про “Людину, що йде” Джакометті».

В іншому повідомленні, яке вона йому написала, сенс був неочевидний:

«Гоголь помер!»

«Він просто “мертва душа”. А хто такий Гоголь?»

Флер побачила, що мальтійський бішон Гоголь лежить під статуєю Венери, а з його пащі тече суміш блювотиння і крові. На її крик прибігла Персефона. Вона дякувала Богу, що Ніколь та Сабін у цей час не було вдома. Вона скаже їм пізніше, що песик заблукав і не повернувся, і вони уявлятимуть, що в нього тепер нове життя в домі інших людей на зручних диванах, і не надто сильно журитимуться.

Вона поновила свої текстові вправління з адвокатом рано-вранці з балкону, що виходив на море. Їй були необхідні ковток свіжого повітря десь поза Бейрутом після того, як собака отруївся, і втеча кудись від ситуації в друкарні, що звалилася їй на голову. Вони зупинилися на вихідні в гірському готелі, завішаному світлинами відомих постояльців: верховного комісара Леванту графа де Мартеля, знаменитої співачки Асмаган, Агати Крісті перед входом, президента Каміля Шамуна з дружиною та дітьми. Діти каталися на скейті у вузькому проході між столами під пильним наглядом Флер, а Персефона читала роман «Прощавай, моя красуне», пила каву і писала есемену своєму другові: «Час жорстокий, але цей світлий ранок повертає мене до життя».

Ще до того, як вона отримала відповідь, Абдалла покинув свій сніданок у їдальні і швидко вибіг на балкон з увімкненим телефоном у руці, на другому кінці якого співрозмовник продовжував говорити, і захекано сказав:

— Друкарня горить!

Він подивився вдалину в напрямку Бейрута божевільним поглядом, наче хотів побачити дим через усю цю відстань на власні очі. Флер почувала його, і її крик привернув увагу пожителів, що сиділи на терасі.

* * *

Клан ас-Садіків заліг на дно, і від них у друкарні залишився тільки Абу Алі, нічний сторож, який повторював перед офіційними слідчими й представниками страхувальної та перестраховальної компаній, що не знає, як зненацька зайнялася пожежа, і що його розбудили голоси сусідів. Один із них розповів, що бачив, як Абу Алі тікав униз ще до того, як почав підніматися дим. Як завжди в таких випадках, у звіті працівника судової експертизи все списали на коротке замикання в дротах машини «Гайдельберг», котре виникло від різкого перепаду

напруги при автоматичному переході з приватного генератора друкарні на державну мережу, що відбувалося щодня о шостій ранку. Пожежним машинам було важко проїхати вузькою дорогою до друкарні, і це сприяло поширенню вогню та пошкодженню сучасного обладнання, більша частина якого обвуглилась і перетворилася на брукт. Пожежа дісталася складу паперу у великій залі, змітаючи на своєму шляху шкіряні меблі, друкарські машини, дерев'яні столи, дійшла до кабінету директора і знищила все його майно. Язики полум'я висковзнули з дверей, що вели вгору до кам'яних сходів на кухню у верхньому будинку. Раптовий порив вітру роздмухав їх, від чого запалали завіси й ліжка, загорілася оббивка диванів, гардеробні шафи Персефони та її книжки. Оголена Венера на подвір'ї коло входу почорніла, а з усіх орнаментів та дзеркал уцілів тільки павич, а точніше, його голова, що дивилася на все приголомшеним оком, тоді як половина барвистого пір'я згоріла. Дізнатися більше про причини пожежі було неможливо, адже Абдалла Карам попросив працівника техпідтримки зняти всі камери. Не лишилося жодного запису про те, що сталося тієї ночі.

Вранці працівники, що прийшли на роботу, були вражені масштабами катастрофи. Саме велася робота з приборкання осередку вогню, а Лутфі Карам стояв коло жакаранди і бив ціпком по землі перед пожежею в домі його матері та друкарні, яку він успадкував від батька та діда.

Персо та Дудуль затримались у гірському готелі, поки шукали нове помешкання в Бейруті.

* * *

На засіданні ради профспілки власників друкарень, перед тим як перейти до нарікань на ценз та почати обговорювати питання порядку денного, власник друкарні «Аль-Анвар» почав ставити «невинні» питання про пожежу в «Друкарні братів Карамів», відповіді на які він і так знав:

- Друкарня застрахована?
- Так.
- І яка сума полісу?
- Сім мільйонів доларів.
- У кого страхували?

— У Середземноморській страховій компанії, що покривається лондонською «Ллойдс».

— Хто її власник?

— Селім, син Джорджа Мелькі.

— Цей Селім Мелькі — брат дружини Абдалли Карама, чи не так?
— запитав він, удаючи, що не знає цього, і підсумував, перекочуючи сигару між пальцями: — Тож вони отримають максимальне страхове відшкодування. Прибуткова операція. Я ж казав, що речі в дзеркалі виглядають не такими, якими є насправді.

Фарід Абу Шаар увійшов до камери Головного управління внутрішньої безпеки, де вже було двоє мовчазних чоловіків. Один підробив підписи свого родича, що жив у Венесуелі, і продав його родинний будинок за його відсутності, а другого затримали в бейрутському аеропорту: при собі він мав мільйон пігулок фенетиліну і відмовився видати спільників по контрабанді. Фарід провів увесь день лежачи, дивлячись у стелю і думаючи про те, що з ним сталося. Наступного дня співкамерники розповіли йому свої історії, а ще до них привели нового хлопця, який не забарився зробити те саме. Він розповів, як стріляв з бойового пістолета в офіцерів, які прийшли, щоб завадити йому добудувати будинок без дозволу на будівництво. Надійшла Фарідова черга. Він усміхнувся і, спершись спиною на стіну, сказав: усе, що з ним трапалося, трапалося через жінку. Жінку, яку б не змогли намалювати художники, бо її краса засліпила б їх. Коли вона була маленька, мати ростила її таємно від допитливих очей разом з її сестрою серед полів. Спочатку в'язні подумали, що йтиметься про викрадення і вбивство честі, що інколи ще траплялось у деяких місцях Лівану; але Фарід продовжив і оповів про те, як прийшла весна, а з нею все розквітло, і дівчина збирала букет нарцисів, а земля розкололась, і з неї з'явилася колісниця, запряжена вісьмома кіньми, темно-синіми, як ніч. Контрабандист фенетиліну присвиснув недовірливо і зиркнув на товаришів, але Фарід не звернув уваги і сказав, що її сестра побоялася перешкодити Аїдові, богу підземного царства, викрасти дівчину. Вони зникли в одну мить, наче за помахом чарівної палички. Її сестра заплакала і перетворилася на джерельце. Хлопець, що стріляв в офіцерів внутрішньої безпеки, приготував уїдливі коментарі, але стримався озвучити його, побоюючись, що Фарід перестане розповідати, адже затримані вже піддалися чарам його казки. Мати дівчини блукала, шукаючи її, і залишила землю без плодів, від чого люди почали голодувати. Боги втрутилися, щоб повернути їй дочку, й Аїд неохоче погодився відправити її на землю, щоб сестра перестала оплакувати її. Але один з охоронців підземного царства бачив, як дівчина зірвала гранат і з'їла сім ягідок, а той, хто

скуштував плоди підземного царства, залишався там навіки. Тоді найвищий бог втрутився і вирішив, що дівчина проводитиме шість місяців під землею і ще шість на землі, і так рік розділився на пори.

Чоловік, що підробив підпис, запитав:

— Як звали цю дівчину?

— Персефона.

— Ти знаєш її?

— Ніхто не знає її так, як я.

— То що ж ти зробив, що потрапив до в'язниці?

— Вони кажуть, що підробив фінську банкноту у двадцять євро.

Жартівливе й серйозне переплелися, і співкамерники почали просити Фаріда розповісти їм інші історії, щоб час ішов швидше.

* * *

Старший брат найняв для Фаріда адвоката, одного з родичів своєї дружини, а також узяв на себе покриття всіх витрат і повідомив йому, що Фарід не винний, цей чоловік витає у хмарах і за все життя не зібрав грошей навіть на те, щоб просто відкрити рахунок у банку. Адвокат зустрівся з ним і побачив, що Фарід зовсім не усвідомлює, що з ним сталось. Адвокат попередив: якщо Фарід і далі наполягатиме, що його переслідує прокляття через його писання, а звинувачення — просто привід напасти на його збірку, то він не зможе йому допомогти, а в разі підтвердження звинувачення Фаріда ув'язнять на три роки, а то й на всі п'ять, якщо суддя подумає, що той глузує з правосуддя, кажучи такі речі.

Адвокат наполягав, що необхідно дізнатися, як було надруковано його книгу і хто її надрукував. Він вважав, що Фарід покриває когось, і повідомив йому, що друкарня згоріла і від неї майже нічого не лишилося: вогонь спалахнув уночі, коли працівників там не було, а мешканці будинку були на відпочинку. Він пояснив, що хотів би витягти Фаріда з того, у що той вплутався, і що в справі підробки банкнот «всі» вийшли сухими з води, а через пожежу друкарні не залишилося слідів, і «вони» навіть отримують прибуток, якщо страхова компанія виплатить їм компенсацію, і зможуть таким чином розпустити своїх працівників через знищення засобів виробництва, що знімає з роботодавців необхідність виплачувати їм законні відшкодування.

— Тебе відпустять без компенсації, гаразд, але чому ти маєш брати на себе ув'язнення? Ніхто з них не відвідав тебе, не поцікавився, як ти, і якщо хто і скоїв злочин, то це вони.

Адвокат відстоював невинність свого підзахисного перед суддею, але так і не домігся, щоб того випустили. І хоча суддя сам відчував, що обвинувачуваний, який стоїть перед ним, не зміг би підробити банкноти і продавати їх, він мусив винести Фарідові вирок — три роки в'язниці.

* * *

Фарід знайшов у в'язниці Коран. Він позичив його і перечитував стоячи. Читав його весь той час, що був у тюрмі. Він більше не писав, але попросив у братів список книг, які також читав стоячи, що спочатку викликало цікавість у співкамерників. Проте з часом вони до нього звикли і полюбили його.

* * *

Коли він вийшов на волю, його мати відсвяткувала цей день, поставивши на стіл печеню, ковбаски, тарілки з хумусом та лябне, мариновані огірки. Вона запросила до себе його братів, які намагалися ставити йому запитання, але він наполягав, що нічого не знає, і міняв тему, цікавлячись, як їхні справи та їхні сім'ї. Коли мати пішла на кухню по добавку, він скористався моментом, аби підняти келих араку разом з братами. Несподівано він запитав їх:

— Чи доніс би син Халіма Абу Шаара на жінку?

Брати недовіриливо поглянули на нього, а він продовжив:

— ...та ще й таку вродливу, якої світ не бачив?

Наступного дня до його спальні зайшла мати, тримаючи його зошит — чернетку з вицвілою палітуркою. Фарід розхвилювався і почав гортати сторінки, упевнюючись, що це таки його рукопис.

— Рано-вранці у двері постукав чоловік із чорними пальцями. Він сказав, що ти йому подобався і що він знає тебе з друкарні. Віддав мені твій зошит і сказав, що ти не був винний, але не потрібно тобі плутатися з жінками впливових людей. Я запитала, як його звати, але він сказав, що ти зрозумієш, хто це.

Майстер Аніс аль-Хальвані, який міг тепер дозволити собі щедрість, був єдиним, хто отримав зиск від напливу грошей у

друкарню, і використав його, щоб покращити своє становище. Він купив для своєї родини квартиру в районі Заріф, щоб звільнитися від пут оренди. Уранці після пожежі він прийшов до друкарні і був шокований: все було обвуглене і зруйноване. Він залишився стояти поряд з Лутфі Карамом, аж доки зміг зайти в задній підвал, де побачив, що вогонь не торкнувся безпечної сховку. Він знав, що скоро вийде на пенсію, а тому вирішив забрати літери свого дідуся Абдельхаміда. Повантажив їх у таксі, так само як і привіз, і рушив до свого будинку, а з ними прихопив і червоний зошит. Через деякий час після тих подій до нього дійшла звістка, що Фарід Абу Шаар вийшов з в'язниці, і він подався до його будинку на вулиці Червоного Хреста і вручив зошит його матері.

Брати Фаріда пішли після обіду, а він ліг на канапі у вітальні перед телевізором, притискаючи зошит до грудей. З цієї миті він вирішив більше ніколи не губити його. Перед його очима знову з'явився образ Персефони в темряві друкарні і язика вогню: розповідали, що полум'я підземного царства поглинуло друкарню, а потім з'явився володар на колісниці, запряженій кіньми, — він був з прекрасною дівчиною... Тоді Фарід провалився в глибокий сон, якого в нього не було вже дуже давно.

Під вечір він пішов у «Лос Латинос», і коли його хазяїн Айюб за звичаєм спустився туди зі своєї кімнати готелю близько одинадцятої, зала була напівпорожня і лунав тільки високий голос Умм Кульсум, що співала пісню «Таке кохання». На екрані телевізора з вимкненим звуком показували кадри, на яких в'язні, чию національність неможливо було вгадати, в жовтогарячій уніформі, стояли на колінах перед бойовиками, кожен з яких тримав у руці пістолет, приставлений до голови бранця перед ним. Глядач легко міг побачити, наскільки схожі обличчя полонених і їхніх катів. Айюб відвів погляд від телевізора і побачив свого друга, Фаріда Абу Шаара, що сидів у барі. Він то підіймав, то опускав руку, відхиляючись усім тілом назад і показуючи в нікуди. Це була мить його абсолютного екстазу: він повністю поринув у те, що читав Луні зі свого червоного зошита. Він торкався пальцями й долонею її оголеного плеча та шиї. Він переходив від однієї фрази до іншої, і кожному завершував ковтком віскі «Джек Деніелз», після чого знову починав читати. Це видовище було дивним для Айюба, який ще ніколи не бачив свого земляка в такому

екзальтованому стані. Але ще більше його вразила Луна, якій не можна було пити алкоголь з клієнтами і яка мала б обережно виливати вміст келиха, щоб їй запропонували наступний. Вона пила американське віскі і щасливо дивилася в очі Фаріда Абу Шаара, наче розуміла, ба навіть випивала своїм келихом усе, що він цитував їй чистою, літературною арабською мовою.

1

Муаллака – сім (інколи десять) касид, написаних арабською мовою в доісламську епоху. (Тут і далі прим. перекладача.)

2

Друзи – релігійна спільнота, що відокремилася від ісмаїлітської течії ісламу.

3

Машрік – у сучасному вжитку в арабській мові загальна назва регіону, що охоплює Ірак, Сирію, Ліван, Палестину та Йорданії (іноді у це поняття також включають Єгипет).

4

Аят – вірш, найменша текстова структурна одиниця Корану. Аяти складаються в сури, окремі одкровення.

5

Заджаль (мелодія, наспів) – жанрова форма арабської поезії.

6

Курейш – арабське плем'я, що володіло центральною частиною

Хіджазу в V–VII ст. і з якого походить пророк Мухаммед.

7

Переклад Є. Дроб'язка.

8

Макама – жанр арабської літератури, міська новела.

9

Рука (в покері) – карти, що роздаються на руки конкретному гравцеві.

10

Мається на увазі словник французької мови «Петі Роберт» («Le Petit Robert»).

11

Басмала – промовляння формули і сама формула «бісмільяхі-р-рахмані-р-рахім» («іменем Аллаха милостивого, милосердного»), з якої починається кожна сура в Корані.

12

Імам Алі та його тітка Зейнаб – постаті, особливо шановані

шиїтською течією ісламу. Осман та Омар другий і третій праведні халіфи, що високо вшановуються сунітами. Імам Хусейн – третій шиїтський імам, онук пророка Мухаммеда. День пам'яті його мученицької смерті є днем трауру і однією з найважливіших дат у шиїтському календарі (Ашура)

13

Мавваль – традиційний жанр в арабській вокальній музиці.

14

Аль-Ахталь (близько 640 – близько 710) – відомий арабський поет, що жив у Дамаску при дворі омейядських халіфів.

15

Сеферберлік – практика військової повинності, мобілізація в Османській імперії.